

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Ιωάννη Κατσαρίμπα

με Θέμα

**«Αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής
της Μαύρης Θάλασσας»**

**« Evaluation of the transition economies of Black Sea region
countries»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Παπαπανάγος Χάρρυ

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2021

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Ιωάννης Κατσιαρίμπας

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	I
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	V
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	VI
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΜΑΤΩΝ	VI
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	VII
ABSTRACT.....	VIII
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	5
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	5
2.1 Εισαγωγικά Στοιχεία: Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας	5
2.2 Οικονομίες της μετάβασης: Ορισμοί και χαρακτηριστικά.....	8
2.3 Η διαδικασία της μετάβασης	9
2.4 Η ταχύτητα της μετάβασης.....	11
2.5 Συμπεράσματα από τα πρώτα χρόνια της μετάβασης	12
2.6 Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD).....	15
2.7 Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.....	16
2.8 Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς.....	20
2.9 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	23
2.10 Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	29
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΔΕΛΟΜΕΝΑ.....	29
3.1 Μεθοδολογία.....	29

3.2	Δεδομένα	31
3.3	Εισαγωγικά Βασικής Στατιστικής Ανάλυσης.....	32
3.4	Γνωρίσματα κάθε στατιστικής σχέσης μεταξύ των μεταβλητών.....	33
3.5	Ερμηνεία τιμών συσχέτισης.....	34
3.6	Απλή Γραμμική Παλινδρόμηση	35
3.7	Ανάλυση Παλινδρόμησης.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4		39
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ		39
4.1	Εισαγωγή	39
4.2	Ποιοτική Ανάλυση	39
4.2.1	Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 κατά τα Πρότυπα των Δεικτών Μετάβασης 2 ^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ	39
4.2.2	Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της BSTDB.....	43
4.2.3	Η Πανδημία και η αντιμετώπισή της από τις χώρες της BS-10.....	49
4.3	Συγκριτική Μέθοδος	52
4.3.1	Γενικά	52
4.3.2	Αξιολόγηση της Προόδου Μετάβασης των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με τους Δείκτες Μετάβασης 1 ^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ	52
4.3.3	Αξιολόγηση της Προόδου Μετάβασης των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με τους Δείκτες Μετάβασης 2 ^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ	54
4.3.4	Αξιολόγηση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) των Χωρών της BS-10.....	55
4.3.5	Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με το ΑΕΠ	56

4.3.6	Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με το κατά κεφαλή ΑΕΠ.....	59
4.4	Οικονομική Ανάλυση	61
4.4.1	Γενικά	61
4.4.2	Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 1 ^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Κατά Κεφαλή ΑΕΠ.....	62
4.4.3	Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 2 ^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Κατά Κεφαλή ΑΕΠ.....	64
4.4.4	Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 1 ^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης.....	65
4.4.5	Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 2 ^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης.....	68
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	69
	ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	69
5.1	Γενικά.....	69
5.2	Προκλήσεις Στρατηγικής και Πολιτικής Ασφάλειας.....	69
5.3	Συστάσεις Πολιτικής	71
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.....	75
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	75
6.1	Συμπεράσματα	75
6.2	Προτάσεις	78
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Δείκτες Μετάβασης 2ης Γενιάς.....	-21-
Πίνακας 2: Βήματα Ανάλυσης Προβλημάτων Απλής Παλινδρόμησης και Ερμηνεία των Αποτελεσμάτων.....	-36-
Πίνακας 3: Επισκόπηση των Κρίσιμων Οικονομικών Δεικτών για το Έτος 2020, για τα Κράτη- Μέλη της BSEC.....	-46-
Πίνακας 4: Δείκτες Μετάβασης 1ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 για τα Έτη 1989 - 2014.....	-52-
Πίνακας 5: Δείκτες Μετάβασης 1ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 ανά Τομέα για τα Έτη 2001 και 2014.....	-54-
Πίνακας 6: Δείκτες Μετάβασης 2ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 ανά Τομέα για τα Έτη 2017 έως 2019.	-54-
Πίνακας 7: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης των Χωρών της BS-10.....	-56-
Πίνακας 8: Σύγκριση Τιμών ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ μεταξύ των ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνας και των Χωρών της BS-10.....	-57-
Πίνακας 9: Τιμές ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ των Χωρών της BS-10.....	-58-
Πίνακας 10: Σύγκριση Τιμών Κατά Κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ μεταξύ των ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνας – Παγκοσμίως και των Χωρών της BS-10.....	-59-
Πίνακας 11: Τιμές Κατά Κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ των Χωρών της BS-10.....	-60-
Πίνακας 12: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς.....	-62-
Πίνακας 13: Επισκόπηση Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς.....	-63-

Πίνακας 14: Συντελεστές Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς	-64-
Πίνακας 15: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 2ης Γενιάς.....	-65-
Πίνακας 16: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς	-66-
Πίνακας 17: Επισκόπηση Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς	-66-
Πίνακας 18: Συντελεστές Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1ης Γενιάς	-67-
Πίνακας 19: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 2ης Γενιάς	-68-

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης.....	-27-
---	------

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Μεταβολή του Πραγματικού ΑΕΠ το Έτος 2020, Παγκόσμια και ανά Γεωγραφική Περιοχή.....	-44-
Γράφημα 2: Μέτρα που Έλαβαν οι Κυβερνήσεις των Χωρών της BSEC για την Υποστήριξη των Επιπτώσεων της Πανδημίας, ως Ποσοστό του ΑΕΠ.....	-51-

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το τέλος του κομμουνισμού στην ανατολική Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και η επακόλουθη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, σηματοδοτεί την έναρξη στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, μιας προσπάθειας μετάβασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Οι χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, πρωτοστατούν σε αυτή την προσπάθεια μετασχηματισμού των οικονομιών των χωρών τους, από κεντρικά κατευθυνόμενες, σε οικονομίες της αγοράς, σύμφωνα με τα πρότυπα της αγοράς και της ζήτησης. Απώτερος σκοπός όλης αυτής της προσπάθειας, η οποία στα αρχικά της στάδια ήταν εξαιρετικά επίπονη, είναι η οικονομική ανάπτυξη των χωρών και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των λαών τους. Η ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου, έχει στρατηγική σημασία για τη χώρα μας, καθόσον αντιπροσωπεύει μια περιοχή άνω των 340 εκατομμυρίων ανθρώπων, είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πηγή πετρελαίου και φυσικού αερίου μετά την περιοχή του Περσικού Κόλπου και δείχνει ότι γίνεται ο κύριος διάδρομος μεταφορών και μεταφοράς ενέργειας της Ευρώπης. Με την συμπλήρωση όμως τριάντα χρόνων από την έναρξη της προσπάθειας, το επίπεδο ευημερίας των πολιτών της ευρύτερης περιοχής, απέχει από αυτό των αναπτυγμένων χωρών. Με την παρούσα εργασία, θα επιχειρηθεί να αξιολογηθεί αυτή η πορεία μετάβασης, λαμβάνοντας υπόψη τις επιδόσεις των χωρών και τις προκλήσεις του μέλλοντος.

ABSTRACT

The end of communism in Eastern Europe in the late 1980s and the subsequent collapse of the Soviet Union, marked the beginning of an attempt in Central and Southeastern Europe, to foster the transition to the capitalist mode of production. The countries of the Black Sea region, are leading the way in this effort to transform their countries' economies from plan to open market-oriented economies, in line with offer and demand standards. The ultimate goal of all this effort, which in its initial stages was extremely arduous, is the economic growth of the countries and the improvement of the living standard of their peoples. The Black Sea region is extremely important for Greece, as it represents an upper region of 340 million people, is the second largest source of oil and gas after the Persian Gulf region and becomes the main transport corridor energy of Europe. However, with the completion of thirty years from the beginning of the effort, the level of prosperity of the citizens of the region, is far from that of the developed countries. This dissertation will attempt to evaluate the transition process, taking into account the performance of the countries and the challenges of the future.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τριάντα χρόνια συμπληρώνονται τον Δεκέμβριο του 2021, από την ανακοίνωση από τον Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Είχαν βέβαια προηγηθεί σημαντικά γεγονότα, όπως η πτώση του τοίχους του Βερολίνου, τα οποία προμήνυαν την εξέλιξη αυτή. Το ιστορικό γεγονός της διάλυσης της ΕΣΣΔ, το οποίο αποτελεί σημείο καμπής στις διεθνείς σχέσεις, κατέδειξε την πλήρη αποτυχία της οικονομίας που στηρίζονταν στον κεντρικό σχεδιασμό. Έκτοτε, ξεκινάει στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, μια προσπάθεια μετάβασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, στα αντίστοιχα πρότυπα του δυτικού τρόπου ζωής, διαδικασία η οποία τουλάχιστο στα αρχικά της στάδια, υπήρξε επίπονη για τον πληθυσμό των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών, λόγω της απότομης μείωσης της παραγωγής και της συρρίκνωσης του ΑΕΠ.

Η τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), αναγνωρίζοντας την πρόκληση μιας εξαιρετικής στιγμής στην ιστορία της Ευρώπης, ιδρύει την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (ΕΤΑΑ ή αγγλ. EBRD) με σκοπό να βοηθήσει στην οικοδόμηση μιας νέας, μεταψυχροπολεμικής εποχής στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Έκτοτε έπαιξε έναν ιστορικό ρόλο και απέκτησε μοναδική τεχνογνωσία για την προώθηση της μετάβασης της οικονομίας των υπόψη χωρών, από κεντρικά κατευθυνόμενες, σε οικονομίες της αγοράς, σύμφωνα με τα πρότυπα της αγοράς και της ζήτησης. Κατά τα κρίσιμα χρόνια των αρχών της δεκαετίας του 1990, η έμφαση της ΕΤΑΑ στον ιδιωτικό τομέα ως τον κύριο μοχλό αλλαγής, δικαιώθηκε πολλές φορές. Αυτή ήταν η περίοδος που καθιέρωσε τη φήμη της ως εμπειρογνώμονα στη μετάβαση στην ανοιχτή αγορά. Συμμετείχε σε μεγάλο βαθμό σε τομείς όπως η μεταρρύθμιση των τραπεζικών συστημάτων, η απελευθέρωση των τιμών, η ιδιωτικοποίηση και η δημιουργία κατάλληλων νομικών πλαισίων για τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, όλα ζωτικής σημασίας συστατικά για την αλλαγή (EBRD, 2021). Αυτή λοιπόν η διαδικασία μετασχηματισμού της οικονομίας από κεντρικά κατευθυνόμενη σε οικονομία της αγοράς, αποτέλεσε κάτι πρωτόγνωρο στα ιστορικά χρονικά. Ήταν λοιπόν φυσικό, οι χώρες της ευρύτερης περιοχής της Μαύρης Θάλασσας ή αλλιώς του Εύξεινου Πόντου, ως πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες ή χώρες ελεγχόμενες από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, να προστρέξουν στην τεχνογνωσία και βοήθεια της ΕΤΑΑ,

προκειμένου η διαδικασία της μετάβασης να ολοκληρωθεί το δυνατό συντομότερα και με τις ευνοϊκότερες συνθήκες.

Ο Εύξεινος Πόντος, αποτελούσε πάντα το σταυροδρόμι για την Ευρώπη, την Ασία και τη Μέση Ανατολή. Ενώνεται με μια σημαντική πλωτή οδό που συνδέει τις παράκτιες χώρες και την ενδοχώρα με την παγκόσμια οικονομία. Σήμερα έχει αναδειχθεί σε ζωτικής σημασίας οδό για τη μεταφορά της ενέργειας στην Ευρώπη, αλλά έχει επίσης γίνει το αντικείμενο ενός μεγάλου παιχνιδιού, στο οποίο οι παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις, ανταγωνίζονται για επιρροή, μόχλευση και πρόσβαση σε πόρους και λιμένες. Η ανάπτυξη της περιοχής έχει κατά καιρούς παρεμποδιστεί σοβαρά από διεθνείς συγκρούσεις, ενώ μια σειρά από αντικρουόμενα συμφέροντα, συνωμοτούν για να παρακωλύσουν το εμπόριο και τις επενδύσεις στην περιοχή. Οι συνεχιζόμενες συγκρούσεις της Ρωσίας με την Ουκρανία και τη Γεωργία, είναι η καθοριστική διαφωνία στην περιοχή, ωστόσο υπάρχουν και άλλες διμερείς και περιφερειακές εντάσεις που δεν μπορούν να προεξοφληθούν (ESCTD, 2020, 1).

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας στερείται επιτυχιών. Η Τουρκία για παράδειγμα, αποτελεί σημαντική περιφερειακή δύναμη και η οικονομία της έχει εξελιχθεί σημαντικά τα τελευταία είκοσι χρόνια. Η Ελλάδα, αποτελεί παράγον σταθερότητας στη περιοχή και μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του ΝΑΤΟ. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία έχουν ενταχθεί τόσο στο ΝΑΤΟ όσο και στην ΕΕ και απολαμβάνουν μεγαλύτερη ασφάλεια και υψηλότερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Επίσης έχουν αναπτυχθεί στην περιοχή, επιτυχημένες πρωτοβουλίες διεθνούς περιβαλλοντικής συνεργασίας, όπως η στρατηγική συνεργασία για τη Μαύρη Θάλασσα και τη Λεκάνη του Δούναβη (The Black Sea and Danube Basin Partnership). Επιπρόσθετα, Διεθνείς Οργανισμοί όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Οικονομική Συνεργασία της Μαύρης Θάλασσας (BSEC), εργάζονται για την προώθηση της βαθύτερης συνεργασίας και διαλόγου των χωρών της περιοχής (ESCTD, 2020, 1).

Κατόπιν των ανωτέρω, εύλογα θα αναρωτηθεί ο κάθε μελετητής αν τελικά οι χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, πέτυχαν σε αυτή τη διαδικασία μετάβασης και αν τελικά κατάφεραν να βελτιώσουν το επίπεδο ευημερίας των λαών τους ή παρέμειναν στα ίδια επίπεδα με αυτά προ του 1991. Σκοπός λοιπόν της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αποτελεί η αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας. Η αξιολόγηση αφορά τις χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας των

Χωρών της Μαύρης Θάλασσας (BSEC), πλην της Αλβανίας, της Βόρειας Μακεδονίας και της Σερβίας, οι οποίες είναι Βαλκανικές χώρες που δεν βρέχονται από τον Εύξεινο Πόντο. Έτσι λοιπόν στην παρούσα διατριβή, οι 10 χώρες της Μαύρης Θάλασσας που θα εξετασθούν ως σύνολο, είναι οι Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία και Ουκρανία.

Η αξιολόγηση θα γίνει με βάση τις εκτιμήσεις Διεθνών Οικονομικών Οργανισμών που έχουν ως αντικείμενο μελέτης την περιοχή, όπως η ΕΤΑΑ και η Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης του Ευξείνου Πόντου (BSTDB). Επίσης η αξιολόγηση περιλαμβάνει ανάλυση και σύγκριση βασικών μακροοικονομικών μεγεθών των εν λόγω χωρών, όπως το ΑΕΠ και το κατά κεφαλή ΑΕΠ καθώς και ανάλυση των δεικτών συγκριτικής αξιολόγησης, όπως οι Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς της ΕΤΑΑ και ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) των Ηνωμένων Εθνών. Επιπρόσθετα, η αξιολόγηση περιλαμβάνει και οικονομετρικές αναλύσεις, με τη χρήση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, προκειμένου να επαληθεύσουμε με επιστημονικά εργαλεία, την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων μας και να ποσοτικοποιήσουμε το βαθμό επίδρασης που είχε στο βιοτικό επίπεδο των χωρών, η βελτίωση των δεικτών που προαναφέρθηκαν.

Στο 2^ο κεφάλαιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, παρουσιάζεται μια βιβλιογραφική ανασκόπηση σε επιστημονικά άρθρα σε διεθνή περιοδικά, σχετικά με την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και τα χαρακτηριστικά της μετάβασης. Θα αναφερθούμε στη διαδικασία και την ταχύτητα της μετάβασης, ενώ θα δούμε κάποια συμπεράσματα από τα πρώτα δέκα χρόνια της μεταβατικής διαδικασίας. Επίσης θα αναλυθούν οι έννοιες των δεικτών μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, του ΑΕΠ και του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, τα οποία αποτελούν και τη βάση των αναλύσεων, για την εξαγωγή των συμπερασμάτων μας. Στο 3^ο κεφάλαιο, θα αναφερθούμε στη μεθοδολογία που θα χρησιμοποιήσουμε για την ανάλυση των στοιχείων μας και συγκεκριμένα στην ποιοτική ανάλυση, τη συγκριτική μέθοδο και την οικονομετρική ανάλυση. Επίσης θα εξετάσουμε τις πηγές από τις οποίες προέρχονται τα στοιχεία για να επιβεβαιώσουμε την αξιοπιστία τους. Επιπρόσθετα θα αναφερθούμε στα βασικά στοιχεία της στατιστικής ανάλυσης και της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, προκειμένου να μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα των οικονομετρικών μας αναλύσεων.

Στο 4^ο κεφάλαιο, θα προβούμε σε ποιοτικές, συγκριτικές και οικονομετρικές αναλύσεις, προκειμένου να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την πορεία μετάβασης των

χωρών της Μαύρης Θάλασσας και το βαθμό βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των πολιτών τους, που είναι στην ουσία το ζητούμενο. Στο 5^ο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις προκλήσεις στρατηγικής και ασφάλειας στην περιοχή και θα υποδείξουμε προτάσεις πολιτικού σχεδιασμού, δηλαδή τί προτείνουμε από πλευράς πολιτικής, για την περαιτέρω οικονομική ανάκαμψη των χωρών, σύμφωνα με τις προκλήσεις της εποχής. Στο τελευταίο κεφάλαιο θα εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την πορεία μετάβασης των εν λόγω χωρών. Θα γίνει προσπάθεια να διαπιστωθούν οι επιπτώσεις στους πολίτες των χωρών, που είχε όλη αυτή η μεταβατική διαδικασία και θα υποβληθούν προτάσεις, για το πώς μπορεί περαιτέρω να επεκταθεί, η παρούσα έρευνα, λαμβάνοντας υπόψη τις κοσμογονικές ανατροπές που έχει επιφέρει η τρέχουσα υγειονομική κρίση του Covid-19, η κλιματική αλλαγή και η εισαγωγή νέων δεδομένων στον τρόπο αξιολόγησης της μετάβασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Εισαγωγικά Στοιχεία: Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας

Η Μαύρη Θάλασσα ή Εύξεινος Πόντος είναι θάλασσα της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ορίζεται από την Ευρώπη, τη Μικρά Ασία και τον Καύκασο. Ο Πορθμός του Βοσπόρου τη συνδέει με τη Θάλασσα του Μαρμαρά, ο Πορθμός των Δαρδανελίων με το Αιγαίο Πέλαγος και ο Πορθμός του Κερτς με την Αζοφική Θάλασσα. Με τη Μαύρη Θάλασσα, χωρίζεται η Ανατολική Ευρώπη από τη Δυτική Ασία. Έχει έκταση 436.400 τ.χλμ. (χωρίς την Αζοφική Θάλασσα), όγκο 547.000 κυβικά χιλιόμετρα και μέγιστο βάθος 2.212 μέτρα. Περιορίζεται από τα Όρη του Πόντου στα νότια και τον Καύκασο στα ανατολικά και διευρύνεται βορειοδυτικά. Η μεγαλύτερη απόσταση κατά μήκος ανατολής - δύσης είναι περίπου 1.175 χλμ (Wikipedia, 16 Σεπτεμβρίου 2021).

Το όνομα «Μαύρη Θάλασσα» δεν εντοπίζεται σε ημερομηνία νωρίτερα του 12ου αιώνα. Ο Στράβων στα Γεωγραφικά του αναφέρει πως ο Εύξεινος Πόντος συχνά αποκαλείτο απλά Πόντος (δηλ. «Θάλασσα»). Ο Ηρόδοτος, ωστόσο, κάποια στιγμή στο έργο του χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους όρους Ερυθρά Θάλασσα και Νότιος Θάλασσα. Για το μεγαλύτερο πάντως μέρος, η ελληνορωμαϊκή παράδοση αναφέρεται στη Μαύρη Θάλασσα αποκλειστικά ως Εύξεινος Πόντος, δηλ. Φιλόξενη Θάλασσα. Ο όρος αποτελεί ευφημισμό που αντικατέστησε τον πρότερο όρο Άξεινος Πόντος (δηλ. Αφιλόξενη Θάλασσα), ο οποίος αναφέρθηκε αρχικά από τον Πίνδαρο (περίπου το 475 π.Χ.). Ο Στράβων πιστεύει πως ο Εύξεινος Πόντος αποκαλείτο αφιλόξενος προ της Ελληνικής αποικιοποίησης, αφενός γιατί η διάπλευσή του ήταν δύσκολη, και αφετέρου διότι οι ακτές του κατοικούνταν από άγριες φυλές, και πως το όνομα άλλαξε σε φιλόξενος αφού οι Μιλήσιοι αποίκησαν την περιοχή, καθιστώντας την μέρος του Ελληνικού πολιτισμού. Ο επιθετικός προσδιορισμός «μαύρος» ή «σκοτεινός» δικαιολογείται ίσως λόγω του ασυνήθιστα σκοτεινού («μαύρου») χρώματος των νερών, σε σύγκριση με τη Μεσόγειο Θάλασσα. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή η ονοματοδοσία αυτή οφείλεται στους Τούρκους οι οποίοι συνήθιζαν να αποδίδουν τα σημεία του ορίζοντα με χρώματα μαύρο για τον Βορρά, μπλε για τη Δύση, λευκό για τον Νότο και πράσινο για την Ανατολή. Η θάλασσα αυτή, ούσα στο βορρά της Τουρκίας ονομάστηκε μαύρη, στα Τούρκικα Karadeniz, ενώ η Μεσόγειος αποκαλείται Λευκή Θάλασσα (Akdeniz) (Wikipedia, 16 Σεπτεμβρίου 2021).

Οι χώρες που βρέχει η Μαύρη Θάλασσα είναι έξι: Η Βουλγαρία, η Γεωργία, η Ουκρανία, η Ρουμανία, η Ρωσία και η Τουρκία. Όμως οικονομικά, ιστορικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά κριτήρια, έχουν δημιουργήσει τις αναγκαίες συνθήκες, ώστε χώρες της ευρύτερης περιοχής να συνάψουν ευρύτερες συνεργασίες, κυρίως οικονομικής φύσης και να δημιουργήσουν οργανισμούς, με χαρακτηριστικότερους τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας των Χωρών της Μαύρης Θάλασσας (BSEC) και την Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης του Ευξείνου Πόντου (BSTDB).

Ο BSEC, δημιουργήθηκε ως ένα μοναδικό και πολλά υποσχόμενο μοντέλο πολυμερούς πολιτικής και οικονομικής πρωτοβουλίας με την υπογραφή της Διακήρυξης της Συνόδου Κορυφής της Κωνσταντινούπολης και τη Δήλωση του Βοσπόρου από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων των χωρών της περιοχής, στις 25 Ιουνίου 1992. Με την έναρξη ισχύος του Χάρτη του, την 1η Μαΐου 1999, ο BSEC απέκτησε διεθνή νομική ταυτότητα και μετατράπηκε σε πλήρη περιφερειακή οικονομική οργάνωση. Έχοντας ως στόχο την προώθηση της αλληλεπίδρασης και της αρμονίας μεταξύ των μελών της, καθώς και τη διασφάλιση της ειρήνης, της σταθερότητας και της ευημερίας, την ενθάρρυνση των φιλικών και καλών γειτονικών σχέσεων στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, σήμερα ο BSEC χρησιμεύει ως φόρουμ συνεργασίας σε ένα ευρύ φάσμα τομέων, απαριθμώντας 13 κράτη μέλη: Τις Αλβανία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Βόρεια Μακεδονία, Ρουμανία, Ρωσία, Σερβία, Τουρκία και Ουκρανία (BSEC at a glance, 2021).

Η Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης της Μαύρης Θάλασσας (BSTDB), είναι ένα διεθνές χρηματοπιστωτικό ίδρυμα με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Δημιουργήθηκε από τις χώρες της BSEC, πλην της Σερβίας και της Βόρειας Μακεδονίας τον Ιούνιο του 1999, έχει έδρα τη Θεσσαλονίκη και εγκεκριμένο κεφάλαιο ύψους 3,45 δισ. Ευρώ. Η Τράπεζα υποστηρίζει την οικονομική ανάπτυξη και την περιφερειακή συνεργασία στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, μέσω δανεισμού εμπορίου και χρηματοδότησης έργων, εγγυήσεων και συμμετοχής ιδίων κεφαλαίων σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και δημόσιους φορείς στις χώρες μέλη (BSTDB who we are, 2021).

Στη συνέχεια της διατριβής, όταν αναφερόμαστε στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας θα εννοούμε τις χώρες της BSEC, πλην της Αλβανίας, της Βόρειας Μακεδονίας και της Σερβίας, οι οποίες είναι Βαλκανικές χώρες που δεν βρέχονται από τον Εύξεινο Πόντο. Οι 10 χώρες της Μαύρης Θάλασσας, οι οποίες για συντομία θα ονομάζονται BS-10, είναι κατά

αλφαβητική σειρά οι Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσία και Τουρκία. Η BS-10, περιλαμβάνει τρία κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (Βουλγαρία, Ελλάδα και Ρουμανία), μία υποψήφια χώρα για ένταξη στην ΕΕ (Τουρκία), πέντε χώρες εταίρους της ΕΕ στην Ανατολή (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Μολδαβία και Ουκρανία) και την πάντα υπολογίσιμη Ρωσία.

Η περιοχή της BS-10, έχει στρατηγική σημασία για την Ελλάδα και διαθέτει τα αναγκαία χαρακτηριστικά, τα οποία δύνανται να συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Σύμφωνα με στοιχεία του BSEC (BSEC at a glance, 2021), η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, αντιπροσωπεύει μια περιοχή άνω των 340 εκατομμυρίων ανθρώπων. Ο συνολικός κύκλος εργασιών του εμπορίου της περιοχής, αγγίζει τα 1,5 τρισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ. Το ονομαστικό ΑΕΠ της περιοχής ανέρχεται στα 2,95 τρισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ. Είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πηγή πετρελαίου και φυσικού αερίου μετά την περιοχή του Περσικού Κόλπου, ενώ είναι αποδεδειγμένα πλούσια σε αποθέματα ορυκτών, μετάλλων και άλλων φυσικών πόρων. Επιπρόσθετα γίνεται ο κύριος διάδρομος μεταφορών και μεταφοράς ενέργειας της Ευρώπης.

Η σημαντικότητα της περιοχής των χωρών της BS-10, επιβεβαιώνεται μέσα από την πλατφόρμα της ΕΕ, για το Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό (European MSP Platform, 2021). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη πλατφόρμα, η περιοχή του Εύξεινου Πόντου, θεωρείται ως «στρατηγική γέφυρα», ένας οικονομικός, γεωπολιτικός και εμπορικός διάδρομος στρατηγικής σημασίας, που συνδέεται με τη Μεσόγειο Θάλασσα μέσω του Μαρμαρά και του Αιγαίου Πελάγους. Συνδέει την Ευρώπη με την Ασία, την Κασπία Θάλασσα, την Κεντρική Ασία, τη Μέση Ανατολή, την νοτιοανατολική Ασία και την Κίνα. Θεωρείται μια δυναμική, ανομοιογενής περιοχή πολιτικών, οικονομικών και διαφοροποιημένων κοινωνικών πολιτισμών, που χαρακτηρίζεται από τους στενούς δεσμούς των χωρών και το μεγάλο οικονομικό δυναμικό τους, αλλά και από τα αποκλίνοντα συμφέροντα. Αποτελεί ένα σημαντικό σταυροδρόμι από το οποίο διέρχονται πολλά αγαθά. Είναι μια οικονομική περιοχή με δυνατότητα για μπλε ανάπτυξη. Η περιοχή αντιπροσωπεύει περισσότερο από το 34% των εισαγωγών φυσικού αερίου και πετρελαίου στην ΕΕ. Ο ημικλειστός χώρος, εκτιμάται ότι προσφέρει ένα προνομιακό περιβάλλον για την ανάπτυξη των θαλάσσιων δραστηριοτήτων. Ο τουρισμός κατέχει εξέχουσα σημασία για τα παράκτια κράτη και αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό μερίδιο του παραγόμενου ΑΕΠ. Η αλιεία και η υδατοκαλλιέργεια αντιπροσωπεύουν επίσης σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες σε περιφερειακό επίπεδο με διαφορές μεταξύ των κρατών.

2.2 Οικονομίες της μετάβασης: Ορισμοί και χαρακτηριστικά

Το 1991 με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ξεκινάει στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, μια προσπάθεια μετάβασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, στα αντίστοιχα πρότυπα του δυτικού τρόπου ζωής. Η εν λόγω εξέλιξη οφείλονταν στην κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού ή διαφορετικά του κεντρικού σχεδιασμού. Αυτή λοιπόν η διαδικασία μετάβασης από κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες προς την οικονομία της αγοράς, αποτέλεσε κάτι πρωτόγνωρο στα ιστορικά χρονικά.

Ως επακόλουθο, συντελούνται, στις αρχές της δεκαετίας του 90, δεκαετία ορόσημο για την παγκόσμια οικονομία, στις εξεταζόμενες χώρες της Μαύρης Θάλασσας, ραγδαίες και πρωτόγνωρες αλλαγές στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική καθημερινότητα των χωρών, οι οποίες στοχεύουν στην ανάδειξη της οικονομίας της αγοράς ως το νέο κυρίαρχο μοντέλο στις υπό μετάβαση χώρες. Σύμφωνα με τον Salvatore (Salvatore, 2001, 137) η απαιτούμενη αναδιάρθρωση και ιδιωτικοποίηση υπήρξε σε κλίμακα μεγαλύτερη από οτιδήποτε άλλο είχε επιχειρηθεί στο παρελθόν. Νέες έννοιες, παντελώς άγνωστες, όπως ο πληθωρισμός, οι τιμές, η προσφορά χρήματος, η πίστωση, τα επιτόκια, η ανεργία κλπ., εμφανίστηκαν στο προσκήνιο με την εισαγωγή των παραγωγικών σχέσεων της οικονομίας της αγοράς. Οι εν λόγω εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ενός νέου κλάδου της οικονομίας, που προσδιορίστηκε στη διεθνή βιβλιογραφία, σαν οικονομικά της μετάβασης.

Κατόπιν των ανωτέρω και σύμφωνα με τον Καθηγητή Παπαπανάγο (2020), οικονομία μετάβασης είναι μία οικονομία, η οποία αλλάζει από κεντρικά κατευθυνόμενη οικονομία σε μια οικονομία της αγοράς, με βάση τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης. Οι υπό μετάβαση οικονομίες υφίστανται οικονομική φιλελευθεροποίηση, όπου πλέον, οι δυνάμεις της αγοράς καθορίζουν τις τιμές και όχι μια κεντρική κυβέρνηση. Με την εφαρμογή της διαδικασίας μετάβασης, οι φραγμοί στο εμπόριο αίρονται, διευκολύνεται η ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων και πόρων, ενώ δημιουργείται ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα, το οποίο στηρίζει την μετακίνηση εργατικού δυναμικού και κεφαλαίου από τον κρατικό προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Η διαδικασία της μετάβασης έχει εφαρμοστεί, με διαφορετικούς τρόπους, στην Κίνα, στις πρώην χώρες της Σοβιετικής Ένωσης, σε πρώην κομμουνιστικές χώρες της Ευρώπης και σε πολλές χώρες του τρίτου κόσμου.

2.3 Η διαδικασία της μετάβασης

Η μεταβατική διαδικασία μετασχηματισμού της οικονομίας μιας χώρας, από κεντρικά κατευθυνόμενη σε οικονομία της αγοράς, αποτελεί διαδικασία δύσκολη, χρονοβόρα, επίπονη και σε πολλές περιπτώσεις μη αποδεκτή από τις συνήθειες των πολιτών των χωρών που εφαρμόζεται. Για το λόγο αυτό, πρέπει να εφαρμοστούν κάποιες βασικές διαρθρωτικές αλλαγές, ώστε να επιτευχθεί ο υπόψη μετασχηματισμός. Οι εν λόγω αλλαγές, απαιτείται να παρουσιάζουν τα παρακάτω κοινά χαρακτηριστικά (Παπαπανάγος, 2020).

Αρχικά είναι επιτακτική η απελευθέρωση της οικονομικής δραστηριότητας και η αποτελεσματική ανακατανομή των πόρων. Προς αυτή την κατεύθυνση, αρκετά σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι μηχανισμοί αυτόματης ρύθμισης της αγοράς, όπως ο μηχανισμός καθορισμού των τιμών σε προϊόντα και υπηρεσίες, ο μηχανισμός προσαρμογής των μισθών στην αγορά εργασίας και ο μηχανισμός εναρμόνισης της συσσώρευσης κεφαλαίου και της κατανάλωσης, των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων στην αγορά κεφαλαίου. Για την αποτελεσματική λειτουργία των ανωτέρω αυτόματων μηχανισμών ρύθμισης τιμών, μισθών και κεφαλαίου, απαιτείται η δημιουργία τόσο μιας πραγματικής ανοικτής αγοράς προϊόντων, εργασίας, κεφαλαίου και εμπορίου όσο και ενός ελαστικού συστήματος διαμόρφωσης των τιμών, των μισθών, του επιτοκίου και των εμπορικών συναλλαγών, με κύριο μοχλό την υιοθέτηση συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων κατά τη διάρκεια της μετάβασης.

Κατά δεύτερον, είναι αναγκαία η ανάπτυξη όλων εκείνων των εργαλείων που χρησιμοποιεί μία οικονομία της αγοράς και η προσπάθεια επίτευξης ισοσκελισμένων προϋπολογισμών για μακροοικονομική σταθερότητα και οικονομική αποτελεσματικότητα. Σημαντικό βήμα για να ενσωματωθεί η οικονομία στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, είναι η εφαρμογή ενός προγράμματος μακροοικονομικής σταθεροποίησης, προκειμένου να επιτευχθεί η ορθή λειτουργία μιας οικονομίας, εξαλείφοντας τυχόν ανισορροπίες και συμβάλλοντας στη βελτίωση σημαντικών μακροοικονομικών δεικτών, όπως είναι τα επιτόκια, ο πληθωρισμός, τα δημοσιονομικά ελλείμματα και η ανεργία (Μαραγκός και Μπιτζενής, 2007, 140). Κατ' επέκταση, ο ισορροπημένος προϋπολογισμός, ο δραστικός περιορισμός των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, η μείωση του πληθωρισμού και οι αυστηρές προσπάθειες περιορισμού του χρέους ως ποσοστού του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, τίθενται ως προτεραιότητα για την επίτευξη μακροοικονομικής σταθερότητας. Στην ίδια κατεύθυνση εφαρμόστηκε από τις χώρες μετάβασης, με την έναρξη σχεδόν της διαδικασίας, σημαντική υποτίμηση των νομισμάτων τους, με διττό στόχο, αρχικά την

ενίσχυση των εξαγωγών τους και αφετέρου τον περιορισμό του εξωτερικού δανεισμού (Πελαγίδης και Χαζάκης, 2009, 102). Τελικός στόχος των παραπάνω, πρέπει να αποτελεί η ανάκαμψη του συνολικού παραγόμενου εθνικού προϊόντος και η ικανοποίηση υψηλότερων ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης, προκειμένου να δοθούν τα κατάλληλα κίνητρα σε νέους εμπορικούς εταίρους και σε νέες επενδύσεις.

Επόμενο χαρακτηριστικό της διαδικασίας μετάβασης είναι η προσπάθεια αποτελεσματικής διαχείρισης των επιχειρήσεων και η δημιουργία διαφανών κανόνων για την είσοδο τους στην αγορά. Αρχική προϋπόθεση αποτελεί η μείωση του μεγέθους του δημόσιου τομέα, μέσω των αποκρατικοποιήσεων και της προώθησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στη συνέχεια απαιτούνται πρωτοβουλίες για τον περιορισμό των μονοπωλίων στην αγορά καθώς και στην κατάργηση των κρατικών μονοπωλίων στο εξωτερικό εμπόριο. Επιπρόσθετα, έχοντας ως γνώμονα τη ρύθμιση κανόνων υγιούς ανταγωνισμού, απαιτείται η θέσπιση νόμων ενάντια στον αθέμιτο ανταγωνισμό και στο αθέμιτο κέρδος. Τέλος, λαμβάνονται μέτρα για την τόνωση του επιχειρηματικού ενδιαφέροντος, όπως η αύξηση της παραγωγής, η βελτίωση της ποιότητας του παραγόμενου προϊόντος, η παραγωγή και πώληση καινοτόμων αγαθών και η διαφήμιση.

Τέλος, απαραίτητο χαρακτηριστικό για την υλοποίηση της μεταβατικής διαδικασίας, αποτελεί η ανάπτυξη ενός θεσμικού και νομοθετικού πλαισίου, που θα προστατεύει την πνευματική ιδιοκτησία και το κράτος δικαίου. Ο νομπελίστας οικονομολόγος Coase σημείωνε ότι οι πρώην κομμουνιστικές χώρες, παρακινούνται να μεταβούν στην οικονομία της αγοράς και οι ηγέτες τους είναι πρόθυμοι να το κάνουν, όμως χωρίς τους κατάλληλους θεσμούς καμία οικονομία της αγοράς δεν είναι δυνατή (Coase, 1992, 713). Έτσι απαιτείται η θέσπιση κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου, για την προστασία της κάθε οικονομικής δραστηριότητας και προκειμένου να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος του κράτους, ως θεματοφύλακα προάσπισης των νέων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Στο πλαίσιο αυτό θεωρείται κρίσιμη η εισαγωγή και υιοθέτηση νόμων, όπως ο σαφής καθορισμός των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, η απρόσκοπτη εκτέλεση συμβολαίων και συμβάσεων, η δομή του τραπεζικού συστήματος, η ιδιωτικοποίηση των τραπεζών, το σύστημα πληρωμών, ο νέος εταιρικός νόμος, το λογιστικό φορολογικό σύστημα, η χωρίς περιορισμό ιδιωτική περιουσία, το σύστημα συνταξιοδοτικών κεφαλαίων, κλπ. (Μαραγκός και Μπιτζενής, 2007, 150). Σκοπός των ανωτέρω αποτελεί η διευκόλυνση για την τελική καθιέρωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

2.4 Η ταχύτητα της μετάβασης

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, παρά τα κοινά χαρακτηριστικά που αντιμετώπισαν οι χώρες στα πρώτα χρόνια της μετάβασης, από μια οικονομία κεντρικού σχεδιασμού σε μια οικονομία της αγοράς, η ταχύτητα εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων, διέφερε σημαντικά. Κατά τη διάρκεια της μετάβασης, βρέθηκαν στο επίκεντρο και εν' τέλει εφαρμόστηκαν, δύο διαφορετικές προσεγγίσεις, αυτές της απότομης και της σταδιακής προσαρμογής (Μαραγκός και Μπιτζενής, 2007, 157). Η προσέγγιση της απότομης προσαρμογής (shock therapy approach ή big bang), η οποία εφαρμόστηκε στις περισσότερες υπό μετάβαση οικονομίες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, έχει ως βασική ιδέα ότι οι μεταρρυθμίσεις πρέπει να προχωρήσουν όχι μόνο γρήγορα, αλλά και σε όσο το δυνατόν περισσότερα μέτωπα, διότι διάφορα στοιχεία της μεταρρύθμισης μπορούν, τουλάχιστον σε ορισμένο βαθμό, να υποκαταστήσουν το ένα το άλλο. Υποστηρίζεται επίσης ότι η ιδιωτικοποίηση μαζί με την απελευθέρωση των τιμών και του εμπορίου μπορούν να παράγουν αρκετά κέρδη και μια επιτυχημένη μεταρρύθμιση. Επιπρόσθετα τονίζεται, ότι ένα τέτοιο βήμα είναι κρίσιμο να γίνει άμεσα με ταχείς ρυθμούς για να φανούν γρήγορα οι ανάγκες και τα αποτελέσματα.

Σε αντίθεση με τη προσέγγιση της απότομης προσαρμογής, έχουμε την εφαρμογή ενός νεοκλασικού μοντέλου, αυτό της βαθμιαίας ή σταδιακής προσαρμογής (gradual approach ή gradualism). Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης, δίνουν έμφαση στο χρονοδιάγραμμα και τη σειρά των συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων και τείνουν να ευνοήσουν την περισσότερο αργή εφαρμογή αυτών. Επιπλέον, η συμπληρωματικότητα μεταξύ εξειδικευμένων πακέτων μεταρρυθμίσεων θεωρείται σημαντική, επομένως οι μεταρρυθμίσεις πρέπει να έχουν αλληλουχία μεταξύ τους, δηλαδή η εφαρμογή ορισμένων εξ' αυτών, αποτελεί βασική προϋπόθεση για τις επόμενες μεταρρυθμίσεις (Staeher, 2005, 23). Επιπρόσθετα θεωρούν, ότι δεν υπάρχουν οι βασικές προϋποθέσεις, ώστε η πλειοψηφία του κόσμου να δεχθεί μια πλήρη απελευθέρωση των τιμών, αλλά και ολόκληρης της οικονομικής δραστηριότητας άμεσα, γιατί οι πληθωριστικές τάσεις θα είναι τόσο μεγάλες, που θα οδηγήσουν σε εξαθλίωση τους πολίτες, επιβάλλοντας ένα μη απαραίτητο υψηλό κόστος. Επισημαίνουν δε, ότι σε κάποιες μεταρρυθμίσεις που χρειάζονται περισσότερο χρόνο, όπως π.χ. η δημιουργία των κατάλληλων θεσμών για την αρτιότερη λειτουργία και υποστήριξη των αγορών, η σχετική απώλεια από μια απότομη προσαρμογή, θα μπορούσε να είναι τόσο μεγάλη, ώστε να δημιουργηθούν απώλειες στην παραγωγή και να οδηγήσουν ακόμη και στη δημιουργία ομάδων, που αντιτάσσονται στις μεταρρυθμίσεις, εξαιτίας της

έλλειψης του απαιτούμενου χρόνου προσαρμογής (Μαραγκός και Μπιτζενής, 2007, 157).

Γενικότερα πάντως, υπάρχει και στις δύο διαφορετικές απόψεις η ομοφωνία, ότι η οικονομία της αγοράς θα είναι σε θέση να αυξήσει την παραγωγή και το βιοτικό επίπεδο, υπό τον όρο ότι οι συνθήκες είναι σωστές, δηλαδή η οικονομία πρέπει πρώτα να αναδομηθεί (Μαραγκός και Μπιτζενής, 2007, 157).

2.5 Συμπεράσματα από τα πρώτα χρόνια της μετάβασης

Σύμφωνα με έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας (The World Bank, 2002, 1-6), σχετικά με τα συμπεράσματα που εξήχθησαν, από τα πρώτα δέκα χρόνια της μετάβασης, για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, διαπιστώνονται κοινές τάσεις, αλλά και ορισμένες σημαντικές διαφορές. Οι διαφορές αυτές ήταν πιο εμφανείς μεταξύ των χωρών της Κεντρικής - Νοτιοανατολικής Ευρώπης -Βαλτικής και εκείνων που ανήκαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά και εντός αυτών των δύο ομάδων.

Το πρωταρχικό συμπέρασμα ήταν ότι η παραγωγή μειώθηκε απότομα. Υπήρξε μια απότομη αρχική πτώση στο ΑΕΠ των υπό μετάβαση οικονομιών, ακολουθούμενη από ταχεία ανάκαμψη. Ωστόσο, η αρχική πτώση ήταν μεγαλύτερη από ό,τι αναμενόταν. Η μείωση της παραγωγής ήταν πολύ βαθύτερη και μεγαλύτερη στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, στις οποίες εκτροχιάστηκε μετά τη δημοσιονομική-χρηματοπιστωτική κρίση στη Ρωσική Ομοσπονδία που ξέσπασε το 1998. Το μέγεθος και η διάρκεια της μεταβατικής ύφεσης για όλες τις χώρες, ήταν συγκρίσιμο με αυτό των ανεπτυγμένων χωρών κατά τη διάρκεια της μεγάλης ύφεσης, ενώ για τις περισσότερες από αυτές, ήταν πολύ χειρότερο. Οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, είχαν κατά μέσο όρο 6,5 έτη μείωσης της παραγωγής, με αποτέλεσμα την απώλεια της μισής τους παραγωγής, που είχαν πριν την έναρξη της μεταβατικής διαδικασίας. Ακόμη και στο τέλος της δεκαετίας του 2000, είχαν ανακτήσει μόνο το 63% του αρχικού τους ΑΕΠ. Η Αρμενία, η Γεωργία και η Μολδαβία, σημείωσαν τις πιο απότομες μειώσεις, με την Γεωργία να έχει μια εκπληκτική πτώση της παραγωγής κατά 80%, ως αποτέλεσμα κυρίως της μακράς εσωτερικής αναταραχής. Η Ουκρανία, η μόνη χώρα με 10 συναπτά έτη μείωσης της παραγωγής, κατέγραψε ανάπτυξη το 2000. Ωστόσο, η ανάκαμψη δεν ήταν ομαλή σε όλες τις χώρες. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία για παράδειγμα, είχαν τουλάχιστον δύο μειώσεις στην παραγωγή τους μετά την αρχική ανάκαμψή τους.

Ένα δεύτερο συμπέρασμα από τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, ήταν ότι ο

βιομηχανικός τομέας συρρικνώθηκε, σε αντίθεση με τον τομέα των υπηρεσιών ο οποίος αυξήθηκε. Κατά τη διάρκεια της μετάβασης, ο βιομηχανικός τομέας συρρικνώθηκε στο ένα τρίτο περίπου της οικονομίας, ενώ το μερίδιο των υπηρεσιών αυξήθηκε στο ήμισυ περίπου. Στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, υπήρξε μια μικρότερη από την αναμενόμενη αύξηση των υπηρεσιών σε βάρος της βιομηχανίας και της γεωργίας, οι οποίες μειώθηκαν κατά 9% περίπου του ΑΕΠ. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις ξεπέρασαν τον κρατικό τομέα, καθώς τα κράτη προέβησαν σε μεγάλης έκτασης ιδιωτικοποιήσεις. Το 1999, ο ιδιωτικός τομέας στις περισσότερες υπό μετάβαση χώρες, παρήγαγε περισσότερο από το ήμισυ του συνολικού ΑΕΠ.

Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα των πρώτων χρόνων της μετάβασης, ήταν ότι οι εξαγωγές αυξήθηκαν. Οι υπό μετάβαση χώρες στις οποίες εφαρμόστηκαν οι μεταρρυθμίσεις με μεγαλύτερη επιτυχία, ανταγωνίζονταν στον τομέα των εξαγωγών τις πιο προηγμένες βιομηχανικά χώρες. Ακόμη και σε χώρες των οποίων η παραγωγή δεν αυξήθηκε μεταξύ των ετών 1993 έως 1998, όπως η Μολδαβία, η Ρωσία και η Ουκρανία, οι εξαγωγές τους αυξήθηκαν. Σημαντικός παράγοντας για την ανάκαμψη της παραγωγής, ήταν οι άμεσες ξένες επενδύσεις. Οι ροές αυτές ήταν σημαντικές όχι μόνο ως πηγή κεφαλαίων και νέας τεχνολογίας για τον εκσυγχρονισμό των βιομηχανιών και την εξόρυξη φυσικών πόρων, αλλά και ως ένδειξη εμπιστοσύνης στη διαδικασία της μετάβασης σε μια οικονομία της αγοράς. Στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι άμεσες ξένες επενδύσεις επικεντρώθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις πλούσιες ενεργειακά χώρες, με το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν και τη Ρωσία να λαμβάνουν το 75% των συνολικών διαθέσιμων πόρων.

Ως τελευταίο συμπέρασμα, αναφέρεται ότι το επίπεδο της φτώχειας αυξήθηκε απότομα. Τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, αποτέλεσαν περίοδο ακραίας ταλαιπωρίας για πολλούς ανθρώπους. Αν και η ακραία φτώχεια εξακολουθεί να είναι χαμηλότερη στις μεταβατικές οικονομίες από ό,τι στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, αυξήθηκε απότομα κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας. Το 1998, ένας στους είκοσι ανθρώπους στις μεταβατικές οικονομίες, είχε κατά κεφαλήν εισοδήματα κάτω από 1 δολάριο ΗΠΑ την ημέρα, όταν την προηγούμενη δεκαετία το ποσοστό ήταν ένας στους εξήντα ανθρώπους. Η αύξηση στη φτώχεια ήταν πολύ μεγαλύτερη και πιο επίμονη από ό,τι πολλοί περίμεναν στην αρχή της διαδικασίας. Ακόμη και στις πιο επιτυχημένες χώρες όπως η Πολωνία, όπου η φτώχεια μειώθηκε σταθερά από το 1994, τα ποσοστά της εξακολουθούσαν να είναι υψηλότερα το 1998 από ό,τι το 1991. Βασική αιτία αύξησης της φτώχειας, δεν ήταν η πτώση της παραγωγής, αλλά η μεγαλύτερη ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος. Για

παράδειγμα, στην Αρμενία, τη Ρωσία και την Ουκρανία, το επίπεδο ανισότητας, όπως μετρίεται από τους συντελεστές Gini, είχε σχεδόν διπλασιαστεί.

Γεννιέται λοιπόν το ερώτημα, γιατί οι μεταβατικές οικονομίες βίωσαν μεγάλες οικονομικές υφέσεις; Εάν θεωρήσουμε ότι το κομμουνιστικό σύστημα ήταν τόσο αναποτελεσματικό, δεν θα έπρεπε η παραγωγή να αυξηθεί άμεσα; Οι αρχικές εκτιμήσεις των εμπειρογνομόνων για τα κομμουνιστικά συστήματα, ήταν ότι οι οικονομίες μετάβασης, θα μετακινούνταν από μια κατάσταση γενικευμένης υπερβάλλουσας ζήτησης σε μακροοικονομική ισορροπία, χωρίς να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση γενικευμένης πλεονάζουσας προσφοράς (Kornai, 1994).

Διάφορες εξηγήσεις έχουν δοθεί στη διεθνή βιβλιογραφία για να ερμηνεύσουν την κατάσταση αυτή. Αυτές που επικεντρώθηκαν στον αντίκτυπο των απότομων αυξήσεων των τιμών μετά την αλλαγή και σε αυτές που προέρχονται από την κεϋνσιανή θεωρία για την ανεπαρκή ζήτηση. Η απότομη άνοδος των τιμών θεωρήθηκε ότι περιόρισε σημαντικά το πραγματικό κεφάλαιο κίνησης, αναγκάζοντας τις επιχειρήσεις να μειώσουν την παραγωγή τους (Calvo & Coricelli, 1992, 175-226). Από την πλευρά της ζήτησης, η στενή δημοσιονομική και νομισματική πολιτική των κυβερνήσεων, σε συνδυασμό με μια γενική έλλειψη εμπιστοσύνης των καταναλωτών και των επενδυτών, θεωρήθηκε αρχικά υπεύθυνη για την μειωμένη παραγωγή, σε σχέση με τις εν δυνάμει παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας των εν λόγω χωρών. Ορισμένοι ερευνητές τόνισαν τον αντίκτυπο των μεγάλων ανακατανομών που πρέπει να πραγματοποιηθούν κατά τη διάρκεια της μετάβασης (Gomulka, 1994). Επιχειρήσεις ή και ολόκληροι κλάδοι, μειώνουν την δραστηριότητα τους ραγδαία καθώς υπάρχει μικρή ζήτηση για τα προϊόντα τους στη νέα οικονομία. Το αποτέλεσμα είναι μια μεγάλη αλλά προσωρινή μείωση της παραγωγής, καθώς χρειάζεται χρόνος για τους αδιάθετους πόρους να βρουν παραγωγική απασχόληση σε αναπτυσσόμενους τομείς.

Σε γενικές πάντως γραμμές, οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ήταν λιγότερο επιτυχημένες στις διαδικασίες μετάβασης από ότι οι αντίστοιχες της Κεντρικής Ευρώπης (Roland, 2012, 1-2). Ο εκδημοκρατισμός ήταν ατελής, καθώς διάφορες χώρες αντάλλαζαν κομμουνιστικές δικτατορίες με νέα αυταρχικά καθεστώτα. Σε πολλές χώρες, όπως η Ρωσία, διαπιστώνονται τεράστιες απάτες στις διεξαγόμενες εκλογές. Η ελευθερία των μέσων ενημέρωσης παραμένει σχετική και η κατάχρηση εξουσίας από τις κυβερνήσεις, παραμένει ατιμώρητη. Οι επιπτώσεις των οικονομικών μεταρρυθμίσεων σε πολλές από αυτές τις

χώρες, ήταν απογοητευτικές, παρά το γεγονός ότι διαθέτουν πλούσια φυσικά κοιτάσματα που έχουν αποφέρει σημαντικά έσοδα.

Σε αντίθεση η Κίνα, έχει βιώσει μια εξαιρετικά επιτυχημένη οικονομική μετάβαση, με περισσότερα από 30 χρόνια πολύ ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης, βγάζοντας εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους από τη φτώχεια. Ωστόσο, το Κομμουνιστικό Κόμμα διατηρεί αυστηρό έλεγχο της χώρας και δεν υπάρχει κανένα σημάδι εξέλιξης προς τη δημοκρατία. Είναι παράδοξο το γεγονός ότι η πιο επιτυχημένη μετάβαση στην αγορά, από την άποψη της ανάπτυξης, συνέβη υπό κομμουνιστική κυριαρχία. Ο κρατικός τομέας διατηρεί ισχυρή θέση στην οικονομία και οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς έχουν ήδη αναβληθεί εδώ και πολλά χρόνια.

Εν τέλει, ο «Μεγάλος Μετασχηματισμός», όπως αναφέρει ο Roland (Roland, 2012, 1-2), είναι ένα σύνολο πολλών διαδικασιών. Πρώτον, υπήρξαν αλλαγές στον πολιτικό τομέα, όπως η μετάβαση από μια μονοκομματική ή δικομματική, σε μια πολυκομματική δημοκρατία. Αυτή η μεταμόρφωση έθεσε τέλος στα κρατικά προστατευόμενα προνόμια της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας και έδωσε το πράσινο φως στον ανταγωνισμό των διαφόρων σχολών σκέψης. Στη συνέχεια, σημειώθηκαν αλλαγές στον οικονομικό τομέα, όπως οι ιδιωτικοποιήσεις. Αυτές οι βαθιές πολιτικές και οικονομικές αλλαγές που συνδέονται με αρκετές άλλες αλλαγές, σημαίνουν από κοινού την αλλαγή του συστήματος, δηλαδή τη μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον καπιταλισμό.

2.6 Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD)

Τα γεγονότα της περιόδου 1989-1991, με την εν τέλει κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και του Κομμουνισμού, γέννησαν την ανάγκη δημιουργίας ενός χρηματοπιστωτικού φορέα, ο οποίος είχε ως στόχο να συμβάλλει στην οικοδόμηση μιας νέας εποχής μετά τον ψυχρό πόλεμο στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Έτσι τον Απρίλιο του 1991, ιδρύθηκε η ΕΤΑΑ, για να προωθήσει τη μετάβαση σε οικονομίες προσανατολισμένες στην ανοιχτή αγορά και να προωθήσει την ιδιωτική και επιχειρηματική πρωτοβουλία (EBRD, 2021). Έκτοτε έπαιξε ιστορικό ρόλο και απέκτησε μοναδική τεχνογνωσία για την προώθηση των αλλαγών στην εξεταζόμενη περιοχή, επενδύοντας μέχρι σήμερα σχεδόν 150 δισεκατομμύρια ευρώ σε συνολικά περισσότερα από 6.000 έργα. Κατά τα φρενήρη χρόνια των αρχών της δεκαετίας του 1990, η έμφαση της ΕΤΑΑ στον ιδιωτικό τομέα ως τον κύριο παράγοντα αλλαγής στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη δικαιώθηκε

πολλές φορές. Αυτή ήταν η περίοδος που καθιέρωσε τη φήμη της ως ειδικού στη μετάβαση στην ανοιχτή αγορά. Συμμετείχε σε μεγάλο βαθμό σε τομείς όπως η μεταρρύθμιση των τραπεζικών συστημάτων, η απελευθέρωση των τιμών, η ιδιωτικοποίηση (νομιμοποίηση και διάλογος πολιτικής) και η δημιουργία κατάλληλων νομικών πλαισίων για τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, όλα ζωτικής σημασίας συστατικά για την αλλαγή.

2.7 Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς

Η έννοια της μετάβασης, αν και χρησιμοποιήθηκε από το 1994 για την ποιοτική αξιολόγηση των έργων, επισημοποιήθηκε για την ΕΤΑΑ μόλις το 1997, σε μια εργασία του Νικ Στερν, του τότε επικεφαλής οικονομολόγου και του Χανς Πίτερ Λάνκες. Καθορίζει τρεις διαστάσεις για τη μέτρηση των επιπτώσεων μετάβασης. Το ένα ήταν η δημιουργία, επέκταση και εμβάθυνση των αγορών. Το δεύτερο ήταν η ίδρυση και ενίσχυση θεσμών, νόμων και πολιτικών που υποστηρίζουν την αγορά (συμπεριλαμβανομένης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας). Το τρίτο ήταν η υιοθέτηση προτύπων και δεξιοτήτων συμπεριφοράς που έχουν προοπτική αγοράς. Το ίδιο έγγραφο, παρουσίασε επίσης τη «λίστα ελέγχου επιπτώσεων μετάβασης», περιγράφοντας τους βασικούς τομείς των δυνητικών μεταβατικών επιπτώσεων των έργων, σε αυτές τις τρεις διαστάσεις. Ο κατάλογος ελέγχου, γνωστός ως «Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς», επέτρεψε στην ΕΤΑΑ να παρακολουθεί τις μεταρρυθμιστικές εξελίξεις, σε όλες τις χώρες στις οποίες δραστηριοποιείται.

Σύμφωνα με τους εν λόγω δείκτες, η πρόοδος μετριέται με βάση τα πρότυπα των προηγμένων οικονομιών, αναγνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει ούτε μια καθαρή οικονομία της αγοράς αλλά και ούτε ένα τελικό σημείο στην πορεία της μετάβασης. Η κλίμακα μέτρησης για τους δείκτες βασίζεται σε ένα σύστημα κατάταξης το οποίο αναπτύχθηκε αρχικά στο transition report του 1994, αλλά βελτιώθηκε και τροποποιήθηκε σε επόμενα reports. Οι τιμές των δεικτών κυμαίνονται από 1 έως 4+, όπου το 1 αντιπροσωπεύει ελάχιστη ή καμία πρόοδο από μια αυστηρώς κεντρικά κατευθυνόμενη οικονομία και το 4+ αντιπροσωπεύει τα πρότυπα μιας προηγμένης οικονομίας της αγοράς. Τα αποτελέσματα της μεταρρύθμισης αντικατοπτρίζουν τις αξιολογήσεις οικονομολόγων της ΕΤΑΑ, ειδικών για την κάθε χώρα, χρησιμοποιώντας κριτήρια που περιγράφονται στις μεθοδολογικές σημειώσεις (Παπαπανάγος, 2020).

Οι τομείς τους οποίους πραγματεύονται οι Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς και η ανάλυση των τιμών των δεικτών από το 1 έως το 4+, σύμφωνα με τη μεθοδολογία της ΕΤΑΑ

(EBRD, 2021), έχει όπως παρακάτω:

α. Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις.

1: Μικρή ιδιωτική ιδιοκτησία.

2: Ολοκληρωμένο σχέδιο σχεδόν έτοιμο για εφαρμογή. Ορισμένες πωλήσεις ολοκληρώθηκαν.

3: Πάνω από το 25% των περιουσιακών στοιχείων των επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας ανήκει σε ιδιώτες ή σε διαδικασία ιδιωτικοποίησης (με τη διαδικασία να έχει φτάσει σε ένα στάδιο στο οποίο το κράτος έχει παραχωρήσει ουσιαστικά τα δικαιώματα ιδιοκτησίας του), αλλά πιθανώς με σημαντικά ανεπίλυτα ζητήματα σχετικά με την εταιρική διακυβέρνηση.

4: Πάνω από το 50% των κρατικών περιουσιακών στοιχείων επιχειρήσεων και αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανήκει σε ιδιωτική ιδιοκτησία και σημαντική πρόοδος με την εταιρική διακυβέρνηση αυτών των επιχειρήσεων.

4+: Πρότυπα και επιδόσεις τυπικές των προηγμένων βιομηχανικών οικονομιών: περισσότερο από το 75% των περιουσιακών στοιχείων των επιχειρήσεων ανήκει σε ιδιωτική ιδιοκτησία με αποτελεσματική εταιρική διακυβέρνηση.

β. Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις.

1: Μικρή πρόοδος.

2: Ουσιώδεις ιδιωτικοποιήσεις.

3: Περιεκτικό πρόγραμμα σχεδόν έτοιμο για εφαρμογή.

4: Ολοκλήρωση ιδιωτικοποίησης μικρών επιχειρήσεων, με εμπορεύσιμα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

4+: Πρότυπα και επιδόσεις τυπικές για τις προηγμένες βιομηχανικά οικονομίες: Καμία κρατική ιδιοκτησία μικρών επιχειρήσεων. Αποτελεσματική εμπορευσιμότητα γης.

γ. Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρηματικού τομέα.

1: Χαλαροί περιορισμοί στον προϋπολογισμό (ήπιες πιστώσεις και πολιτικές επιδοτήσεων που αποδυναμώνουν τη χρηματοπιστωτική πειθαρχία σε επίπεδο επιχειρήσεων). Λιγосτές μεταρρυθμίσεις για την προώθηση της εταιρικής διακυβέρνησης.

2: Σχετικά σφικτή πολιτική πιστώσεων και επιδοτήσεων, αλλά αδύναμη εφαρμογή της πτωχευτικής νομοθεσίας και ελάχιστα ληφθέντα μέτρα για την ενίσχυση του ανταγωνισμού και της εταιρικής διακυβέρνησης.

3: Σημαντικές και συνεχείς ενέργειες για την ενίσχυση των δημοσιονομικών περιορισμών και την αποτελεσματική προώθηση της εταιρικής διακυβέρνησης (για παράδειγμα, ιδιωτικοποίηση σε συνδυασμό με αυστηρές πολιτικές πιστώσεων και επιδοτήσεων ή/και επιβολή της πτωχευτικής νομοθεσίας).

4: Σημαντική βελτίωση της εταιρικής διακυβέρνησης και σημαντικές νέες επενδύσεις σε επίπεδο επιχείρησης, συμπεριλαμβανομένων των συμμετοχών μειοψηφίας από χρηματοοικονομικούς επενδυτές.

δ. Απελευθέρωση των τιμών.

1: Οι περισσότερες τιμές ελέγχονται επίσημα από την κυβέρνηση.

2: Περιορισμένη άρση της διαχείρισης των τιμών: Οι κρατικές προμήθειες σε τιμές διαφορετικές αυτών της αγοράς για την πλειονότητα των προϊόντων.

3: Σημαντική πρόοδος όσον αφορά την απελευθέρωση των τιμών, αλλά οι κρατικές προμήθειες σε τιμές διαφορετικές αυτών της αγοράς, παραμένουν σημαντικές.

4: Συνολική απελευθέρωση των τιμών. Σταδιακή κατάργηση των κρατικών προμηθειών σε τιμές εκτός αγοράς. Απομένει μόνο ένας μικρός αριθμός διαχειριζόμενων τιμών.

4+: Τυπικά πρότυπα και επιδόσεις των προηγμένων βιομηχανικών οικονομιών: πλήρης απελευθέρωση των τιμών χωρίς κρατικό έλεγχο, εκτός των τιμών των κατοικιών, των μεταφορών και των φυσικών μονοπωλίων.

ε. Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα.

1: Ευρείς έλεγχος εισαγωγών και/ή εξαγωγών ή πολύ περιορισμένη νόμιμη πρόσβαση σε συνάλλαγμα.

2: Απελευθέρωση των ελέγχων εισαγωγών και/ή εξαγωγών. Σχεδόν πλήρης μετατρεψιμότητα των τρεχουσών συναλλαγών, αλλά με καθεστώς συναλλάγματος που δεν είναι πλήρως διαφανές (πιθανώς με πολλαπλές συναλλαγματικές ισοτιμίες).

3: Κατάργηση σχεδόν όλων των ποσοτικών και διοικητικών περιορισμών εισαγωγών και εξαγωγών. Σχεδόν πλήρης μετατρεψιμότητα των τρεχουσών συναλλαγών.

4: Κατάργηση όλων των ποσοτικών και διοικητικών περιορισμών στις εισαγωγές και τις εξαγωγές (εκτός από τη γεωργία) και όλων των σημαντικών δασμών στις εξαγωγές. Ασήμαντη άμεση συμμετοχή σε εξαγωγές και εισαγωγές από Υπουργεία και κρατικές εμπορικές εταιρείες. Καμία σημαντική ανομοιομορφία στους δασμούς για τα μη γεωργικά αγαθά και υπηρεσίες. Πλήρης μετατρεψιμότητα των τρεχουσών συναλλαγών.

4+: Πρότυπα και επιδόσεις αντίστοιχης απόδοσης με αυτές των προηγμένων βιομηχανικών οικονομιών: Άρση των περισσότερων δασμολογικών φραγμών. Συμμετοχή στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ).

στ. Πολιτική ανταγωνισμού.

1 : Μη ύπαρξη νομοθεσίας και θεσμικών οργάνων για τον ανταγωνισμό.

2: Δημιουργία νομοθεσίας και θεσμών για την πολιτική ανταγωνισμού. Κάποια μείωση των περιορισμών στις διαδικασίες εισόδου στην αγορά ή σε επιβολή περιοριστικών μέτρων στις μεγάλες επιχειρήσεις.

3: Εφαρμογή ορισμένων μέτρων επιβολής για τη μείωση του μονοπωλίου στην αγορά και την προώθηση ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένου της κατάργησης αυτών. Σημαντική μείωση των περιορισμών στις διαδικασίες εισόδου στην αγορά.

4: Σημαντικές ενέργειες για την κατάργηση των μονοπωλίων στην αγορά και την προώθηση ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος.

4+: Πρότυπα και επιδόσεις τυπικές των προηγμένων βιομηχανικών οικονομιών: Αποτελεσματική επιβολή της πολιτικής ανταγωνισμού. Ελεύθερη είσοδος στις περισσότερες αγορές.

2.8 Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς

Κατά τη διάρκεια της μετάβασης και προς τα μέσα της δεκαετίας του 2020, υπήρξαν σημαντικές παγκόσμιες εξελίξεις, που επαναδιαμόρφωσαν τις απόψεις των οικονομολόγων σχετικά στο τί θεωρείται μια επιτυχημένη οικονομία της αγοράς. Στις μέρες μας αποδίδουμε εξέχουσα σημασία στην κλιματική αλλαγή, τη βιώσιμη ενέργεια, τον βασικό ρόλο της διακυβέρνησης και των θεσμών, που αποδείχθηκαν εύθραυστοι στην κρίση του 2008 και την αυξανόμενη κατανόηση της ανάγκης των αγορών να παρέχουν ευκαιρίες σε γυναίκες και μειονεκτούσες ομάδες (EBRD, 2021).

Οι παραπάνω εξελίξεις, οδήγησαν την ΕΤΑΑ στην αναθεώρηση της έννοιας της μετάβασης. Η αναθεώρηση του 2016, δίνει έμφαση στις επιθυμητές ιδιότητες των οικονομιών της αγοράς, σε μια γλώσσα που είναι πιο προσιτή και πιο εύκολη στην επικοινωνία από τη λίστα ελέγχου της μετάβασης. Η έννοια πλέον της μετάβασης, υποστηρίζει ότι μια καλά λειτουργική οικονομία της αγοράς, δεν πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από ένα σύνολο αγορών. Θα πρέπει να είναι ανταγωνιστική, χωρίς αποκλεισμούς, καλά διαχειριζόμενη, φιλική προς το περιβάλλον, ανθεκτική και ολοκληρωμένη. Αντιπροσωπεύει την ανάγκη για μια νέα ισορροπία μεταξύ αγοράς και κράτους, με τον επανασχεδιασμό του ρόλου του κράτους. Οι σύγχρονες αγορές βασίζονται σε αποτελεσματικούς κρατικούς θεσμούς. Αγορά και κράτος δεν είναι υποκατάστατα, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται. Επομένως, για να οικοδομήσουμε μια οικονομία της αγοράς δεν πρέπει να ελαχιστοποιήσουμε το κράτος. Αντί αυτού, θα πρέπει να βελτιώσουμε την ποιότητα τόσο των κρατικών όσο και των θεσμικών οργάνων της αγοράς.

Η κρίση του 2008 έδειξε σαφώς, ότι το προηγούμενο πλαίσιο, είχε υποβαθμίσει το ρόλο της ανθεκτικότητας των οικονομιών και των κοινωνιών. Οι τραπεζικοί πανικοί, η αστάθεια των τιμών των περιουσιακών στοιχείων καθώς και των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας, υπονομεύουν τη στήριξη της οικονομίας της αγοράς. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η προώθηση της ανθεκτικότητας των χρηματοπιστωτικών συστημάτων, η επισιτιστική και ενεργειακή ασφάλεια, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον νέο τρόπο αξιολόγησης των οικονομιών μετάβασης.

Σημαντικό στοιχείο της νέας αξιολόγησης, αποτελεί η αντιμετώπιση των πράσινων ζητημάτων. Η σύνδεσή τους με την έννοια της μετάβασης δεν είναι απλή, καθώς υπάρχουν δυσκολίες στην αποτύπωση των τιμών των δεικτών. Τα έργα που στοχεύουν στη μείωση των λυμάτων, στη βελτίωση της ποιότητας των υδάτων, στην βιώσιμη - κλιματική ενέργεια και την αειφόρο ανάπτυξη, καθορίζουν νέα πρότυπα στα επιθυμητά προσόντα της σύγχρονης οικονομίας της αγοράς.

Έτσι στο transition report του 2017-18, η μεθοδολογία αξιολόγησης επικαιροποιήθηκε, προκειμένου να αντανakλά μια αναθεωρημένη έννοια μετάβασης. Βασίζεται σε έξι «Ποιοτικά Χαρακτηριστικά», μιας βιώσιμης οικονομίας της αγοράς (Παπαπανάγος, 2020). Αυτά τα χαρακτηριστικά και οι συνιστώσες τους, φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 1: Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς.

Ποιοτικά Χαρακτηριστικά	Συνιστώσες	Συνεισφορά της κάθε συνιστώσας
Ανταγωνιστικότητα	Δομές αγοράς για τον ανταγωνισμό και επιχειρηματικά πρότυπα	50%
	Ικανότητα δημιουργίας προστιθέμενης αξίας και καινοτομίας	50%
Καλή Διακυβέρνηση	Κρατική Διακυβέρνηση	60%
	Εταιρική διακυβέρνηση	40%
Πράσινη Οικονομία	Αμβλυνση κλιματικής αλλαγής	35%
	Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή	30%
	Άλλοι περιβαλλοντικοί τομείς	30%
	Αριθμός διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας περιβαλλοντικής τεχνολογίας	5%
Μη αποκλεισμός	Ισότητα φύλων	33%
	Περιφερειακές αποκλίσεις	33%
	Ευκαιρίες για τους νέους	33%
Ανθεκτικότητα	Χρηματοοικονομική σταθερότητα	70%
	Ανθεκτικός τομέας ενέργειας	30%
Ολοκλήρωση	Εξωτερική Ολοκλήρωση (Διαφάνεια στο εξωτερικό εμπόριο, στισεπενδύσεις και στη χρηματοδότηση)	50%
	Εσωτερική Ολοκλήρωση (Εγχώρια & διασυνοριακή υποδομή, ενέργεια & ICT)	50%

Πηγή: EBRD Transition Report 2017-18 & EBRD Transition Report 2019-20

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό της «Ανταγωνιστικότητας» εξετάζει τις δομές της αγοράς που υποστηρίζουν τον ανταγωνισμό και τα κίνητρα για σωστή λήψη αποφάσεων. Λαμβάνει επίσης υπόψη την ικανότητα των επιχειρήσεων να προσθέτουν αξία και να καινοτομούν.

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό της «Καλής Διακυβέρνησης» βασίζεται στην υπάρχουσα ανάλυση της ΕΤΑΑ για την εταιρική διακυβέρνηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων και ενσωματώνει μέτρα για την ποιότητα της δημόσιας διακυβέρνησης, τον έλεγχο της διαφθοράς και του κράτους δικαίου.

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό της «Πράσινης Οικονομίας» εξετάζει την άμβλυνση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στα νέα κλιματικά δεδομένα καθώς επίσης και περιβαλλοντικά δεδομένα όπως η ατμοσφαιρική ρύπανση, η παραγωγή αποβλήτων και η βιοποικιλότητα.

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό του «Μη Αποκλεισμού» ποσοτικοποιεί αποκλίσεις στους τομείς της ένταξης και της ισότητας των ευκαιριών, με ιδιαίτερη έμφαση στο χάσμα μεταξύ των φύλων, περιφερειακών αποκλίσεων και ευκαιριών για τους νέους.

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό της «Οικονομικής σταθερότητας και ανθεκτικότητας» εξετάζει δύο διαφορετικές συνιστώσες της σταθερότητας: -Η πρώτη συνιστώσα της χρηματοοικονομικής σταθερότητας αξιολογεί τις προκλήσεις στους χρηματοπιστωτικούς τομείς λαμβάνοντας υπόψη την υγεία και την επαρκή ρύθμιση του τραπεζικού τομέα καθώς και την λειτουργία των χρηματιστηριακών αγορών. -Η δεύτερη συνιστώσα σχετίζεται με την ανθεκτικότητα του ενεργειακού τομέα και εξετάζει κυρίως την εγχώρια και διασυνοριακή συνδεσιμότητα στις αγορές ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου, λαμβάνοντας υπόψη τις νομικές και κανονιστικές πτυχές, με τη δημοσιονομική σταθερότητα να μην συμπεριλαμβάνεται στις μετρήσεις της ΕΤΑΑ.

Το Ποιοτικό Χαρακτηριστικό της «Οικονομικής Ολοκλήρωσης» αξιολογεί μέτρα απελευθέρωσης του εμπορίου και των επενδύσεων, καθώς και θέματα που άπτονται του ισοζυγίου πληρωμών. Επίσης, λαμβάνει υπόψη την ποιότητα των διασυνοριακών και εγχώριων υποδομών, καθώς και την ποιότητα των υποδομών της ενέργειας και της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών (ICT), αλλά και τις εκτιμήσεις κόστους.

Η πρόοδος μετριέται με μια συνεχή κλίμακα από το 1 έως το 10 για κάθε

χαρακτηριστικό, όπου το 10 είναι το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα και υποδηλώνει τα όρια της πλέον προηγμένης οικονομίας της αγοράς.

2.9 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ, αγγλ. Gross Domestic Product - GDP) αποτελεί το κυριότερο μακροοικονομικό μέγεθος. Ο βασικός στόχος μέτρησής του είναι η απόκτηση ενός μέτρου της συνολικής ποσότητας αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται για την αγορά σε μία δεδομένη χώρα κατά μία δεδομένη χρονική περίοδο. Ορίζεται ως η συνολική αγοραία αξία όλων των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών που παράγονται σε μια χώρα στη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου. Είναι ίσο με το σύνολο των καταναλωτικών, των επενδυτικών και των δημοσίων δαπανών, συν την αξία των εξαγωγών, μείον την αξία των εισαγωγών (Wikipedia, 13 Δεκεμβρίου 2020). Η κατασκευή του δείκτη ανατέθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '30 από το Αμερικάνικο Κογκρέσο στον Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Harvard Simon Kuznets. Κατασκευάστηκε για να προσφέρει ένα αξιόπιστο μέτρο της συνολικής αξίας των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μια οικονομία, μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ο δείκτης με την σημερινή του μορφή, ολοκληρώθηκε από τον Sir Maynard Keynes, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στις διεθνείς στατιστικές αναλύσεις θα συναντήσουμε διάφορες εκφάνσεις του ΑΕΠ. Χαρακτηριστική μορφή απεικόνισης του ΑΕΠ, είναι το πραγματικό και το ονομαστικό ΑΕΠ. Επειδή η αξία του ΑΕΠ μεταβάλλεται όταν μεταβάλλεται η παραγωγή σε όγκο αλλά και όταν μεταβάλλονται οι τιμές, μετράμε το πραγματικό ΑΕΠ αποτιμώντας το σε σταθερές τιμές ή σε τιμές ενός έτους βάσης. Για παράδειγμα χρησιμοποιούμε ως έτος βάσης το 2000 ή το 2010. Έτσι μπορούμε να συγκρίνουμε την εξέλιξη του ΑΕΠ από έτος σε έτος χωρίς την επίδραση του πληθωρισμού ή του αποπληθωρισμού (αύξηση ή μείωση του γενικού επιπέδου των τιμών). Άλλη μορφή είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Αν διαιρέσουμε το ΑΕΠ με τον συνολικό πληθυσμό μιας χώρας, βρίσκουμε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (GDP per capita), που είναι ο μέσος όρος εισοδήματος. Επίσης χρησιμοποιείται η τεχνική των Μονάδων Ισοδύναμης Αγοραστικής Δύναμης (ΜΙΑΔ ή αγγλ. PPP- Purchasing Power Parity), προκειμένου με βάση την αγοραστική δύναμη του κάθε νομίσματος να γίνει μια αξιόπιστη σύγκριση στα ΑΕΠ ως προς τον όγκο τους, ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικό νόμισμα. Επιπλέον συναντάμε και τον όρο του ρυθμού ανάπτυξης, ο οποίος σχετίζεται άμεσα με το ΑΕΠ. Ο ρυθμός ανάπτυξης μεταξύ δύο ετών μετρά την ποσοστιαία μεταβολή του

πραγματικού ΑΕΠ ανάμεσα σε δύο διαδοχικές περιόδους με το γνωστό μαθηματικό τύπο, «τελική τιμή μείον αρχική τιμή προς αρχική τιμή, επί 100». (Καμποθέκρα, 2021, 9-12).

Το ΑΕΠ χρησιμοποιείται ευρύτατα στον δημόσιο διάλογο για να απεικονίσει διάφορες πτυχές της οικονομίας μιας χώρας, όπως τη δύναμή της, το επίπεδο ανάπτυξης, την ευημερία, το επίπεδο διαβίωσης των πολιτών της, ακόμα και την κατηγοριοποίηση της σε αναπτυσσόμενη ή ανεπτυγμένη οικονομία. Τα διεθνή μέσα ενημέρωσης, οι κεντρικές τράπεζες και άλλοι ιδιωτικοί ερευνητικοί οργανισμοί μεγάλων οίκων, προσπαθούν να προβλέψουν την πορεία του ΑΕΠ και να εντοπίσουν τον επόμενο κύκλο ύφεσης ή ανάπτυξης αναδεικνύοντας το σε κυρίαρχο θέμα.

Όμως ορισμένοι οικονομολόγοι έχουν κατά καιρούς αμφισβητήσει την υπερβολική βαρύτητα που δίνεται στο ΑΕΠ, όσο και την παραδοσιακή άποψη ότι απεικονίζει την ευημερία μιας χώρας. Ο ίδιος ο Simon Kuznets είχε επισημάνει το σημείο αυτό σε ομιλία του προς το Κογκρέσο, λέγοντας πως: «η ευημερία ενός έθνους μόνο κατά τύχη θα μπορούσε να απεικονιστεί από το ΑΕΠ». Ο Πρόεδρος των ΗΠΑ, Robert F. Kennedy, το 1968 σε μία ομιλία του στο πανεπιστήμιο του Κάνσας, σημείωσε πως «το ΑΕΠ μετράει τα πάντα εκτός από αυτά που δίνουν αξία στην ζωή μας» (Φίλιππας, 2019).

Είναι γεγονός ότι το ΑΕΠ σαν ένας μακροοικονομικός δείκτης, έχει αρκετά μειονεκτήματα. Καταρχήν δεν περιλαμβάνει τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται στα νοικοκυριά. Για παράδειγμα δεν μετρά τις οικιακές εργασίες μιας μητέρας που άφησε την καριέρα της για να μεγαλώσει τα παιδιά της. Επίσης δεν μπορεί να μετρήσει την παραοικονομία ή την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Δεν είναι μέτρο ευημερίας ή πλούτου αλλά μέτρο παραγωγής με τα όποια μειονεκτήματα έχει. Ωστόσο η παραγωγή αποτελεί σημαντική διάσταση της ευημερίας. Επιπρόσθετα σε μια μικρή οικονομία με πολλές άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ), το ΑΕΠ υπερτιμά το πραγματικό εισόδημα που μένει στη χώρα. Έτσι τα κέρδη των πολυεθνικών που δραστηριοποιούνται σε μια χώρα, συνήθως δεν καταλήγουν στη χώρα που παράγονται. Ακόμη υπάρχουν περιπτώσεις, που η αύξηση του ΑΕΠ, μπορεί να μην συμβαδίζει με μείωση της ανεργίας ενώ η ποιότητα της εργασίας να υποβαθμίζεται. Από την άλλη το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, δεν αντικατοπτρίζει την κατανομή του πλούτου. Είναι γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος, καταλήγει σε ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού (έως 10%). Στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, μπορεί να εμφανίζονται υψηλά επίπεδα ανάπτυξης, αλλά αυτές να αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα ανισότητας, περιβαλλοντικής υποβάθμισης, κοινωνικού αποκλεισμού,

επιδημιών ή και πείνας. Για παράδειγμα, πάνω από δέκα χώρες στην Αφρική αναπτύσσονται με ρυθμούς της τάξης άνω του 6%, αύξηση η οποία δεν αντανακλά την πραγματικότητα στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών (Καμποθέκρα, 2021, 10-11). Τέλος το ΑΕΠ δεν μπορεί να απεικονίσει μια σειρά από ποιοτικούς παράγοντες εθνικής ευημερίας όπως το κοινωνικό κεφάλαιο, τη προσαρμοστικότητα και την ευελιξία της οικονομίας, την επιχειρηματικότητα, την ποιότητα του περιβάλλοντος, τη διαφθορά, τη μαύρη οικονομία, καθώς και την αποτελεσματικότητα των δαπανών στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης, της δημόσιας ασφάλειας και της κοινωνικής ασφάλισης (Φίλιππας, 2019).

Σε γενικές γραμμές το ΑΕΠ επιτυγχάνει τον στόχο του στο να αποτυπώσει την συνολική οικονομική δραστηριότητα, παρουσιάζει όμως σημαντικά μειονεκτήματα και πρέπει να χρησιμοποιείται με προσοχή. Σίγουρα δεν εκφράζει την ευημερία των πολιτών. Όμως το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, συχνά θεωρείται ως δείκτης του βιοτικού επιπέδου μιας χώρας, με το σκεπτικό ότι όλοι οι πολίτες επωφελούνται από την αύξηση της παραγωγής της οικονομίας της χώρας τους. Το μεγάλο πλεονέκτημα της χρήσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως δείκτη μέτρησης του βιοτικού επιπέδου, είναι ότι υπολογίζεται συχνά, ευρέως, και με συνέπεια, με αποτέλεσμα να μπορούμε να στηριχθούμε στο γεγονός, ότι το επίπεδο διαβίωσης, τείνει να κινείται σε συνάρτηση με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Έτσι οι αλλαγές στο βιοτικό επίπεδο, μπορούν να ανιχνεύονται εύκολα μέσω των αλλαγών στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Παπαπανάγος, 2020).

2.10 Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Το 1990, εισήχθη στη διεθνή βιβλιογραφία για πρώτη φορά, μια νέα προσέγγιση για την προώθηση της ανθρώπινης ευημερίας, η ανθρώπινη ανάπτυξη. Αφορά την επέκταση του πλούτου της ανθρώπινης ζωής και όχι απλώς τον πλούτο της οικονομίας στην οποία ζουν οι άνθρωποι. Είναι μια προσέγγιση που επικεντρώνεται στους ανθρώπους, τις ευκαιρίες και τις επιλογές τους (UNDP, 2021).

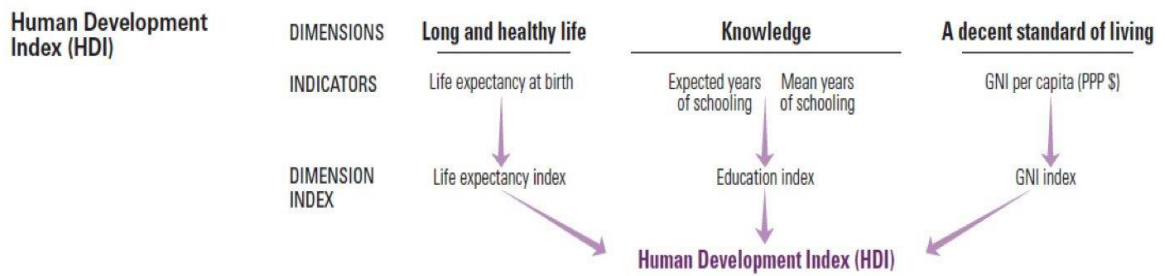
Σύμφωνα λοιπόν με την τριπλή αυτή προσέγγιση, με την έννοια «άνθρωποι» νοείται η στόχευση της ανθρώπινης ανάπτυξης, στη βελτίωση της ζωής τους αντί να υποτίθεται ότι η οικονομική ανάπτυξη θα οδηγήσει αυτόματα σε μεγαλύτερη ευημερία για όλους. Η αύξηση του εισοδήματος θεωρείται ως μέσο ανάπτυξης και όχι ως αυτοσκοπός. Με την έννοια «ευκαιρίες» νοούνται οι ελευθερίες που δίνονται στους ανθρώπους, ώστε να ζουν μια ζωή την οποία εκτιμούν. Στην πραγματικότητα αυτό σημαίνει ότι αναπτύσσονται οι

ικανότητες των ανθρώπων και τους δίνεται η ευκαιρία να τις χρησιμοποιήσουν. Για παράδειγμα, με την εκπαίδευση, ένα κορίτσι θα οικοδομήσει τις δεξιότητές της, αλλά αυτό δεν θα έχει μεγάλη χρησιμότητα, εάν της στερηθεί η πρόσβαση σε θέσεις εργασίας ή δεν έχει τις κατάλληλες δεξιότητες για την τοπική αγορά εργασίας. Τέλος, με την έννοια «επιλογή», νοείται η παροχή ευκαιριών στους ανθρώπους, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα να τις αξιοποιήσουν. Κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί την ανθρώπινη ευτυχία, ενώ οι επιλογές που κάνουν οι άνθρωποι είναι προσωπική τους υπόθεση. Η ανθρώπινη ανάπτυξη, θα πρέπει τουλάχιστον να δημιουργήσει ένα περιβάλλον για τους ανθρώπους, ατομικά και συλλογικά, να αναπτυχθούν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους και να έχουν εύλογες πιθανότητες να ζήσουν παραγωγικά και δημιουργικά τη ζωή που εκτιμούν.

Η προσέγγιση της ανθρώπινης ανάπτυξης, αναπτύχθηκε από τον οικονομολόγο Mahbub Ul Haq, ο οποίος στηρίχθηκε στο έργο του βραβευμένου με Νόμπελ Amartya Sen για τις ανθρώπινες δυνατότητες. Η έννοια της ανθρώπινης ανάπτυξης, είναι συχνά πλαισιωμένη ως προς το αν οι άνθρωποι είναι σε θέση να «είναι» και να «κάνουν» επιθυμητά πράγματα στη ζωή. Τα παραδείγματα περιλαμβάνουν, τρεις συνιστώσες. Πρώτον τα όντα, τα οποία πρέπει να είναι καλά ταϊσμένα, προστατευμένα και υγιή. Δεύτερον τις πράξεις, όπως η εργασία, η εκπαίδευση, η ψήφος και η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Τρίτον την ελευθερία επιλογής, λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορετικότητα. Για παράδειγμα, κάποιος που επιλέγει να πεινάσει κατά τη διάρκεια μιας θρησκευτικής νηστείας, είναι πολύ διαφορετικός από κάποιον που πεινάει επειδή δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να αγοράσει φαγητό.

Για την ποσοτική μέτρηση της ανθρώπινης ανάπτυξης, δημιουργήθηκε ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI). Ο HDI τονίζει ότι οι άνθρωποι και οι ικανότητές τους, πρέπει να είναι το απόλυτο κριτήριο για την αξιολόγηση της ανάπτυξης μιας χώρας και όχι μόνο της οικονομικής ανάπτυξης. Είναι ένας σύνθετος δείκτης που λαμβάνει υπόψη το προσδόκιμο ζωής, την εκπαίδευση και το κατά κεφαλήν εισόδημα και χρησιμοποιείται για την κατάταξη των χωρών σε τέσσερα επίπεδα ανθρώπινης ανάπτυξης. Η τιμή του δείκτη HDI σε μία χώρα είναι υψηλότερη, όσο υψηλότερη είναι η διάρκεια ζωής, το επίπεδο εκπαίδευσης και το κατά κεφαλή της ΑΕΠ. Το παρακάτω διάγραμμα, δείχνει μια πληρέστερη ανάλυση του τρόπου εξαγωγής της βαθμολογίας του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης.

Διάγραμμα 1: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Πηγή: United Nations Development Programme - Human Development Reports

Ο HDI μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αμφισβητήσει τις εθνικές πολιτικές επιλογές, εξηγώντας πώς δύο χώρες με το ίδιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μπορεί να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα ανθρώπινης ανάπτυξης, δηλαδή διαφορετική ευημερία. Από την άλλη πλευρά, απλοποιεί και καταγράφει μόνο ένα μέρος αυτού που συνεπάγεται η ανθρώπινη ανάπτυξη. Δεν αντανακλά τις ανισότητες, τη φτώχεια, την ανθρώπινη ασφάλεια, την ενδυνάμωση κ.λπ. Για μια πληρέστερη εικόνα του επιπέδου ανθρώπινης ανάπτυξης μιας χώρας, απαιτείται ανάλυση επιπρόσθετων δεικτών και πληροφοριών.

Είναι γεγονός ότι το ΑΕΠ και η οικονομική ανάπτυξη, αναδείχθηκαν ως οι κύριοι δείκτες ευημερίας και προόδου σε πολλές χώρες. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, το ΑΕΠ δεν προοριζόταν ποτέ να χρησιμοποιηθεί ως μέτρο ευημερίας. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο HDI, παραμένει ένας απλός μη σταθμισμένος μέσος όρος μακροζωίας, εκπαίδευσης και εισοδήματος ενός έθνους και είναι ευρέως αποδεκτός στον αναπτυξιακό λόγο. Με την πάροδο όμως των ετών, έγιναν ορισμένες τροποποιήσεις και βελτιώσεις στον δείκτη και την ανάπτυξη των συνοδευτικών δεικτών, που βοηθούν στη χάραξη μιας ευρύτερης εικόνας της παγκόσμιας ανθρώπινης ανάπτυξης, καθιστώντας τον τελικά ως δείκτη ανθρώπινης ευημερίας.

Σελίδα Σκόπιμα Κενή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΔΕΔΟΜΕΝΑ

3.1 Μεθοδολογία

Για την ανάλυση ενός θέματος, υπάρχουν διάφοροι μέθοδοι που μπορεί να ακολουθηθούν, προκειμένου να εξαχθούν όσο το δυνατόν περισσότερες και αξιόπιστες πληροφορίες. Ενδεικτικοί μέθοδοι είναι η οικονομετρική ανάλυση, η έρευνα γραφείου (desk research), η ποιοτική ανάλυση, η ποσοτική ανάλυση, η case-study ανάλυση και η συγκριτική μέθοδος.

Η οικονομετρική ανάλυση στηρίζεται στην οικονομική θεωρία, βάσει της οποίας διατυπώνεται το οικονομετρικό πρόβλημα. Το υπό εξέταση οικονομικό φαινόμενο δύναται να περιγραφεί από ένα σύνολο σχέσεων μεταξύ μεταβλητών και παραμέτρων, η διατύπωση των οποίων αποτελεί το πρώτο στάδιο στην έρευνα του οικονομετρικού προβλήματος. Αρχικά ο ερευνητής καλείται να επιλέξει εκείνες τις σχέσεις και μεταβλητές που θα βοηθήσουν στην αποτελεσματικότερη διατύπωση και στη συνέχεια επίλυση του οικονομετρικού προβλήματος. Στη συνέχεια θα συλλέξει τα απαιτούμενα δεδομένα, τα οποία μπορεί να είναι διαθέσιμα είτε από επίσημες πηγές, είτε να προέρχονται από τη διενέργεια πρωτογενούς έρευνας. Ακολουθεί η ανάλυση και η αξιολόγηση του μοντέλου ανάλυσης. Τέλος ερμηνεύεται η συμπεριφορά των μεταβλητών και επιχειρούνται προβλέψεις (Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2021).

Η έρευνα γραφείου (desk research), είναι η λεγομένη δευτερογενής έρευνα. Δεν δημιουργούνται νέα δεδομένα μέσα από ερωτηματολόγια, έρευνα κλπ, αλλά χρησιμοποιούνται όσα ήδη υπάρχουν. Ο στόχος είναι να αναθεωρηθούν προηγούμενα στοιχεία έρευνας και να οδηγηθούμε σε μια πληρέστερη κατανόηση του επιστημονικού πεδίου με το οποίο ασχολούμαστε (Travis, 2016).

Στην ποιοτική ανάλυση, συλλέγονται δεδομένα τα οποία περιγράφουν προβλήματα και έννοιες από τη ζωή των ατόμων. Τα δεδομένα μπορούν να προέλθουν από συνεντεύξεις, παρατηρήσεις, συμμετοχικές παρατηρήσεις, ιστορίες, αλληλεπιδράσεις, περιπτώσιολογικές μελέτες, προσωπικές εμπειρίες, ιστορίες ζωής, αναλύσεις αρχείων, οπτικό υλικό και ενδοσκοπήσεις. Η ποιοτική έρευνα έχει δύο βασικά μοναδικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ότι ο ερευνητής αποτελεί το μέσο με το οποίο διεξάγεται η έρευνα, και το δεύτερο είναι ότι ο κύριος σκοπός της είναι να διερευνήσει κάποιες πλευρές του κοινωνικού

συστήματος που μελετά. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά είναι αναπόσπαστα μέρη της διαδικασίας και θεωρούν τον ερευνητή ως αυτόν που δομεί τη γνώση και όχι ως απλό δέκτη αυτής. Ο ερευνητής συλλέγει τα δεδομένα, τα οποία μετατρέπει και ερμηνεύει, μέσω της ανάλυσης, σε πληροφορίες. Οι πληροφορίες αυτές, όταν εφαρμόζονται και χρησιμοποιούνται επαναλαμβανόμενα στην πράξη σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, γίνονται γνώση (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2016).

Η ποσοτική ανάλυση στοχεύει στο να διερευνηθεί η σχέση μεταξύ διάφορων παραγόντων. Η διαδικασία αυτή για να πραγματοποιηθεί, χρησιμοποιούνται στατιστικές μέθοδοι, μαθηματικά μοντέλα και αριθμητικά δεδομένα. Αντλούμε πληροφορίες από ένα δείγμα που σχετίζεται με το θέμα που μελετάμε, μέσα από ερωτηματολόγια και από δομημένα πρωτόκολλα και άλλους τρόπους (Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2021.).

Η case-study ανάλυση, είναι μια μεθοδολογία έρευνας που χρησιμοποιείται συνήθως στις κοινωνικές επιστήμες. Είναι μια ερευνητική στρατηγική και μια εμπειρική έρευνα που διερευνά ένα φαινόμενο μέσα στο πραγματικό του πλαίσιο. Βασίζεται σε πολλαπλές πηγές αποδεικτικών στοιχείων και οφέλη από προηγούμενη ανάπτυξη θεωρητικών προτάσεων. Σε γενικές γραμμές είναι ανάλυση προσώπων, ομάδων, γεγονότων, αποφάσεων, περιόδων, πολιτικών, θεσμών ή άλλων συστημάτων που μελετώνται ολιστικά με μία ή περισσότερες μεθόδους. (PressAcademia, 2018).

Τέλος στη συγκριτική μέθοδο, διερευνάται ένα θέμα, μέσα από την αντιπαραβολή διάφορων δεδομένων. Στη συγκεκριμένη μέθοδο δεν καθορίζεται συγκεκριμένη τεχνική για τη διεξαγωγή της. Ακολουθούνται όμως συγκεκριμένα βήματα, τα οποία στηρίζονται στην κοινή λογική. Το πρόβλημα που αναφύεται κατά την χρησιμοποίησή της, είναι ότι έχει περιορισμένη εφαρμογή, καθόσον ισχύει μόνο για τα στοιχεία τα οποία συγκρίνονται. Η εγκυρότητά της σχετίζεται πάντα με τους όρους που τίθενται στην εκάστοτε περίπτωση. Η αξία της έγκειται στο γεγονός ότι μας βοηθά να κατανοήσουμε διάφορες σχέσεις (Γκίβαλος κα., 1999, 136).

Στην παρούσα εργασία, για την αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, αρχικά θα χρησιμοποιηθεί η ποιοτική ανάλυση. Οι συλλεχθείσες πληροφορίες μέσα από επίσημες εκθέσεις, άρθρα, βιβλία και άλλες πηγές, που εστιάζονται στις χώρες της BS-10, αποτυπώνουν τις τάσεις της οικονομικής ζωής των εν λόγω χωρών και περιγράφουν το βαθμό μετάβασής τους σε οικονομίες της ελεύθερης

αγοράς.

Στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί η συγκριτική μέθοδος. Θα γίνει προσπάθεια σύγκρισης συγκεκριμένων μακροοικονομικών δεικτών, μεταξύ των χωρών της BS-10 και των αναπτυγμένων οικονομιών του κόσμου, όπως οι ΗΠΑ η ΕΕ και η Κίνα, προκειμένου να διαπιστωθεί το επίπεδο οικονομικής ευημερίας των χωρών της Μαύρης Θάλασσας. Οι δείκτες που θα εξετασθούν είναι το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, τα οποία όπως προαναφέρθηκαν, θεωρούνται δείκτες του βιοτικού επιπέδου μιας χώρας, καθώς το επίπεδο διαβίωσης, τείνει να κινείται σε συνάρτηση με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Αντίστοιχα θα συγκριθούν και οι τιμές του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, αφού αποτελεί και ο συγκεκριμένος δείκτης, ένδειξη ανθρώπινης ευημερίας.

Τέλος θα προβούμε σε οικονομετρική ανάλυση, με τη χρήση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, προκειμένου να διαπιστώσουμε με επιστημονικά εργαλεία, τη συσχέτιση την οποία έχουμε μεταξύ δύο μεταβλητών, δηλαδή κατά πόσο ισχυρή είναι και πόσο επιδρά η μια μεταβλητή πάνω στην άλλη. Για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο IBM SPSS-22 (Statistical Package for Social Sciences). Τελικός στόχος είναι να εξαχθούν όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες μέσα από τα στοιχεία αυτά και να επιβεβαιωθούν τα αποτελέσματα της ποιοτικής και συγκριτικής ανάλυσης που προηγήθηκε.

3.2 Δεδομένα

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν ως βάση για την εξαγωγή των συμπερασμάτων της αξιολόγησης της πορείας μετάβασης των χωρών της BS-10, προέρχονται από τις επίσημες πηγές τους. Οι τιμές για τους βασικούς μακροοικονομικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, αντλήθηκαν από την επίσημη ιστοσελίδα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και συγκεκριμένα από τις εκθέσεις του World Economic Outlook. Αντίστοιχα οι τιμές για τους Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς προκύπτουν από τις ετήσιες εκθέσεις της ΕΤΑΑ, ενώ οι τιμές για τον δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, από τις εκθέσεις του UNDP. Επίσης, σημαντικά στοιχεία αντλήθηκαν από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας των Χωρών της Μαύρης Θάλασσας (BSEC) και την Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης του Ευξείνου Πόντου (BSTDB), ιδιαίτερα από τις ετήσιες εκθέσεις της τελευταίας. Επομένως η αξιοπιστία των στοιχείων που κατατίθενται στις επόμενες αναλύσεις είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί και μας δίνεται η δυνατότητα να

εξάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

3.3 Εισαγωγικά Βασικής Στατιστικής Ανάλυσης

Τα δεδομένα της προηγούμενης παραγράφου, από μόνα τους, μας δίνουν αρκετές πληροφορίες, σχετικά με τις τάσεις που εμφανίζουν οι οικονομίες μετάβασης των χωρών της BS-10. Για να αποκτηθεί όμως μια πληρέστερη εικόνα της πιθανής εξαρτησιακής ή συγγενεύουσας σχέσης των παραπάνω δεδομένων, με τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών, απαιτείται η ανάλυση των δεδομένων με τη χρήση στατιστικών μεθόδων.

Στη βασική στατιστική ανάλυση έχουμε δύο τύπους έρευνας, τη συσχετιστική και την πειραματική (Κιουφεντζή, 2008, 2-3). Στη συσχετιστική έρευνα δεν επηρεάζουμε (ή τουλάχιστον προσπαθούμε να μην επηρεάζουμε) τις μεταβλητές αλλά μόνο κοιτάμε τις σχέσεις (συσχετίσεις) μεταξύ κάποιου συνόλου μεταβλητών. Στην πειραματική έρευνα, χειριζόμαστε μερικές μεταβλητές και μετράμε έπειτα τα αποτελέσματα αυτού του χειρισμού σε άλλες. Η ανάλυση στοιχείων στην πειραματική έρευνα υπολογίζει τις συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών, συγκεκριμένα, αυτών που χειριζόμαστε και αυτών που επηρεάζονται από το χειρισμό. Παρά ταύτα, τα πειραματικά στοιχεία μπορούν ενδεχομένως να παρέχουν ποιοτικά καλύτερες πληροφορίες, όπως τις αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών. Για παράδειγμα εάν διαπιστώσουμε ότι όποτε αλλάζουμε την τιμή στη μεταβλητή X αλλάζει η μεταβλητή Y , τότε μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η μεταβλητή X επηρεάζει τη Y . Έτσι λοιπόν στο πείραμα, που στις κοινωνικές επιστήμες, εννοούμε την παρατήρηση, επιλέγουμε ποια μεταβλητή θα θεωρήσουμε ως ανεξάρτητη και ποια ως εξαρτημένη. Η μεταβλητή Y που δέχεται την επίδραση της X ονομάζεται εξαρτημένη (Response variable) ενώ η μεταβλητή X ονομάζεται ανεξάρτητη ή ερμηνευτική μεταβλητή (Predictor). Οι όροι εξαρτημένη και ανεξάρτητη μεταβλητή ισχύουν συνήθως στην πειραματική έρευνα όπου κάποιες μεταβλητές τις χειριζόμαστε και υπό αυτή την έννοια είναι ανεξάρτητες από τα αρχικά σχέδια, χαρακτηριστικά γνωρίσματα, προθέσεις κ.λπ. των θεμάτων. Στην προκειμένη περίπτωση, ως εξαρτημένες μεταβλητές, θα είναι οι δείκτες που καθορίζουν το βιοτικό επίπεδο – ευημερία των λαών, δηλαδή το κατά κεφαλή ΑΕΠ και ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης, ενώ ανεξάρτητες θα είναι οι Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς. Με απλά λόγια θα προσπαθήσουμε να διαπιστώσουμε το πώς και το πόσο η συντελεσθείσα πρόοδος στους Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} ή 2^{ης} γενιάς, επιδρά στην ευημερία των χωρών της Μαύρης Θάλασσας.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ασφαλώς ότι, ο βασικός στόχος της έρευνας είναι να εντοπίσει σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών. Η συσχετιστική έρευνα περιλαμβάνει τη μέτρηση τέτοιων σχέσεων με απλό τρόπο. Η στατιστική λοιπόν χρησιμοποιείται ως εργαλείο για να αξιολογήσουμε τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών.

3.4 Γνωρίσματα κάθε στατιστικής σχέσης μεταξύ των μεταβλητών.

Ανεξάρτητα από τον τύπο τους, δύο ή περισσότερες μεταβλητές συσχετίζονται εάν σε ένα δείγμα παρατηρήσεων, οι τιμές αυτών των μεταβλητών κατανέμονται κατά τρόπο συνεπή. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα κάθε σχέσης μεταξύ των μεταβλητών. Το μέγεθος της σχέσης (magnitude) και η αξιοπιστία (reliability). Το μέγεθος μπορεί πιο εύκολα να κατανοηθεί και να μετρηθεί από την αξιοπιστία (Κιουφεντζή, 2008, 3-8). Για παράδειγμα, εάν παρατηρήσουμε βελτίωση στους Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} ή 2^{ης} γενιάς και ταυτόχρονα παρατηρείται άνοδος των τιμών του κατά κεφαλή ΑΕΠ στις οικονομίες των χωρών της BS-10, τότε μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μια ισχυρή (μέγεθος) και μάλιστα θετική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Η αξιοπιστία της σχέσης είναι έννοια εξαιρετικά σημαντική, αν και λιγότερο απτή. Αναφέρεται στην αντιπροσωπευτικότητα του αποτελέσματος από το συγκεκριμένο δείγμα μας για το σύνολο του πληθυσμού. Με άλλα λόγια, λέει πόσο πιθανό είναι να βρεθεί μια παρόμοια σχέση εάν το πείραμα ξαναγίνει με άλλα δείγματα από τον ίδιο πληθυσμό. Δεν ενδιαφερόμαστε σχεδόν ποτέ, μόνο γι' αυτό που συμβαίνει στο δείγμα μας, αλλά για το δείγμα στην έκταση την οποία μπορεί να παρέχει πληροφορίες για τον πληθυσμό. Εάν η μελέτη μας ικανοποιεί μερικά ειδικά κριτήρια, τότε η αξιοπιστία μιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών που παρατηρούνται στο δείγμα μας, μπορεί να υπολογιστεί ποσοτικά και να αντιπροσωπευθεί χρησιμοποιώντας ένα τυποποιημένο μέτρο, το τεχνικά αποκαλούμενο p-value ή στατιστικό επίπεδο σημαντικότητας.

Η στατιστική σημαντικότητα (p-value) του αποτελέσματος είναι η πιθανότητα που η παρατηρηθείσα σχέση ή μια διαφορά σε ένα δείγμα, εμφανίστηκε καθαρά από τύχη και ότι στον πληθυσμό από τον οποίο προήλθε το δείγμα, δεν υπάρχει καμία τέτοια σχέση ή διαφορά. Πιο συγκεκριμένα, η p-value μας λέει κάτι για το βαθμό στον οποίο το αποτέλεσμα είναι αληθινό, υπό την έννοια ότι είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Όσο πιο υψηλό είναι το p-value, τόσο λιγότερο μπορούμε να πιστέψουμε ότι η παρατηρηθείσα σχέση μεταξύ των μεταβλητών στο δείγμα είναι ένας αξιόπιστος δείκτης της σχέσης μεταξύ των

αντίστοιχων μεταβλητών στον πληθυσμό. Πιο συγκεκριμένα, το p-value αντιπροσωπεύει την πιθανότητα του λάθους που περιλαμβάνεται στην αποδοχή του παρατηρηθέντος αποτελέσματός μας ως έγκυρου, δηλαδή ως αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Για παράδειγμα, μια τιμή του στατιστικού επιπέδου σημαντικότητας ίσον με 0,05 (δηλαδή 1/20), δείχνει ότι υπάρχει 5% πιθανότητα η σχέση μεταξύ των δύο υπό εξέταση μεταβλητών που βρίσκονται στο δείγμα μας να είναι τυχαία κατάσταση. Σε πολλούς τομείς της έρευνας, το p-value του 0,05 συνήθως αντιμετωπίζεται ως ένα αποδεκτό επίπεδο λάθους.

3.5 Ερμηνεία τιμών συσχέτισης

Ο πιο εύχρηστος συντελεστής συσχέτισης είναι του ο Pearson Product Moment Correlation, αποκαλούμενος εν συντομία συντελεστής συσχέτισης Pearson, που συμβολίζεται με το (R) και αναπτύχθηκε από τον Άγγλο στατιστικό Karl Pearson (1857-1936) (Παπαδόπουλος, 2020). Χρησιμοποιείται για να εξεταστεί η σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων συνεχών (ή ποσοτικών) μεταβλητών. Ο συντελεστής (R) του Pearson χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του βαθμού συνάφειας δύο μεταβλητών (X & Y), υπό τις παραδοχές ότι καταρχήν οι μεταβλητές είναι ποσοτικές, δηλαδή έχουν μετρηθεί με κλίμακα διαστήματος ή αναλογίας. Επίσης ότι έχουν κανονική κατανομή. Επιπρόσθετα ότι αποδίδουν γραμμική συσχέτιση, έχουν ίσες διασπορές και δεν περιέχουν ακραίες τιμές. Το πρόσημο του συντελεστή συσχέτισης (R) μπορεί να είναι θετικό ή αρνητικό. Θετικό είναι, όταν οι τιμές στη μία μεταβλητή αυξάνονται και ταυτόχρονα αυξάνονται οι τιμές και στη δεύτερη μεταβλητή. Αντίθετα έχει αρνητικό πρόσημο όταν οι τιμές στη μία μεταβλητή αυξάνονται αλλά μειώνονται οι τιμές στη δεύτερη. Η αριθμητική τιμή που παίρνει ο συντελεστής, κυμαίνεται από $-1,00$ έως $1,00$. Η τιμή «0» δείχνει πλήρη έλλειψη συσχέτισης, δηλαδή οι δύο μεταβλητές είναι μη γραμμικά συσχετιζόμενες. Η τιμή $+1$ δηλώνει τέλεια θετική σχέση, ενώ η τιμή -1 δηλώνει τέλεια αρνητική σχέση. Συσχετίσεις μεταξύ $-0,40$ έως $0,40$ θεωρούνται μικρές, μεταξύ $0,40$ έως $0,70$ (ή $-0,40$ έως $-0,70$) μέτριες και μεγαλύτερες του $0,70$ (ή μεταξύ $-0,70$ μέχρι -1), μεγάλες.

Ο συντελεστής συσχέτισης (R) υψωμένος στο τετράγωνο δηλώνει το ποσοστό διακύμανσης μεταξύ των δύο μεταβλητών, ονομάζεται συντελεστής προσδιορισμού και συμβολίζεται με το (R^2). Αποτελεί δείκτη κοινής διασποράς των δύο μεταβλητών και εκφράζει σε ποσοστό επί της % την κοινή διασπορά τους. Διαφορετικά εκφράζει το ποσοστό των μεταβολών της εξαρτημένης μεταβλητής που ερμηνεύεται (εξηγεί το % της διασποράς της Y) από τις μεταβολές της ανεξάρτητης μεταβλητής X. Για παράδειγμα εάν δύο

μεταβλητές συσχετίζονται μεταξύ τους με $r=0.95$, τότε ο συντελεστής προσδιορισμού ισούται με $100 * R^2 = 100 * 0,95^2 = 90.25\%$. Δηλαδή η μεταβλητή X και η μεταβλητή Y έχουν κοινή διασπορά (διακύμανση) ίση με 90.25% ή διαφορετικά το 90.25% της διακύμανσης της μίας μεταβλητής είναι ταυτόχρονα διακύμανση και της δεύτερης.

3.6 Απλή Γραμμική Παλινδρόμηση

Όπως αναλύσαμε παραπάνω, ο συντελεστής συσχέτισης, μας πληροφορεί για το αν και κατά πόσο δύο μεταβλητές σχετίζονται. Ωστόσο δεν μας πληροφορεί για το πώς σχετίζονται, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλονται οι τιμές τις μίας, αν μεταβληθούν οι τιμές της άλλης. Σε αυτή την περίπτωση, όταν δηλαδή θέλουμε να διερευνήσουμε τη μεταβολή των τιμών της μίας μεταβλητής που χαρακτηρίζεται ως εξαρτημένη, σε σχέση με τις μεταβολές της άλλης, που ονομάζεται ανεξάρτητη, εφαρμόζουμε στατιστική εξάρτηση ή παλινδρόμηση (Αγγελίδης, 2016).

Απλή ονομάζεται η γραμμική παλινδρόμηση κατά την οποία με τις τιμές της μίας ανεξάρτητης μεταβλητής, προβλέπουμε τη μεταβλητή κριτήριο, σε αντίθεση με την πολλαπλή παλινδρόμηση, στην οποία χρησιμοποιούμε τις τιμές πολλών προβλεπτικών μεταβλητών. Στην απλή παλινδρόμηση, η σχέση μεταξύ των μεταβλητών X και Y δεν είναι συναρτησιακή, αλλά στατιστική, δηλαδή οι τιμές της Y δεν ορίζονται μονοσήμαντα από τις αντίστοιχες τιμές της X . Για παράδειγμα, για να καθορισθεί ο μισθός ενός υπαλλήλου σε μια εταιρεία, δεν απαιτούνται μόνο τα χρόνια προϋπηρεσίας του, αλλά και άλλοι παράγοντες όπως η θέση που κατέχει, το μορφωτικό του επίπεδο, η οικογενειακή του κατάσταση, τυχόν εξειδικεύσεις, κ.λ.π. Στην περίπτωση της γραμμικής παλινδρόμησης, το μοντέλο που εφαρμόζουμε είναι μια ευθεία γραμμή. Αν η σχέση μεταξύ X και Y είναι γραμμική, η παλινδρόμηση είναι της μορφής: $Y = \alpha + \beta X + \epsilon_i$. Όπου α είναι ένας σταθερός όρος, δηλαδή η τιμή του Y όταν το $X=0$ (το σημείο στο οποίο η γραμμή παλινδρόμησης τέμνει τον άξονα Y). Το β είναι ο συντελεστής παλινδρόμησης ή εξάρτησης για την προβλεπτική μεταβλητή ή αλλιώς η κλίση της ευθείας. Μπορεί να πάρει οποιαδήποτε τιμή, θετική ή αρνητική (θετική ή αρνητική εξάρτηση αντίστοιχα), ενώ όταν είναι μηδέν δεν υπάρχει εξάρτηση μεταξύ των υπό εξέταση μεταβλητών. Εκφράζει το μέσο όρο της μεταβολής της εξαρτημένης μεταβλητής, όταν η ανεξάρτητη μεταβληθεί κατά μία μονάδα (όταν η τιμή του β ίση με το μηδέν, έχουμε απουσία εξάρτησης). Όπου ϵ_i είναι ο όρος σφάλματος, εκφράζει την απόκλιση των τιμών γύρω από την ευθεία παλινδρόμησης. Ο όρος σφάλματος περιλαμβάνεται, διότι το υπόδειγμα είναι μία προσέγγιση της πραγματικής σχέσης μεταξύ

των μεταβλητών (Αγγελίδης, 2020). Στην παρούσα εργασία η τιμή της δεν θα λαμβάνεται υπόψη, για την απλοποίηση της ερμηνείας των αποτελεσμάτων.

3.7 Ανάλυση Παλινδρόμησης

Η ανάλυση παλινδρόμησης είναι ο κλάδος της Στατιστικής που εξετάζει την σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών, με στόχο την πρόβλεψη της τιμής μιας μεταβλητής από τις τιμές μίας ή πολλών άλλων γνωστών μεταβλητών. Η μεταβλητή Y , που δέχεται την επίδραση της X ονομάζεται όπως είδαμε εξαρτημένη μεταβλητή και η μεταβλητή X ανεξάρτητη ή ερμηνευτική μεταβλητή. Ο σκοπός της μεθόδου είναι να προσαρμοστούν τα δεδομένα σε ένα υποθετικό προβλεπτικό μοντέλο της σχέσης ανάμεσα στις μεταβλητές. Τα τρία βήματα κατά την ανάλυση προβλημάτων απλής παλινδρόμησης και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων, έχουν όπως στον παρακάτω πίνακα (Αγγελίδης, 2016, 10).

Πίνακας 2: Βήματα Ανάλυσης Προβλημάτων Απλής Παλινδρόμησης και Ερμηνεία των Αποτελεσμάτων.

A/A	ΒΗΜΑΤΑ	ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ
1.	Προκαταρκτικοί έλεγχοι (Γραμμικότητα μεταξύ X και Y)	Διαγραμματική απεικόνιση (Scatter-plot)
		Έλεγχος κανονικότητας
		Δείκτες γραμμικής συσχέτισης
2.	Μοντέλο Παλινδρόμησης	Δείκτες συσχέτισης
		Έλεγχοι υποθέσεων
		Ερμηνεία αποτελεσμάτων
3.	Έλεγχος Προϋποθέσεων (Ανάλυση καταλοίπων)	Κανονικότητα σφαλμάτων (και Y)
		Ανεξαρτησία σφαλμάτων (και Y)
		Ομοσκεδαστικότητα σφαλμάτων (και Y)
		Έλεγχος έκτροπων ή ασυνήθιστων τιμών

Πηγή: Αγγελίδης, Βασίλης. (2016) Ανάλυση Δεδομένων – Μέρος «Α».

Το πρώτο και το τρίτο βήμα της διαδικασίας, δηλαδή οι προκαταρκτικοί έλεγχοι και ο έλεγχος προϋποθέσεων, απαιτούν εξειδικευμένες γνώσεις στατιστικής και ως εκ τούτου δεν θα ασχοληθούμε στην παρούσα εργασία. Για αυτό θα αρκεστούμε στο δεύτερο στάδιο, που αφορά κυρίως την ερμηνεία των δεικτών συσχέτισης και των αποτελεσμάτων, όχι όμως με τον έλεγχο των υποθέσεων, για τους προαναφερθέντες λόγους.

Κατόπιν των ανωτέρω, για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων που θα εξαχθούν από το στατιστικό πακέτο IBM SPSS-22, αρχικά απαιτείται η εξέταση του συντελεστή

συσχέτισης Pearson (R), προκειμένου να διαπιστώσουμε το πόσο ισχυρή, θετική ή αρνητική, είναι η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Στη συνέχεια θα προβούμε σε έλεγχο της τιμής της στατιστικής σημαντικότητας (p-value), η οποία απαιτείται να είναι μικρότερη του 0,05 ώστε να μπορούμε να απορρίψουμε την μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι κατάλοιπα είναι τυχαία. Κατόπιν μπορούμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, εξετάζοντας τον συντελεστή διακύμανσης (R^2), προκειμένου να εξετάσουμε σε τί ποσοστό η διακύμανση της ανεξάρτητης μεταβλητής μπορεί να ερμηνεύσει ή διαφορετικά προβλέψει, την εξαρτημένη μεταβλητή. Στο τέλος εξάγουμε το προβλεπτικό μοντέλο. Εξετάζουμε εάν η τιμή του συντελεστή εξάρτησης β είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη του 0 (θετική ή αρνητική σχέση αντίστοιχα) και εκτιμούμε τη μεταβολή της εξαρτημένης μεταβλητής, για κάθε αύξηση κατά 1 μονάδα στην κλίμακα μέτρησης της ανεξάρτητης μεταβλητής.

Σελίδα Σκόπιμα Κενή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

4.1 Εισαγωγή

Έχοντας καλύψει στα προηγούμενα κεφάλαια το θεωρητικό υπόβαθρο και τη μεθοδολογία βάσει της οποίας θα εξετάσουμε την αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, θα προσπαθήσουμε να εισέλθουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στα στοιχεία εκείνα, τα οποία θα μας βοηθήσουν να εξάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα. Αρχικά θα χρησιμοποιηθεί η ποιοτική ανάλυση, όπου μέσα από επίσημες εκθέσεις και αναλύσεις, θα αποτυπωθούν οι τάσεις της οικονομικής ζωής των εν λόγω χωρών και θα περιγράψουμε το βαθμό σύγκλισης των οικονομιών τους, σε οικονομίες της ελεύθερης αγοράς. Στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί η συγκριτική μέθοδος, για την ανάλυση - σύγκριση συγκεκριμένων μακροοικονομικών δεικτών, για να διαπιστωθεί το επίπεδο οικονομικής ευημερίας των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, σε σχέση με τα αντίστοιχα των αναπτυγμένων χωρών, όπως των ΗΠΑ, της EU-27 και της Κίνας. Τέλος θα προβούμε σε οικονομετρική ανάλυση, με τη χρήση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, προκειμένου να διαπιστώσουμε το πώς η βελτίωση των δεικτών μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, επίδρασαν στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εξεταζόμενων χωρών.

4.2 Ποιοτική Ανάλυση

4.2.1 Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 κατά τα Πρότυπα των Δεικτών Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ

Ξεκινώντας την ποιοτική ανάλυσή μας, θα σταθούμε αρχικά στα κυριότερα σημεία της ετήσιας έκθεσης της ΕΤΑΑ για την αξιολόγηση των οικονομιών των χωρών της περιφέρειάς της, μέρος της οποίας αποτελούν και οι χώρες της BS-10 (EBRD, Transition report 2020-2021, 2020, 114-121). Κυρίαρχο θέμα στην έκθεση αποτελεί η έννοια του «Κράτους» και της «δυναμικής» του (The State Strikes Back), θέλοντας να τονίσει τον εξέχοντα ρόλο που αναλαμβάνουν οι κυβερνήσεις των χωρών, για την εφαρμογή ενός ευρέος φάσματος μέτρων, για την αντιμετώπιση της πανδημίας του κορονοϊού. Οι ενέργειες αυτές, σύμφωνα με την έκθεση, ήταν πρωτοφανείς όσον αφορά το πεδίο και την ταχύτητα εφαρμογής τους και κυμάνθηκαν από την παροχή ρευστότητας έως τις μεταρρυθμίσεις του τραπεζικού συστήματος και από τα μορατόριουμ για την αποπληρωμή δανείων έως τις

διάφορες φορολογικές ελαφρύνσεις για τις επιχειρήσεις και τις άμεσες πληρωμές για τα νοικοκυριά. Παρά το γεγονός ότι τα πολλά επείγοντα ζητήματα υγείας και οικονομίας που πρέπει να αντιμετωπιστούν, αυξάνουν την πιθανότητα αναβολής ή εγκατάλειψης των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, η πραγματοποίηση κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης βασικών μεταρρυθμίσεων, έχει τη δυνατότητα να διευκολύνει μια ισχυρότερη οικονομική ανάκαμψη και να καταστήσει την οικονομία πιο ανθεκτική σε μελλοντικούς κλυδωνισμούς.

Πολλές χώρες συνέχισαν να πραγματοποιούν βασικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο πολύ πρόσφατο παρελθόν, με επιτυχημένες πρωτοβουλίες, όπως η αναβάθμιση των πλαισίων διακυβέρνησης για τις κρατικές επιχειρήσεις, η καταπολέμηση της διαφθοράς, η ψηφιοποίηση των κυβερνητικών υπηρεσιών, η επέκταση των προγραμμάτων τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και μια σειρά αποτελεσματικών συμπράξεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Οι περισσότερες από αυτές τις μεταρρυθμίσεις ξεκίνησαν πριν από την έναρξη της πανδημίας, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις η εφαρμογή τους συνεχίστηκε παρά το δύσκολο περιβάλλον. Ωστόσο, ορισμένα μέτρα έχουν καθυστερήσει. Στη Ρουμανία και την Ουκρανία, για παράδειγμα, η ιδιωτικοποίηση σημαντικών περιουσιακών στοιχείων αναβλήθηκε λόγω των δυσμενών οικονομικών προοπτικών και της πιθανής διαταραχής της λειτουργίας των κρατικών επιχειρήσεων.

Σε ό,τι αφορά την αξιολόγηση των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς, σημειώθηκαν αυξήσεις των βαθμολογιών κυρίως στην Ανατολική Ευρώπη και τον Καύκασο, τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ασία. Ταυτόχρονα, οι μειώσεις τείνουν να είναι μέτριες, κυρίως στους τομείς της πράσινης μετάβασης και της διακυβέρνησης και έχουν ως επί το πλείστο παρατηρηθεί στην Κεντρική και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Πιο συγκεκριμένα στο ποιοτικό χαρακτηριστικό της ανταγωνιστικότητας, οι βαθμολογίες έχουν αυξηθεί συγκρατημένα σε όλες τις οικονομίες κατά τη διάρκεια του περασμένου έτους. Σε αρκετές χώρες, οι συνεπείς βελτιώσεις του επιχειρηματικού κλίματος έχουν οδηγήσει σε σταθερές βελτιώσεις στις βαθμολογίες ανταγωνιστικότητας. Από τις χώρες της BS-10, η Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν έχουν δει τις βαθμολογίες τους να αυξάνονται, λόγω της μείωσης του κόστους έναρξης μιας επιχείρησης και των βελτιώσεων στις ρυθμίσεις για την επίλυση των αφερεγγοτήτων. Αυξήσεις επίσης παρατηρήθηκαν στη Ρωσία, εξαιτίας της αύξησης των πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα, της βελτίωσης των επιδόσεων της εφοδιαστικής αλυσίδας, την πρόοδο στις υποδομές που επιτρέπουν το

εμπόριο και τη μείωση των επιδοτήσεων. Στις λοιπές χώρες τον τελευταίο χρόνο, δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές μειώσεις. Αρκετές χώρες, προώθησαν μεταρρυθμίσεις στον γεωργικό τομέα, όπως η Ουκρανία η οποία επιπρόσθετα έχει λάβει αρκετά μέτρα και για την ιδιωτικοποίηση των κρατικών της περιουσιακών στοιχείων.

Για το ποιοτικό χαρακτηριστικό της καλής διακυβέρνησης, παρατηρούνται μεικτές τάσεις τον τελευταίο χρόνο. Αξιοσημείωτες αυξήσεις έχουν καταγραφεί στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν, ενώ οι βαθμολογίες έχουν μειωθεί στην Τουρκία και την Ουκρανία. Κατά την περίοδο 2016-20, οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Αντίθετα, οι βαθμολογίες για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και την εκτέλεση των συμβάσεων έχουν γενικά βελτιωθεί. Πολλές χώρες συνέχισαν να προωθούν μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με τη διακυβέρνηση, ιδίως όσον αφορά πολιτικές κατά της διαφθοράς, συμμόρφωση με τα υφιστάμενα πρότυπα, διακυβέρνηση των κρατικών επιχειρήσεων και ψηφιοποίηση των κρατικών υπηρεσιών.

Για το ποιοτικό χαρακτηριστικό της πράσινης οικονομίας, οι βαθμολογίες δεν έχουν γενικά σημειώσει σημαντικές αλλαγές κατά τη διάρκεια του περασμένου έτους, με μόνη εξαίρεση τη Ρωσία, όπου παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη αύξηση, ως αποτέλεσμα της επικύρωσης της Συμφωνίας του Παρισιού για την κλιματική αλλαγή, τον Σεπτέμβριο του 2019. Επίσης, εντός του 2020, η ΕΕ δρομολόγησε μηχανισμό δίκαιης μετάβασης για τα κράτη μέλη της (συμπεριλαμβανομένων εκείνων στις περιφέρειες της ΕΤΑΑ) για μια δίκαιη και ισότιμη μετάβαση, προς μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία. Στόχος της είναι να κινητοποιήσει τουλάχιστον 150 δισεκατομμύρια ευρώ κατά την περίοδο 2021-27 στις πλέον πληγείσες περιφέρειες, για την αντιμετώπιση των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων της εν λόγω μετάβασης. Αναμένεται ότι οι επενδύσεις (οι οποίες θα υποστηριχθούν από την κατάρτιση εδαφικών σχεδίων δίκαιης μετάβασης), θα στηρίξουν τις τοπικές ευκαιρίες απασχόλησης σε νέους τομείς, θα προσφέρουν ευκαιρίες επανειδίκευσης των υφιστάμενων εργαζομένων και θα διευκολύνουν την πρόσβαση σε καθαρές και προσιτές μορφές ενέργειας.

Για το ποιοτικό χαρακτηριστικό του μη αποκλεισμού, συνολικά οι βαθμολογίες αυξήθηκαν συγκρατημένα τον τελευταίο χρόνο σε ορισμένες οικονομίες. Αξιοσημείωτες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στο Αζερμπαϊτζάν, μετά από βελτιώσεις της νομοθεσίας στην ευελιξία της πρόσληψης και της απόλυσης των νέων. Κατά την περίοδο 2016-20, οι

βαθμολογίες για την ισότητα των φύλων μειώθηκαν στη Μολδαβία, λόγω του διευρυνόμενου χάσματος μεταξύ των φύλων, όσον αφορά τα επιτόκια αποταμίευσης και δανεισμού και τη μείωση του μεριδίου των γυναικών στο σύνολο των εργοδοτών. Κατά την ίδια περίοδο, οι βαθμολογίες για τις ευκαιρίες των νέων έχουν βελτιωθεί στην Αρμενία και τη Μολδαβία, αντιστακώνοντας την ταχεία αύξηση του αριθμού των τραπεζικών λογαριασμών που κατέχουν οι νέοι. Πριν από την έναρξη της πανδημίας, η ανεργία των νέων βρισκόταν σε πρωτική τάση σε πολλές οικονομίες, ιδίως στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και των Δυτικών Βαλκανίων (όπως η Ελλάδα). Η κρίση του Covid-19 μπορεί να αντιστρέψει αυτή την τάση, δεδομένων των έντονα αρνητικών επιπτώσεων της στις ευκαιρίες απασχόλησης των νέων.

Για το ποιοτικό χαρακτηριστικό της ανθεκτικότητας, ξεκινώντας από τον τομέα της ενέργειας, οι βαθμολογίες παρέμειναν αμετάβλητες στις περισσότερες οικονομίες κατά το τελευταίο έτος, με εξαίρεση την Ουκρανία, ως αποτέλεσμα βελτιώσεων στον τομέα ηλεκτρικής ενέργειας. Άλλες χώρες έχουν μεταρρυθμίσει το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τον ενεργειακό τομέα τον τελευταίο χρόνο, που θα συμβάλει στην αύξηση της ενεργειακής ανθεκτικότητας στο μέλλον. Για παράδειγμα, η Γεωργία έκανε σημαντικό βήμα προς την ευθυγράμμιση του κανονιστικού πλαισίου της με την ενεργειακή νομοθεσία της ΕΕ ενώ η Βουλγαρία τροποποίησε τον ενεργειακό νόμο της, λαμβάνοντας μέτρα για περαιτέρω απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου. Στον τομέα της οικονομικής ανθεκτικότητας, οι αυξήσεις των αποτελεσμάτων υπερτερούν αριθμητικά των μειώσεων κατά το τελευταίο έτος. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις σημειώθηκαν στην Ουκρανία, λόγω των βελτιωμένων δεικτών κεφαλαιακής επάρκειας, των βελτιώσεων στη δομή χρηματοδότησης του τραπεζικού τομέα και των εξελίξεων όσον αφορά τα πλαίσια διαχείρισης κινδύνων και εταιρικής διακυβέρνησης. Αρκετές οικονομίες προώθησαν μέτρα μεταρρύθμισης του ρυθμιστικού πλαισίου για τον χρηματοπιστωτικό τομέα, όπως η Μολδαβία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Ουκρανία.

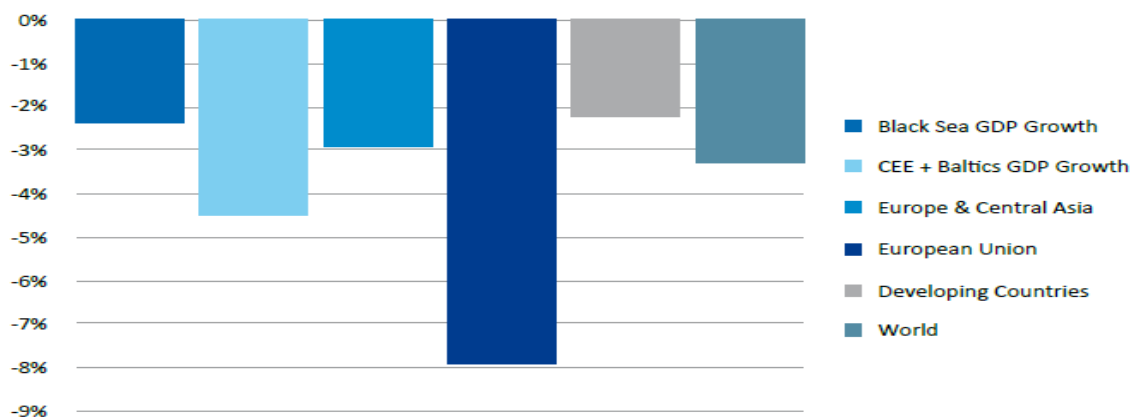
Για το ποιοτικό χαρακτηριστικό της ολοκλήρωσης, μερικές οικονομίες (συμπεριλαμβανομένου της Ουκρανίας) έχουν δει τις βαθμολογίες τους να βελτιώνονται τον τελευταίο χρόνο, αντιστακώνοντας κυρίως μειώσεις στο κόστος των διασυνοριακών συναλλαγών. Οι βαθμολογίες ολοκλήρωσης είχαν βελτιωθεί για πολλές οικονομίες κατά την περίοδο 2016-20, με σημαντικές αυξήσεις να παρατηρούνται στην Αρμενία και την Ελλάδα, λόγω των συνεχιζόμενων βελτιώσεων στις επιδόσεις της εφοδιαστικής αλυσίδας (logistics), των μεγαλύτερων εισροών κεφαλαίων εκτός των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ), των

βελτιωμένων συνθηκών για την προσέλκυση ΑΞΕ και του μεγαλύτερου οικονομικού ανοίγματος. Το 2019, για παράδειγμα, η ουκρανική κυβέρνηση ενέκρινε ένα σχέδιο μεταρρύθμισης του σιδηροδρομικού τομέα και ενός νόμου για τις ποτάμιες μεταφορές, για την απλούστευση των διαδικασιών νηολόγησης. Σε μια άλλη σημαντική σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, η βουλγαρική κυβέρνηση υπέγραψε 35ετή σύμβαση παραχώρησης με κοινοπραξία ξένων εταιρειών για την αναβάθμιση και λειτουργία του κύριου αεροδρομίου της χώρας στη Σόφια. Στην Ουκρανία, η κυβέρνηση υπέγραψε μακροπρόθεσμες συμφωνίες παραχώρησης με στρατηγικούς ξένους επενδυτές το 2020, για την αναβάθμιση και λειτουργία δύο λιμένων της Μαύρης Θάλασσας (Kherson και Olvia) και ανακοίνωσε επίσης σχέδια για ιδιωτικοποίηση ή προσφορά ρυθμίσεων παραχώρησης για αρκετούς ακόμη λιμένες.

4.2.2 Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της BSTDB

Συνεχίζοντας την ποιοτική ανάλυσή μας, θα αναφερθούμε πλέον πιο εξειδικευμένα στις χώρες της BS-10, μέσα από την ετήσια έκθεση της Τράπεζας Εμπορίου και Ανάπτυξης της Μαύρης Θάλασσας (BSTDB, Annual report 2020, 2021, 14-27). Σε γενικές γραμμές η έκθεση υποστηρίζει ότι οι ακολουθούμενες για το 2020 πολιτικές των χωρών της BS-10, είχαν θετικά αποτελέσματα με την άμβλυνση του βαθμού ύφεσης, την αποφυγή του άγχους στους χρηματοπιστωτικούς τομείς και της στήριξης της ύφεσης για τα πιο ευάλωτα τμήματα της κοινωνίας και τους τομείς της υγείας, με την ενίσχυση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και με τους αυτόματους σταθεροποιητές τους. Αυτό ίσχυε σε ολόκληρη την παγκόσμια οικονομία, τόσο στις προηγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες συμπεριλαμβανομένου και της περιοχής του Εύξεινου Πόντου. Το παρακάτω γράφημα, δείχνει τις μειώσεις του ΑΕΠ για το 2020, παγκόσμια και ανά γεωγραφικές περιοχές.

Γράφημα 1: Μεταβολή του Πραγματικού ΑΕΠ το Έτος 2020, Παγκόσμια και ανά Γεωγραφική Περιοχή.

Πηγή: National Statistical Agencies, World Bank & IMF

Ωστόσο, η ύφεση δεν αποτράπηκε, με την παγκόσμια οικονομία να βιώνει τη χειρότερη οικονομική συρρίκνωση των τελευταίων δεκαετιών, με μειώσεις που ανήλθαν στο -3,3%. Αν και υπήρξαν σημαντικές διαφορές από περιφέρεια σε περιφέρεια, κάθε χώρα παγκοσμίως βίωσε χειρότερη αύξηση του ΑΕΠ το 2020 από ό,τι το 2019, με τη συντριπτική πλειοψηφία να βιώνει συρρικνώσεις. Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας δεν διέφερε από τις άλλες περιφέρειες, υποφέροντας από ύφεση 2,4% σε πραγματικούς όρους. Αυτή ήταν μια συρρίκνωση που ήταν ελαφρώς χειρότερη από ό,τι για τις αναπτυσσόμενες χώρες συνολικά, αλλά ευνοϊκότερη σε σύγκριση με τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Βαλτικής και της Κεντρικής Ασίας και σίγουρα πολύ ηπιότερη από την ύφεση που βίωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση, που αποτελεί τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της ευρύτερης περιοχής του Εύξεινου Πόντου και πηγή επενδύσεων και χρηματοδότησης.

Όσον αφορά την σύνθεση του ΑΕΠ ανά τομέα της οικονομίας, τις μεγαλύτερες υφέσεις στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, υπέστη ο δευτερογενής τομέας της βιομηχανίας (-4,6%) και ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών (-2,5%), σε αντίθεση με τον πρωτογενή της γεωργίας, ο οποίος σημείωσε οριακή μείωση (-0,9%). Αυτό δεν προκαλεί έκπληξη και επιβεβαιώνει την εμπειρία από άλλες περιοχές, όπου οι υπηρεσίες που απαιτούν ανθρώπινη αλληλεπίδραση, υπέφεραν περισσότερο από τους αποκλεισμούς και τα πρωτόκολλα κοινωνικής αποστασιοποίησης. Η βιομηχανική ύφεση συνδέεται με προβλήματα από την πλευρά της προσφοράς, όπως η διαταραχή των αλυσίδων εφοδιασμού και η διακοπή της εργασίας, καθώς οι εργαζόμενοι σε πολλούς κλάδους κρατήθηκαν μακριά

από τους χώρους εργασίας, αλλά και από την κατάρρευση της ζήτησης, αφού οι καταναλωτές μείωσαν τα είδη που θεωρούνται μη απαραίτητα.

Εξετάζοντας τη συμβολή στην οικονομική δραστηριότητα των επενδύσεων - δημόσιες και ιδιωτικές - διαπιστώνεται ύφεση με τη μεγαλύτερη πτώση να κυμαίνεται γύρω στο -5,4%. Ακόμη και κατά τα προηγούμενα έτη θετικής ανάπτυξης, η επενδυτική δραστηριότητα ήταν αναιμική στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Η έναρξη της πανδημίας είχε ως αποτέλεσμα περαιτέρω περικοπές, καθώς οι προγραμματισμένες επενδύσεις καθυστέρησαν, αναβλήθηκαν ή ακυρώθηκαν οριστικά. Για τις δημόσιες επενδύσεις, οι ακυρώσεις ενδέχεται να οδηγήσουν σε φτωχότερες υποδομές ή κατώτερη παράδοση και κατανάλωση δημόσιων αγαθών. Οι ακυρωμένες ιδιωτικές επενδύσεις, ενδέχεται ομοίως να μειώσουν την ικανότητα παραγωγής πλούτου και τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, καθώς και την αύξηση της παραγωγικότητας.

Η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε επίσης κατά -4,9%, λόγω των αβεβαιοτήτων που αντιμετωπίζουν οι καταναλωτές και της προαναφερθείσας μείωσης των αγορών. Αντίθετα, η δημόσια κατανάλωση αυξήθηκε κατά +3,6%, καθώς ξεκίνησαν οι αυτόματοι δημοσιονομικοί σταθεροποιητές μόλις επικρατούσε η ύφεση (π.χ. αυξημένα επιδόματα ανεργίας) καθώς και η εφαρμογή των μέτρων δημοσιονομικής τόνωσης που θεσπίστηκαν συνειδητά, για την ενίσχυση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας και τη στόχευση των δαπανών σε συγκεκριμένους τομείς υψηλής προτεραιότητας. Το εξωτερικό εμπόριο - εισαγωγές και εξαγωγές μειώθηκε. Η μείωση της διασυνοριακής δραστηριότητας, υπογραμμίστηκε από την πτώση των άμεσων ξένων επενδύσεων, οι οποίες, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας, μειώθηκαν στο 1,0% του ΑΕΠ, το χαμηλότερο επίπεδο στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου από τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Πίνακας 3: Επισκόπηση των Κρίσιμων Οικονομικών Δεικτών για το Έτος 2020, για τα Κράτη – Μέλη της BSEC.

	Real GDP Growth	Inflation	Cur Acct Bal / GDP	Budget/ GDP	Public Debt/ GDP	FDI/ GDP
Albania	-3.3%	1.6%	-8.9%	-6.9%	82.0%	7.2%
Armenia	-7.6%	1.2%	-3.1%	-5.1%	66.3%	0.9%
Azerbaijan	-4.3%	2.8%	-0.5%	-2.4%	23.4%	1.2%
Bulgaria	-4.2%	1.7%	-0.8%	-3.0%	24.0%	3.6%
Georgia	-6.2%	5.2%	-11.5%	-7.8%	56.3%	6.3%
Greece	-8.2%	-1.2%	-6.7%	-9.2%	208.1%	1.9%
Moldova	-7.0%	3.8%	-6.8%	-5.4%	35.2%	0.5%
Romania	-3.9%	2.6%	-5.3%	-9.7%	39.8%	1.1%
Russia	-3.1%	4.9%	2.3%	-3.8%	17.8%	0.6%
Serbia	-1.0%	1.6%	-4.2%	-8.2%	59.1%	6.5%
Turkey	1.8%	12.3%	-5.2%	-3.4%	39.5%	1.1%
Ukraine	-4.0%	2.7%	4.0%	-5.2%	65.4%	-0.4%
BSEC Region	-2.4%	5.0%	-1.0%	-4.8%	41.7%	1.0%

Πηγή: BSTDB. Annual report 2020: Engaging in Times of Crisis.

Ο πίνακας καταδεικνύει τη συρρίκνωση του ΑΕΠ για το έτος 2020 σε ολόκληρη την Περιφέρεια αλλά και τη σημαντική διακύμανση από χώρα σε χώρα. Η οικονομική δομή και ο αντίκτυπος της πανδημίας σε βασικούς κλάδους, ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που καθόρισε τον βαθμό συρρίκνωσης που σημειώθηκε, καθώς και άλλοι παράγοντες, όπως η σοβαρότητα της πανδημίας και η διάρκεια των επιβαλλόμενων αποκλεισμών. Ενώ όλες οι χώρες της BSEC σημείωσαν θετική αύξηση του ΑΕΠ το 2019, όλες οι χώρες σημείωσαν πολύ χειρότερες πτώσεις το 2020 και όλες εκτός της Τουρκίας, παρουσίασαν αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Η κατάρρευση της ζήτησης υπερέβη τις ελλείψεις προσφοράς και τυχόν σχετικές αυξήσεις των τιμών. Οι τιμές των βασικών προϊόντων, ιδίως για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, μειώθηκαν σημαντικά το δεύτερο τρίμηνο και ανέκαμψαν μόνο εν μέρει το δεύτερο εξάμηνο του έτους. Ως αποτέλεσμα, τα ποσοστά πληθωρισμού μειώθηκαν στις περισσότερες χώρες της BSEC και συνολικά ο μέσος ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού, μειώθηκε σε λιγότερο από 5% για πρώτη φορά από τότε που δημιουργήθηκε η BSEC στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών για την Περιφέρεια μειώθηκε στο -1,0% του

ΑΕΠ, μια μικρή μείωση που οφείλεται κυρίως στις ασθενέστερες επιδόσεις των εξαγωγών βασικών προϊόντων, ιδίως της ενέργειας και του χάλυβα καθώς και σε μειώσεις των χωρών που διαθέτουν ισχυρές υπηρεσίες σε τομείς όπως ο τουρισμός, η ναυτιλία και τα logistics. Αντίθετα, η αύξηση του δημοσίου χρέους και η μεταβολή των δημοσιονομικών ισοζυγίων, ήταν πολύ πιο έντονα. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, τα επίπεδα ήταν διαχειρίσιμα, καθώς η αφοσίωση στη δημοσιονομική σύνεση και τη σταθερή μακροοικονομική διαχείριση των προηγούμενων ετών, απέδωσε μερίσματα, επιτρέποντας στις κυβερνήσεις με την αξιοπιστία και τον δημοσιονομικό χώρο που τους δόθηκε, να δανειστούν και να δαπανήσουν. Επηρεασμένες οι κυβερνήσεις από την άφθονη διαθεσιμότητα ρευστότητας, ήταν σε θέση να εκδώσουν ποσά ρεκόρ χρέους με ιστορικά χαμηλά επιτόκια. Έτσι, τα δημοσιονομικά ελλείμματα ήταν κατά μέσο όρο -4,8% του ΑΕΠ και τα επίπεδα δημόσιου χρέους αυξήθηκαν κατά 7,4%, δηλαδή από 34,3% του ΑΕΠ στο 41,7%, ενώ το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους μειώθηκε.

Σε συνδυασμό με τα χαμηλότερα έσοδα που προκλήθηκαν από την οικονομική ύφεση, η έκτακτη στήριξη είχε ως αποτέλεσμα την απότομη αύξηση του δημόσιου χρέους και των ελλειμμάτων. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, το παγκόσμιο δημόσιο χρέος αυξήθηκε από 84% του ΑΕΠ το 2019 σε περίπου 98% του ΑΕΠ στο τέλος του 2020. Αν και το μεγαλύτερο μέρος αυτής της αύξησης του χρέους οφείλεται στις ανεπτυγμένες οικονομίες, ο δανεισμός στις αναδύμενες αγορές έφθασε σε επίπεδα ρεκόρ το 2020 και ο λόγος του χρέους προς το ΑΕΠ στις 19 μεγαλύτερες αναδύμενες αγορές, αυξήθηκε κατά μέσο όρο κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες.

Ωστόσο, στα μέσα του 2020, η περιοχή του Ευξείνου Πόντου βρέθηκε για άλλη μια φορά να έχει επιδείξει ανθεκτικότητα απέναντι στις εξωγενείς αντιξοότητες που δημιουργούνται. Με την υποστήριξη των παγκόσμιων διακυβερνητικών φορέων, η στέρεη μακροοικονομική κατάσταση των περισσότερων χωρών, παρείχε στις κυβερνήσεις τον δημοσιονομικό και νομισματικό χώρο για να ανταποκριθούν επιθετικά και με επιτυχία για να αποτρέψουν τις χειρότερες επιπτώσεις της πανδημίας που προκάλεσαν οικονομική ύφεση. Οι περισσότερες χώρες εξακολουθούν να έχουν περιθώριο να λάβουν πρόσθετα μέτρα τόνωσης, εάν είναι απαραίτητο, καθώς και να προστατευθούν από οικονομικούς κλυδωνισμούς που ενδέχεται να προκύψουν (π.χ. μια νέα κρίση αναδύμενων αγορών). Εάν η πανδημία του κορονοϊού τεθεί υπό έλεγχο και γίνει ενδημική μέσω εκτεταμένου εμβολιασμού και της έλευσης νέων θεραπειών, οι χώρες της BSEC θα είναι σε θέση να αποκαταστήσουν γρήγορα τη μακροοικονομική ισορροπία και να επιστρέψουν σε μια

πορεία ανάπτυξης. Από την άποψη αυτή, η αύξηση του ποσοστού εμβολιασμού κατά του covid-19, αποτελεί σημαντικό ζήτημα και θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στην περιφερειακή - παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική σταθερότητα και τις προοπτικές της οικονομίας.

Οι κρίσεις φαίνεται να έχουν δυσανάλογα αρνητικό αντίκτυπο στις διασυνοριακές επιχειρήσεις. Ο όγκος του εμπορίου μειώνεται και ορισμένες χώρες πλήττονται σκληρότερα από άλλες. Ωστόσο, σε αντίθεση με την περίοδο πριν από το 2008, το παγκόσμιο εμπόριο βρίσκεται σε φάση ενοποίησης. Γενικότερα, μετά την ανάκαμψη από τα χαμηλά επίπεδα του 2009, ο όγκος του εμπορίου παρέμεινε σχετικά σταθερός. Ορισμένοι τομείς, όπως ο τουρισμός, οι μεταφορές ή το εμπόριο ενέργειας, βίωσαν μεγαλύτερες συρρικνώσεις από άλλους και η προοπτική ανάκαμψής τους θα εξαρτηθεί από την ταχύτητα και την επιτυχία της διαδικασίας εμβολιασμού. Μόλις τελειώσουν τα lockdowns που σχετίζονται με την πανδημία, ο τουρισμός θα πρέπει να ανακάμψει, όπως έχει δείξει η κίνηση στη χώρα μας για το 2021. Όσον αφορά την πτώση του εμπορίου ενέργειας, αυτή προκλήθηκε από τη μείωση των τιμών του πετρελαίου που προηγήθηκε της τρέχουσας κρίσης και είχε τη δική της δυναμική. Εκτός από αυτούς, οι εμπορικές ροές σε άλλους τομείς, φαίνεται να ανακάμπτουν. Εξαιρουμένου του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, οι εξαγωγές από όλες τις χώρες μέλη της BSTDB, ήταν ήδη υψηλότερες τον Δεκέμβριο του 2020 σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2019. Επιπλέον, οι συνολικές εξαγωγές από τις χώρες της Περιφέρειας, αυξάνονταν και πάλι από τον Οκτώβριο του 2020 σε σύγκριση με τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους.

Μετά την κρίση του 2008/09, ο όγκος των συναλλαγών μεταξύ των μελών της BSTDB δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στις παγκόσμιες τάσεις, με αποτέλεσμα ένα χαμηλότερο μερίδιο του ενδοπεριφερειακού εμπορίου, ως μερίδιο του συνολικού εμπορίου των μελών. Συνολικά, η συγχρονισμένη εμπορική δυναμική της περιόδου πριν από το 2008 έδωσε τη θέση της στις αναρχικές τάσεις της περιόδου πριν από το 2020. Η διαφορά αυτή οδηγεί ήδη σε διαφορετικές τάσεις στις διάφορες χώρες. Οι εμπορικές επιδόσεις των χωρών της BSEC, αποκλίνουν σημαντικά σε σύγκριση με τις επιδόσεις που οδήγησαν στην κρίση του 2008/09. Μια άλλη σημαντική πτυχή της τρέχουσας κρίσης είναι ο αντίκτυπός της στο εμπόριο υπηρεσιών, ιδίως στον τουρισμό και τις μεταφορές. Ωστόσο, οι τομείς αυτοί θα πρέπει να ανακάμψουν γρήγορα μόλις τελειώσουν οι περιορισμοί της πανδημίας, δεδομένης της αναβαλλόμενης και αυξανόμενης ζήτησης. Για το εμπόριο εμπορευμάτων, από την άλλη πλευρά, η ανάκαμψη συμβαίνει ήδη με τον όγκο των συναλλαγών να αυξάνεται το τελευταίο

τρίμηνο του 2020 σε σύγκριση με το 2019.

Συνοψίζοντας, η τρέχουσα κρίση οδήγησε σε μικρότερη συρρίκνωση του όγκου του παγκόσμιου εμπορίου και ταχύτερη ανάκαμψη, σε σύγκριση με εκείνη της περιόδου 2008/09. Το μερίδιο των τομέων των υπηρεσιών ήταν υψηλότερο σε σύγκριση με την περίοδο πριν από το 2008 και, ως εκ τούτου, είχε διαδραματίσει σχετικά σημαντικό ρόλο. Το ενδοπεριφερειακό εμπόριο ήταν στάσιμο ακόμη και πριν από την εισαγωγή των περιορισμών που σχετίζονται με την πανδημία, γεγονός που οδήγησε σε ένα ακόμη πιο δύσκολο περιβάλλον για το εμπόριο, ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών. Ωστόσο, μόλις τελειώσουν οι περιορισμοί, το εμπόριο υπηρεσιών, ιδίως στον τουρισμό, πιθανότατα θα ανακάμψει σημαντικά δεδομένης της αύξησης της ζήτησης, της εγγύτητας της περιοχής της BS-10 με τις μεγάλες τουριστικές χώρες αποστολής και της εξοικείωσής τους με τους τουριστικούς προορισμούς της περιοχής.

4.2.3 Η Πανδημία και η αντιμετώπισή της από τις χώρες της BS-10

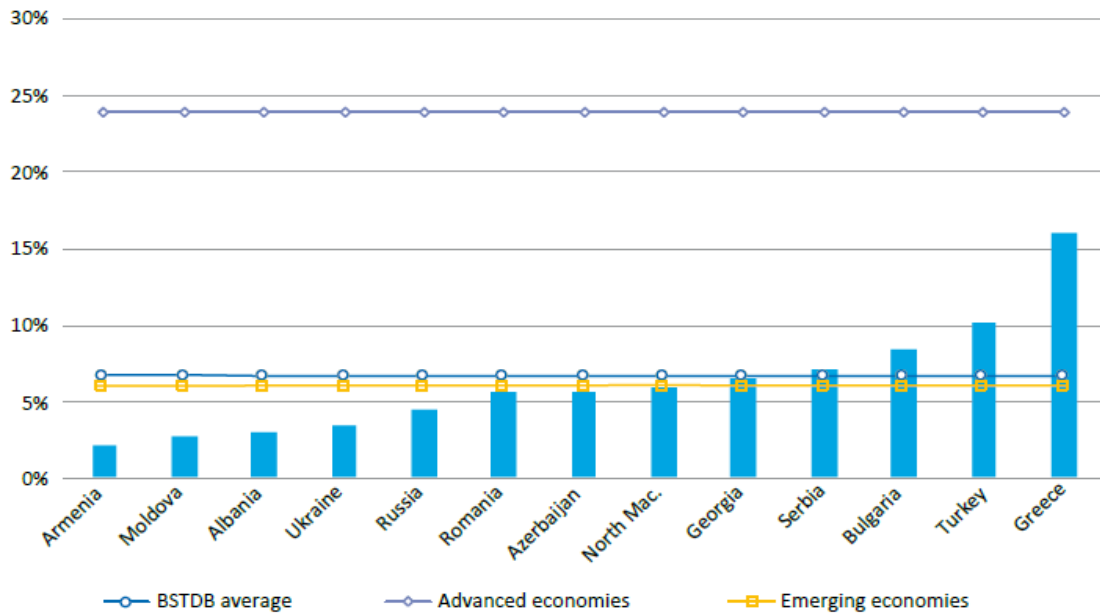
Όπως και στον υπόλοιπο κόσμο, η πανδημία Covid-19 ήταν το κυρίαρχο γεγονός του 2020 για την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας (BSTDB, Annual report 2020, 2021, 12-14). Η Περιφέρεια προσδοκούσε με την έναρξη της νέας χρονιάς, τη βελτίωση των επιδόσεων της οικονομίας και επιστροφή στην ανάπτυξη. Η έξαρση και η ταχεία εξάπλωση της πανδημίας, κατέστησαν γρήγορα ανεφάρμαστες όλες αυτές τις προσδοκίες και μέχρι το τέλος του πρώτου τριμήνου όλες οι χώρες είχαν επιβάλει lockdowns, που επιβράδυναν σημαντικά την οικονομική δραστηριότητα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο από τον Μάρτιο έως τον Μάιο. Τόσο η ζήτηση όσο και η προσφορά κατέρρευσαν, ενώ οι αλυσίδες εφοδιασμού και το διεθνές εμπόριο διαταράχθηκαν σοβαρά. Μέχρι τα τέλη της άνοιξης, τα κράτη μέλη της περιοχής του Εύξεινου Πόντου, μαζί με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ξεκίνησαν μια σταδιακή διαδικασία επαναλειτουργίας κοινωνιών και οικονομιών, προσπαθώντας να εξισορροπήσουν την ανάγκη επανεκκίνησης της οικονομικής δραστηριότητας με την ανάγκη επιβολής περιορισμών και προτύπων κοινωνικής αποστασιοποίησης, προκειμένου να περιοριστεί η περαιτέρω εξάπλωση της πανδημίας. Αυτή η πράξη εξισορρόπησης έγινε το κύριο θέμα για το υπόλοιπο του έτους. Καθώς η εξάπλωση της πανδημίας επιβραδύνθηκε τους καλοκαιρινούς μήνες, η δραστηριότητα ανέκαμψε, ιδιαίτερα στις υπηρεσίες που απαιτούν συχνή ανθρώπινη επαφή και λιγότερο για τη μεταποίηση, τη γεωργία και τις κοινωνικά εξ αποστάσεως υπηρεσίες. Ωστόσο, η αναζωπύρωση της πανδημίας το φθινόπωρο, οδήγησε σε νέα επιβολή περιορισμών στα τέλη του τρίτου και του τέταρτου

τριμήνου του 2020. Η οικονομική δραστηριότητα επλήγη για άλλη μια φορά, αν και ο επιπλέον χρόνος για την προετοιμασία εναλλακτικών λύσεων ή/και την εισαγωγή υποκατάστατων, όπως η εξ αποστάσεως εργασία, μείωσε κάπως τον αντίκτυπο.

Ένας επιπλέον λόγος που συνέβαλλε στην επιβράδυνση, ήταν η πολιτική αντίδραση των αναδυόμενων οικονομιών της αγοράς στην πανδημία. Σε προηγούμενες κρίσεις, η τυπική απάντηση ήταν μια κυβέρνηση να μειώσει τις δαπάνες και η κεντρική τράπεζα να αυξήσει τα επιτόκια, ώστε να διατηρήσει την αξία του νομίσματος, να μειώσει τις πιθανές δαπάνες για τα αποθεματικά και να αυξήσει την εμπιστοσύνη. Ενώ αυτές οι πολιτικές τελικά αποκαθιστούσαν την εμπιστοσύνη, συνήθως το έκαναν με μεγάλο οικονομικό κόστος, τόσο από την άποψη της τρέχουσας δραστηριότητας όσο και από την άποψη της μελλοντικής απώλειας επενδύσεων.

Καθώς οι αγορές πάγωσαν στο ξέσπασμα της πανδημίας το 2020, υπήρξαν έντονοι φόβοι για επανάληψη των συνηθισμένων μέτρων αντιμετώπισης των οικονομικών κρίσεων. Ωστόσο, λόγω της άνευ προηγουμένου δημοσιονομικής επέκτασης των ανεπτυγμένων οικονομιών και της νομισματικής χαλάρωσης των κεντρικών τραπεζών συναλλαγματικών διαθεσίμων (ιδίως της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας), οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής των αναδυόμενων αγορών βρέθηκαν σε θέση να προβούν σε παρόμοιες ενέργειες αν και σε πιο μέτριο βαθμό, προκειμένου να μετριάσουν τις χειρότερες επιπτώσεις της οικονομικής επιβράδυνσης που προκλήθηκε από την πανδημία. Όπως δείχνει το παρακάτω γράφημα, ενώ οι προηγμένες οικονομίες ανέλαβαν μέτρα δημοσιονομικής στήριξης και στήριξης της ρευστότητας που ανήλθαν στο 24% του ΑΕΠ, οι αναδυόμενες αγορές ανέλαβαν κίνητρα της τάξης του 6% του ΑΕΠ.

Γράφημα 2: Μέτρα που Έλαβαν οι Κυβερνήσεις των Χωρών της BSEC για την Υποστήριξη των Επιπτώσεων της Πανδημίας, ως Ποσοστό του ΑΕΠ.

Πηγή: IMF Fiscal Monitor & Database of Fiscal Policy Responses to Covid 19.

Οι πολιτικές που εφάρμοσαν οι χώρες της BSEC, αν και είχαν διαφορές, περιλάμβαναν αύξηση των άμεσων δημοσιονομικών δαπανών, ανακατανομές δαπανών, παροχή εγγυήσεων, αξιοποίηση διεθνών κεφαλαίων, επίτευξη συμφωνιών ανταλλαγής κ.λπ. Ενδεικτικά μέτρα αποτελούν οι πρόσθετες δαπάνες για την υγειονομική περίθαλψη και την κοινωνική πρόνοια, οι φορολογικές αναβολές, η διευκόλυνση της ρευστότητας στην αγορά, οι εγγυήσεις δανείων σε πληττόμενες επιχειρήσεις και επιδοτήσεις για πληρωμές τόκων, η μείωση των επιτοκίων νομισματικής πολιτικής, κ.λπ. Ορισμένες χώρες κατέληξαν σε συμφωνία με το ΔΝΤ για νέα προγράμματα στήριξης. Έγινε μεγάλη χρήση του νέου προγράμματος της Ταχείας Πιστωτικής Διευκόλυνσης (RCF) του ΔΝΤ, η οποία παρέχει ταχεία οικονομική βοήθεια σε χώρες χαμηλού εισοδήματος που αντιμετωπίζουν επείγουσες ανάγκες ισοζυγίου πληρωμών.

Τα μέτρα στήριξης της πολιτικής έκτακτης ανάγκης, συμπληρώθηκαν με τη χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής. Στις αναδυόμενες οικονομίες, αυτή η χαλάρωση συνίστατο κυρίως σε μειώσεις των επιτοκίων προκειμένου να δοσομετρηθούν οι εμπορικές τράπεζες ώστε να αυξηθεί η ροή χρηματοδότησης προς τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις, τους αποκαλούμενους πραγματικούς τομείς της οικονομίας. Σε γενικές γραμμές, τα εγχώρια νομίσματα διατήρησαν την αξία τους. Καθώς η κατάσταση διευθετήθηκε και εφαρμόστηκαν

μέτρα πίσω από κορυφαίες παγκόσμιες κεντρικές τράπεζες, όπως η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες σταθεροποιήθηκαν και πολλά αναδυόμενα νομίσματα ανέκαμψαν ακόμη και όταν οι κεντρικές τους τράπεζες εφάρμοσαν πολιτικές νομισματικής χαλάρωσης.

4.3 Συγκριτική Μέθοδος

4.3.1 Γενικά

Συνεχίζοντας την αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, θα περάσουμε στη συγκριτική μέθοδο ανάλυσης των διαθέσιμων στοιχείων. Στόχος μας στην παρούσα ενότητα, είναι η μελέτη των τιμών των δεικτών μετάβασης 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, προκειμένου να αξιολογηθεί η πρόοδος που έχει συντελεσθεί στις υπό μετάβαση οικονομίες και ο βαθμός σύγκλισής τους σύμφωνα με τα πρότυπα μιας προηγμένης οικονομίας της αγοράς. Επίσης θα συγκριθούν συγκεκριμένοι μακροοικονομικοί δείκτες, όπως το ΑΕΠ, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης, οι οποίοι αποτελούν ενδείξεις ευημερίας των κρατών και θα εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με το επίπεδο σύγκλισης των χωρών της BS-10, με τις αναπτυγμένες παγκοσμίως χώρες, όπως η ΗΠΑ, η ΕΕ και η Κίνα.

4.3.2 Αξιολόγηση της Προόδου Μετάβασης των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με τους Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ

Οι τιμές των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς για το χρονικό διάστημα 1989-2014, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 4: Δείκτες Μετάβασης 1ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 για τα Έτη 1989-2014.

Χώρα	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Αρμενία	1,0	1,0	1,0	1,7	1,8	1,8	2,4	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	3,2
Αζερμπαϊτζάν	1,0	1,0	1,0	1,3	1,4	1,4	1,9	2,1	2,5	2,7	2,7	2,7	2,7
Βουλγαρία	1,0	1,2	2,1	2,2	2,3	2,7	2,6	2,6	3,1	3,1	3,2	3,4	3,4
Γεωργία	1,0	1,0	1,0	1,4	1,6	1,6	2,3	3,0	3,2	3,3	3,3	3,3	3,3
Μολδαβία	1,0	1,0	1,0	1,7	1,9	2,2	2,9	2,9	2,9	3,0	3,0	3,1	3,1
Ρουμανία	1,0	1,0	1,4	1,9	2,3	2,6	2,6	2,6	3,1	3,2	3,2	3,3	3,3
Ρωσία	1,0	1,0	1,2	2,3	2,6	2,7	2,9	3,1	3,2	2,9	2,8	3,0	3,1
Τουρκία	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ουκρανία	1,0	1,0	1,0	1,2	1,3	1,6	2,4	2,6	2,8	2,8	2,8	2,9	2,9
Μέσος Όρος Περιοχής BS-10	1,0	1,0	1,2	1,7	1,9	2,1	2,5	2,7	3,0	3,0	3,0	3,1	3,1

Χώρα	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Αρμενία	3,3	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4	3,4	3,4
Αζερμπαϊτζάν	2,8	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9
Βουλγαρία	3,4	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
Γεωργία	3,3	3,3	3,3	3,4	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5
Μολδαβία	3,1	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
Ρουμανία	3,3	3,3	3,4	3,4	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,7	3,7	3,7	3,7
Ρωσία	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,3	3,3	3,3
Τουρκία	-	-	-	-	-	-	3,5	3,5	3,5	3,6	3,6	3,6	3,6
Ουκρανία	3,1	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
Μέσος Όρος Περιοχής BS-10	3,2	3,2	3,2	3,3	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4

Πηγή: EBRD Transition indicators (1989-2014) επεξεργασμένα από τον συγγραφέα.

Σημειώσεις: Το 1989 (αρχή της μετάβασης) οι τιμές ήταν 1.0 για όλους τους δείκτες και τις χώρες.

Το πρώτο έτος αξιολόγησης της Τουρκίας είναι το 2008 και όχι το 2001.

Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε μια συνεχή βελτίωση των τιμών των δεικτών, με τις καλύτερες επιδόσεις να επιτυγχάνονται από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, πλησιάζοντας αρκετά τα πρότυπα μιας προηγμένης οικονομίας της αγοράς, ενώ τη χειρότερη επίδοση μέχρι το 2014, διατηρεί το Αζερμπαϊτζάν.

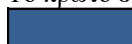
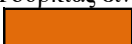
Αν εξετάσουμε τις τιμές των δεικτών μετάβασης 1ης γενιάς ανά τομέα για τα έτη 2001 και 2014, διαπιστώνουμε ξανά τη πρόοδο που έχουν επιδείξει τα κράτη. Οι τομείς με τη μεγαλύτερη βελτίωση είναι το «εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα» και η «απελευθέρωση τιμών». Αντιθέτως τη χειρότερη προσαρμογή εμφανίζει ο τομέας της «διακυβέρνησης και ανασχηματισμού του επιχειρηματικού τομέα», δηλώνοντας με σαφή τρόπο τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κυβερνήσεις, για εφαρμογή καινοτόμων και ριζικών αλλαγών στον τρόπο διακυβέρνησης.

Πίνακας 5: Δείκτες Μετάβασης 1ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 ανά Τομέα για τα Έτη 2001 και 2014.

Χώρες	Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις		Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις		Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρηματικού τομέα		Απελευθέρωση τιμών		Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα		Πολιτική ανταγωνισμού	
	2001	2014	2001	2014	2001	2014	2001	2014	2001	2014	2001	2014
Αρμενία	3,00	3,70	3,70	4,00	2,00	2,30	4,30	4,00	4,00	4,30	2,00	2,30
Αζερμπαϊτζάν	2,00	2,00	3,30	3,70	1,70	2,00	4,00	4,00	3,30	4,00	2,00	1,70
Βουλγαρία	3,70	4,00	3,70	4,00	2,30	2,70	4,30	4,30	4,30	4,30	2,30	3,00
Γεωργία	3,30	4,00	4,00	4,00	2,00	2,30	4,30	4,30	4,30	4,30	2,00	2,00
Μολδαβία	3,00	3,00	3,70	4,00	2,00	2,00	3,70	4,00	4,30	4,30	2,00	2,30
Ρουμανία	3,30	3,70	3,70	3,70	2,00	2,70	4,30	4,30	4,30	4,30	2,30	3,30
Ρωσία	3,30	3,00	4,00	4,00	2,30	2,30	4,00	4,00	2,70	3,70	2,30	2,70
Τουρκία	3,30	3,30	4,00	4,00	2,70	2,70	4,00	4,00	4,30	4,30	2,70	3,00
Ουκρανία	3,00	3,00	3,30	4,00	2,00	2,30	4,00	4,00	3,00	4,00	2,30	2,30
Μέσος Όρος Περιοχής BS-10	3,10	3,30	3,71	3,93	2,11	2,37	4,10	4,10	3,83	4,17	2,21	2,51

Πηγή: EBRD Transition indicators (1989-2014)

Σημειώσεις: Το 1989 (αρχή της μετάβασης) οι τιμές ήταν 1.0 για όλους τους δείκτες και τις χώρες. Το πρώτο έτος αξιολόγησης της Τουρκίας είναι το 2008 και όχι το 2001.

 Χειρότερη επίδοση. Καλύτερη Επίδοση.

4.3.3 Αξιολόγηση της Προόδου Μετάβασης των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με τους Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς της ΕΤΑΑ

Οι τιμές των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς για το χρονικό διάστημα 2017-2019, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 6: Δείκτες Μετάβασης 2ης Γενιάς των Χωρών της BS-10 ανά Τομέα για τα Έτη 2017 έως 2019.

Χώρα	Ανταγωνιστικότητα			Καλή Διακυβέρνηση			Πράσινη Οικονομία			Μη Αποκλεισμός		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Αρμενία	4,78	4,90	4,97	5,73	5,82	5,78	5,43	5,72	5,72	5,81	5,96	5,97
Αζερμπαϊτζάν	3,92	4,22	4,39	5,43	5,75	5,79	5,07	5,35	5,35	4,76	4,94	4,94
Βουλγαρία	5,52	5,69	5,71	5,80	5,73	5,79	5,80	6,04	6,04	6,24	6,27	6,24
Γεωργία	4,68	4,96	4,98	6,45	6,34	6,40	5,04	5,32	5,32	5,20	5,14	5,14
Ελλάδα	5,83	5,78	5,78	5,31	5,25	5,22	6,13	6,13	6,13	5,98	6,26	6,24
Μολδαβία	4,37	4,32	4,36	4,54	4,68	4,81	4,40	4,67	4,68	5,71	5,73	5,58
Ρουμανία	6,02	6,06	6,01	5,84	5,86	6,04	5,86	6,14	6,14	5,68	5,71	5,74
Ρωσία	5,63	5,80	5,83	5,80	5,85	5,90	5,07	5,08	5,09	6,53	6,83	6,83
Τουρκία	5,22	5,19	5,42	6,20	6,17	6,18	5,28	5,28	5,28	4,95	5,01	5,01
Ουκρανία	4,73	4,74	4,77	4,47	4,61	4,78	5,73	5,74	5,87	6,23	6,21	6,21
Μέσος Όρος Περιοχής BS-10 ανά Έτος	5,07	5,17	5,22	5,56	5,61	5,67	5,38	5,55	5,56	5,71	5,81	5,79

Χώρα	Ανθεκτικότητα			Ολοκλήρωση			Μέσος Όρος Χώρας ανά Έτος		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Αρμενία	6,10	6,08	6,40	5,20	5,43	5,45	5,51	5,65	5,72
Αζερμπαϊτζάν	4,11	4,10	3,97	5,40	5,60	5,59	4,78	4,99	5,01
Βουλγαρία	6,79	6,85	6,91	6,69	6,86	6,85	6,14	6,24	6,26
Γεωργία	5,91	5,99	6,19	6,18	6,33	6,35	5,58	5,68	5,73
Ελλάδα	6,82	6,68	7,04	6,08	6,36	6,41	6,03	6,08	6,14
Μολδαβία	5,44	5,50	5,82	5,00	4,95	4,94	4,91	4,98	5,03
Ρουμανία	7,08	7,17	7,11	6,58	6,73	6,75	6,18	6,28	6,30
Ρωσία	6,35	6,40	6,42	4,91	5,08	5,00	5,72	5,84	5,85
Τουρκία	7,21	7,34	7,02	5,84	5,71	5,70	5,78	5,78	5,77
Ουκρανία	5,38	5,41	5,67	4,72	4,75	4,75	5,21	5,24	5,34
Μέσος Όρος Περιοχής BS-10 ανά Έτος	6,12	6,15	6,26	5,66	5,78	5,78	5,58	5,68	5,71

Πηγή: EBRD Transition Reports 2017-18 & 2019-20

Σημειώσεις: Χειρότερη επίδοση. Καλύτερη Επίδοση.

Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε μια συνεχή βελτίωση των δεικτών, με τις καλύτερες επιδόσεις να επιτυγχάνονται από τη Ρουμανία και τις χειρότερες από το Αζερμπαϊτζάν και τη Μολδαβία. Οι καλύτερες επιδόσεις των χωρών παρουσιάζονται στον τομέα της «ανθεκτικότητας», ενώ οι χειρότερες στους τομείς της «ανταγωνιστικότητας» και της «πράσινης οικονομίας», παρά το γεγονός ότι στους εν λόγω τομείς οι χώρες της BS-10, έχουν επιδείξει τον υψηλότερο βαθμό βελτίωσης για τα έτη 2017-2019. Δυστυχώς, διαπιστώνεται με τη νέα μεθοδολογία, η σχετικά μεγάλη απόκλιση που παρουσιάζουν οι οικονομίες των χωρών της BS-10 από τα πρότυπα των οικονομιών των αναπτυγμένων χωρών. Αυτό οφείλεται στις νέες συνθήκες που απαιτεί η σύγχρονη κοινωνία, σχετικά με το πώς θέλει να εμφανίζονται πλέον οι οικονομίες των χωρών, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα και την κλιματική αλλαγή.

4.3.4 Αξιολόγηση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) των Χωρών της BS-10

Οι τιμές του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) για τα έτη από το 1990 έως το 2019, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 7: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης των Χωρών της BS-10.

Κατάταξη HDI	Χώρα	1990	2000	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Μεταβολή 2014-2019
VERY HIGH HUMAN DEVELOPMENT										
32	Ελλάδα	0,761	0,804	0,875	0,877	0,874	0,879	0,881	0,888	-3
49	Ρουμανία	0,708	0,716	0,811	0,815	0,820	0,821	0,823	0,828	2
52	Ρωσία	0,735	0,722	0,807	0,809	0,815	0,82	0,823	0,824	1
54	Τουρκία	0,583	0,66	0,796	0,801	0,808	0,814	0,817	0,820	5
56	Βουλγαρία	0,708	0,72	0,806	0,809	0,811	0,811	0,813	0,816	-2
61	Γεωργία		0,690	0,783	0,790	0,792	0,799	0,805	0,812	7
HIGH HUMAN DEVELOPMENT										
74	Ουκρανία	0,725	0,694	0,771	0,765	0,768	0,771	0,774	0,779	-1
81	Αρμενία	0,654	0,669	0,764	0,768	0,766	0,769	0,771	0,776	-4
88	Αζερμπαϊτζάν	-	0,635	0,740	0,744	0,751	0,754	0,754	0,756	1
90	Μολδαβία	0,690	0,643	0,737	0,736	0,738	0,743	0,746	0,750	0
Παγκόσμιος Μέσος Όρος		0,598	0,641	0,718	0,722	0,727	0,729	0,731	0,737	
Μέσος Όρος BS-10		0,696	0,695	0,789	0,791	0,794	0,798	0,801	0,805	

Πηγή: Human Development Index trends, 1990–2019 επεξεργασμένο από τον συντάκτη.

Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε μια συνεχή βελτίωση του δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, απεικονίζοντας έτσι τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των χωρών της BS-10. Την καλύτερη κατάταξη στην Περιφέρεια κατέχει η Ελλάδα, η οποία βρίσκεται στην 32^η θέση ενώ τη χειρότερη η Μολδαβία στην 90^η μεταξύ 189 χωρών. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι τιμές του μέσου όρου των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, είναι υψηλότερες από τον παγκόσμιο μέσο όρο, με τις έξι από τις 10 χώρες να ανήκουν στην κατηγορία πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης. Σημαντική πρόοδο στον συγκεκριμένο δείκτη, έχει επιτελέσει συνολικά η Γεωργία.

4.3.5 Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με το ΑΕΠ

Οι τιμές του ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$, για τα έτη από το 2001 έως το 2021, που αφορούν τις χώρες της ζώνης του ευρώ (EZ-19), της ΕΕ (EU-27), των ΗΠΑ, της Κίνας και της BS-10, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 8: Σύγκριση Τιμών ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ μεταξύ των ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνας και των Χωρών της BS-10.

Έτη/ Περιφέρειες	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EZ-19 sum	9.129,2	9.366,5	9.614,0	10.102,3	10.597,8	11.277,3	11.933,6	12.218,4	11.748,5	12.134,1	12.588,6	12.709,2
EU-27 Sum	12.355,3	12.725,2	13.143,2	13.864,9	14.617,3	15.594,8	16.529,4	16.974,1	16.374,0	16.906,6	17.572,2	17.836,2
USA	10.581,8	10.936,5	11.458,3	12.213,7	13.036,6	13.814,6	14.451,9	14.712,8	14.448,9	14.992,1	15.542,6	16.197,1
China	4.076,1	4.519,3	5.064,4	5.728,7	6.578,4	7.639,7	8.963,1	10.019,2	11.044,7	12.353,7	13.809,9	15.186,6
BS-10 Sum	3.178,1	3.397,5	3.693,3	4.098,0	4.500,0	5.009,9	5.536,4	5.877,7	5.515,1	5.808,2	6.238,9	6.551,3
Έτη/ Περιφέρειες	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
EZ-19 sum	12.896,0	13.319,9	13.745,6	14.156,5	14.790,9	15.443,4	15.909,8	14.801,3	15.801,9			
EU-27 Sum	18.202,0	18.873,7	19.535,2	20.154,9	21.096,7	22.078,0	22.825,2	18.377,1	19.627,0			
USA	16.784,8	17.527,3	18.224,8	18.715,1	19.519,4	20.580,3	21.427,7	20.290,0	21.665,9			
China	16.658,4	18.205,3	19.664,1	21.228,4	23.130,7	25.293,6	27.307,0	27.805,0	30.956,7			
BS-10 Sum	6.880,2	7.121,8	7.215,1	7.392,8	7.811,5	8.222,7	8.501,3	8.088,6	8.575,8			

Πηγή: IMF-WEO database-April 2020 επεξεργασμένο από τον συγγραφέα.

Σημειώσεις: Οι τιμές για την ΕΕ περιλαμβάνουν και το UK μέχρι το 2019.

Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε ότι το ΑΕΠ σε ΜΙΑΔ της BS-10 το 2020 ήταν 8.1 τρις \$ περίπου, που αντιστοιχεί στο 55% του ΑΕΠ της EZ-19, στο 44% της EU-27, στο 40% των ΗΠΑ και μόλις στο 29% της Κίνας. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι το ύψος του ΑΕΠ που δύνανται να παράγουν οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας, υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο των αναπτυγμένων χωρών.

Οι τιμές του ΑΕΠ για κάθε χώρα της BS-10, σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$, για τα έτη από το 2001 έως το 2021, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 9: Τιμές ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ των Χωρών της BS-10.

Έτη/ Χώρες	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Αρμενία	7,9	9,2	10,7	12,1	14,2	16,6	19,4	21,1	18,3	18,9	20,2
Αζερμπαϊτζάν	33,1	36,8	41,3	46,4	61,2	84,8	109,2	123,1	135,7	143,8	144,5
Βουλγαρία	65,2	70,1	75,1	82,1	90,7	99,8	109,2	118,1	115,0	117,0	122,2
Γεωργία	12,8	13,7	15,5	16,9	19,1	21,5	24,8	25,9	25,2	27,1	29,7
Ελλάδα	233,8	246,9	266,0	287,0	297,7	324,1	343,7	349,2	336,7	322,0	298,7
Μολδαβία	8,8	9,7	10,5	11,6	12,8	13,8	14,6	16,1	15,2	16,5	17,8
Ρουμανία	192,1	206,2	215,0	243,8	263,1	292,9	322,5	359,3	342,1	332,6	346,4
Ρωσία	1.759,3	1.872,0	2.046,9	2.252,8	2.471,1	2.753,4	3.068,7	3.292,6	3.058,2	3.233,2	3.467,9
Τουρκία	656,3	709,5	763,2	859,4	966,0	1.066,0	1.149,7	1.181,9	1.134,9	1.245,6	1.412,9
Ουκρανία	208,8	223,4	249,1	286,0	304,1	337,1	374,5	390,2	333,8	351,6	378,5
BS-10 sum	3.178,1	3.397,5	3.693,3	4.098,0	4.500,0	5.009,9	5.536,4	5.877,7	5.515,1	5.808,2	6.238,9

Έτη/ Χώρες	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Αρμενία	22,0	23,2	24,5	25,5	25,9	28,3	30,5	33,4	33,1	35,4
Αζερμπαϊτζάν	150,5	162,1	169,7	173,3	169,7	173,2	180,1	187,3	184,4	189,3
Βουλγαρία	125,0	127,6	132,4	139,1	145,9	153,9	162,5	170,9	165,1	178,5
Γεωργία	32,2	33,9	36,1	37,5	39,0	41,7	44,8	47,9	46,3	48,6
Ελλάδα	282,2	277,8	285,1	286,8	289,2	299,1	312,3	323,7	293,0	313,8
Μολδαβία	18,1	20,1	21,5	21,6	22,8	24,3	25,9	27,3	26,6	28,3
Ρουμανία	360,3	379,5	399,7	419,5	444,2	484,8	518,6	549,2	525,1	556,2
Ρωσία	3.665,2	3.796,7	3.894,0	3.857,6	3.908,7	4.053,8	4.257,8	4.390,0	4.176,4	4.406,6
Τουρκία	1.509,0	1.665,9	1.784,4	1.912,7	1.994,0	2.183,3	2.299,8	2.361,8	2.258,0	2.417,2
Ουκρανία	386,7	393,4	374,4	341,3	353,3	369,0	390,4	409,8	380,5	401,8
BS-10 sum	6.551,3	6.880,2	7.121,8	7.215,1	7.392,8	7.811,5	8.222,7	8.501,3	8.088,6	8.575,8

Πηγή: IMF-WEO database-April 2021 επεξεργασμένο από τον συγγραφέα.

Η χώρα με το μεγαλύτερο ΑΕΠ στην περιοχή για το 2020, είναι η Ρωσία με 4,2 τρις \$ περίπου ενώ η αντίστοιχη με το μικρότερο ΑΕΠ είναι η Μολδαβία με 26,6 δις \$ περίπου. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο μεγαλύτερες πληθυσμιακά χώρες της περιοχής, η Ρωσία και η Τουρκία, συνεισφέρουν το 79,55% του συνολικού ΑΕΠ της BS-10, καθιστώντας τις βαρόμετρο για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Το 2009, το ΑΕΠ της περιοχής μειώθηκε, ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας

οικονομικής κρίσης. Αν και τα επίπεδα του ΑΕΠ ανέκαμψαν, η περιογή παρουσίασε αργούς ρυθμούς ανάπτυξης έως το 2019, και ακολούθησε μια απότομη μείωση του ΑΕΠ το 2020, λόγω της πανδημίας COVID-19. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Ελλάδας, της οποίας το ΑΕΠ σε ΜΙΑΔ μειώθηκε από 349,2 δις \$ το 2008 σε 277,8 δις \$ το 2013 (περισσότερο από 20%), ως αποτέλεσμα των σοβαρών διαθρωτικών και δημοσιονομικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Διάφοροι αρνητικοί παράγοντες, όπως η κρίση στις σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας, οι κυρώσεις μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας, η αβεβαιότητα γύρω από το μέλλον της Ευρώπης, η επιδείνωση της Ρωσικής οικονομίας ως αποτέλεσμα της τεράστιας μείωσης της τιμής του πετρελαίου, η επιδείνωση της Τουρκικής οικονομίας με τη διολίσθηση της τουρκικής λίρας και η πανδημία COVID-19, επηρεάζουν αρνητικά τις αναπτυξιακές προοπτικές ολόκληρης της περιοχής της BS-10 (Παπαπανάγος, 2020).

4.3.6 Αξιολόγηση των Οικονομικών Επιδόσεων των Χωρών της BS-10 σύμφωνα με το κατά κεφαλή ΑΕΠ

Οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$, για τα έτη από το 2001 έως το 2021, που αφορούν τις χώρες της ζώνης του ευρώ (EZ-19), της ΕΕ (EU-27), των ΗΠΑ, της Κίνας και της BS-10, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 10: Σύγκριση Τιμών κατά κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ μεταξύ των ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνας – Παγκοσμίως και των Χωρών της BS-10.

Έτη/ Περιφέρειες	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EZ-19 av.	26.096,2	27.050,1	28.029,6	29.631,7	31.360,5	33.537,7	35.994,4	36.570,8	34.659,9	35.634,8	36.759,9
EU-27 av.	23.570,2	24.471,3	25.415,9	26.946,0	28.598,3	30.670,5	32.850,0	33.543,9	31.889,7	32.802,9	33.946,6
USA	37.101,1	37.971,3	39.411,5	41.629,9	44.025,6	46.213,5	47.869,2	48.283,4	47.007,7	48.403,3	49.829,1
China	3.176,6	3.496,3	3.898,7	4.384,4	5.003,6	5.780,7	6.737,4	7.493,1	8.215,0	9.166,2	10.194,6
World	12.368,3	12.618,1	13.144,3	14.269,6	15.061,9	16.065,6	16.976,4	17.258,0	16.808,8	17.475,5	18.234,2
BS-10 av.	7.732,6	8.330,3	9.049,0	10.013,0	11.005,6	12.350,2	13.682,2	14.571,1	13.929,0	14.286,0	14.828,3

Έτη/ Περιφέρειες	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
EZ-19 av.	37.271,2	38.592,7	39.878,8	41.881,1	44.311,6	46.804,3	49.218,8	51.032,0	48.991,4	51.594,3
EU-27 av.	34.473,9	35.711,6	36.910,8	38.680,3	40.949,2	43.403,4	45.693,5	47.497,5	45.693,6	48.131,0
USA	51.563,1	53.071,8	55.024,7	56.848,5	58.017,2	60.105,8	63.056,0	65.253,5	63.416,0	68.309,0
China	11.179,5	11.962,3	12.575,3	13.007,5	13.525,4	14.253,9	15.518,6	16.659,5	17.191,7	18.931,1
World	23.084,8	26.794,5	27.199,0	27.517,8	28.520,4	34.436,0	35.534,4	36.364,9	34.331,4	30.978,1
BS-10 av.	15.640,5	16.707,1	17.298,0	17.267,4	18.190,3	19.479,8	20.607,3	21.641,6	20.977,9	22.270,5

Πηγή: IMF-WEO database-April 2021 επεξεργασμένο από τον συγγραφέα. Στην ΕΕ δεν περιλαμβάνει το ΗΒ.

Από την ανάλυση των στοιχείων, διαπιστώνουμε ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ σε ΜΙΑΔ της BS-10 το 2020 ήταν κατά μέσο όρο στα 20.978 \$ περίπου, που αντιστοιχεί στο 43% του ΑΕΠ της ΕΖ-19, στο 46% της ΕU-27, στο 33% των ΗΠΑ και στο 61% του παγκόσμιου μέσου όρου. Αντιθέτως ξεπερνάει το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Κίνας. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι το ύψος του κατά κεφαλή ΑΕΠ που αντιστοιχεί στο μέσο πολίτη των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο των πολιτών των αναπτυγμένων χωρών. Με άλλα λόγια θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ευημερία των πολιτών των χωρών της BS-10, αντιστοιχεί σε λιγότερο από το ήμισυ της ευημερίας των πολιτών των αναπτυγμένων χωρών.

Οι τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ για τις χώρες της BS-10, σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$, για τα έτη από το 2001 έως το 2021, φαίνονται αναλυτικά στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 11: Τιμές Κατά Κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε δις \$ των Χωρών της BS-10.

Έτη/ Χώρες	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Αρμενία	2.938,0	3.437,7	4.006,7	4.560,5	5.401,8	6.320,8	7.407,7	8.103,6	7.033,6	7.281,0	7.778,2
Αζερμπαϊτζάν	3.835,1	4.223,4	4.696,4	5.218,7	6.805,7	9.311,9	11.840,4	13.176,1	14.288,6	15.020,7	14.905,3
Βουλγαρία	7.776,0	8.417,6	9.067,1	9.962,3	11.067,8	12.241,0	13.462,5	14.624,1	14.318,9	14.681,0	15.712,5
Γεωργία	3.359,0	3.640,6	4.144,7	4.535,1	5.151,9	5.851,1	6.790,8	7.136,5	6.962,1	7.540,9	8.322,3
Ελλάδα	20.843,1	21.898,0	23.537,5	25.337,5	26.212,5	28.441,8	30.076,7	30.490,0	29.311,7	27.950,5	25.628,8
Μολδαβία	3.338,9	3.665,9	3.992,5	4.411,9	4.904,8	5.308,9	5.628,2	6.194,2	5.873,3	6.369,4	6.882,5
Ρουμανία	8.932,0	9.860,8	10.358,6	11.804,8	12.823,4	14.356,4	15.903,1	18.146,4	17.440,9	17.077,5	17.850,6
Ρωσία	11.352,7	12.136,5	13.328,3	14.723,6	16.213,8	18.113,8	20.204,3	21.679,8	20.122,9	21.269,6	22.783,5
Τουρκία	10.293,8	10.997,0	11.708,3	13.041,6	14.476,0	15.751,5	16.784,4	17.025,7	16.093,2	17.374,4	19.459,8
Ουκρανία	4.657,3	5.025,3	5.649,9	6.533,6	6.998,2	7.805,3	8.723,5	9.134,1	7.844,8	8.295,0	8.959,2
Μέσος Όρος Χωρών BS-10	7.732,6	8.330,3	9.049,0	10.013,0	11.005,6	12.350,2	13.682,2	14.571,1	13.929,0	14.286,0	14.828,3

Έτη/ Χώρες	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Αρμενία	9.094,0	9.563,8	9.792,1	9.753,4	10.502,1	11.974,0	12.947,6	14.176,9	13.261,3	13.637,5
Αζερμπαϊτζάν	16.062,6	17.299,7	17.550,6	15.026,1	14.448,3	14.184,8	14.612,1	15.075,9	14.430,9	14.856,1
Βουλγαρία	16.295,0	16.633,5	17.614,3	18.410,2	20.090,8	21.533,7	22.895,0	24.333,5	23.817,5	25.471,4
Γεωργία	9.798,7	10.609,7	11.583,4	12.100,1	12.854,7	13.595,6	14.583,8	15.612,9	14.917,6	15.708,8
Ελλάδα	24.819,2	25.857,3	26.558,2	26.636,8	27.448,7	28.558,3	29.774,6	30.916,6	28.748,2	30.494,8
Μολδαβία	7.329,2	8.345,1	8.789,3	9.221,8	10.527,0	11.547,4	12.521,2	13.440,5	12.811,3	13.879,0
Ρουμανία	18.834,0	19.746,1	20.612,0	21.546,6	24.197,4	27.220,0	29.289,7	31.243,7	30.526,3	32.950,1
Ρωσία	24.278,8	26.044,8	25.730,6	24.062,5	24.104,1	25.999,3	27.389,4	28.450,2	27.903,3	29.485,3
Τουρκία	20.504,4	22.221,4	23.945,5	25.691,1	26.513,6	28.242,5	29.343,1	29.723,5	30.252,7	32.278,2
Ουκρανία	9.388,8	10.749,4	10.804,3	10.224,9	11.215,9	11.942,8	12.716,3	13.442,1	13.109,6	13.943,5
Μέσος Όρος Χωρών BS-10	15.640,5	16.707,1	17.298,0	17.267,4	18.190,3	19.479,8	20.607,3	21.641,6	20.977,9	22.270,5

Πηγή: IMF-WEO database-April 2021 επεξεργασμένο από τον συγγραφέα. Στην ΕΕ δεν περιλαμβάνει το Ηνωμένο Βασίλειο.

Η χώρα με το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ στην περιοχή για το 2020, είναι η Ρουμανία με 30.526 \$ περίπου, ενώ η αντίστοιχη με το μικρότερο είναι η Μολδαβία με 12.811 \$ περίπου. Αξίζει να σημειωθεί ότι ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, το ελληνικό κατά κεφαλήν εισόδημα σε ΜΙΑΔ μειώθηκε κατά 20% την περίοδο 2008-2013, επηρεάζοντας ιδιαίτερα την δυτική περιοχή της BS-10. Οι αρνητικοί παράγοντες που αναφέρθηκαν για το ΑΕΠ, επηρεάζουν εξίσου αρνητικά και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, με αποτέλεσμα την υποδαύλιση της αναπτυξιακής προοπτικής ολόκληρης της περιοχής της BS-10.

4.4 Οικονομική Ανάλυση

4.4.1 Γενικά

Το τελευταίο στάδιο ανάλυσης για την αξιολόγηση της πορείας μετάβασης των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, αποτελεί η οικονομετρική ανάλυση. Μέσω της χρήσης της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, θα προσπαθήσουμε να διαπιστώσουμε τη συσχέτιση την οποία έχουνε δύο μεταβλητές, σε μια εξίσωση της μορφής $Y = \alpha + \beta X$. Έτσι λοιπόν έχοντας αρχικά στην τιμή του X (ανεξάρτητη μεταβλητή), τις τιμές των έξι επιμέρους τομέων των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς και στο Y (εξαρτημένη μεταβλητή) τις τιμές του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, θα εξετάσουμε το πώς ο κάθε τομέας των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς, επίδρασε στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ και επομένως στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου

των χωρών της BS-10. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την αντίστοιχη επίδραση των έξι επιμέρους τομέων των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς στο κατά κεφαλή ΑΕΠ. Με το ίδιο σκεπτικό θα συνεχίσουμε για να εξετάσουμε την επίδραση των δεικτών 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς στο δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, ο οποίος θεωρείται επίσης δείκτης ευημερίας των χωρών. Για την κάθε ανάλυση, αρχικά θα επιβεβαιώσουμε αν υπάρχει μια υψηλή συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών, μέσω του συντελεστή συσχέτισης Pearson, ώστε να δικαιολογεί την περαιτέρω ανάλυση της απλής παλινδρόμησης. Στη συνέχεια μέσω της απλής παλινδρόμησης, θα ποσοτικοποιήσουμε την παραπάνω συσχέτιση. Για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο IBM SPSS-22.

4.4.2 Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Κατά Κεφαλή ΑΕΠ

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα που ακολουθεί, παρατηρείται μια μεγάλης έντασης, εξαιρετικά ισχυρή θα λέγαμε, θετική συσχέτιση του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$, με τους πέντε από τους έξι Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} γενιάς. Εξάιρεση αποτελεί ο τομέας της «απελευθέρωσης τιμών», με τον οποίο υπάρχει μια μεγάλης έντασης αρνητική συσχέτιση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ. Στην συγκεκριμένη όμως περίπτωση, επειδή η τιμή της στατιστικής σημαντικότητας είναι πολύ υψηλή ($p\text{-value}=0,390>0,05$), δεν μπορούμε να απορρίψουμε την μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι κατάλοιπα είναι τυχαία. Θεωρούμε λοιπόν ότι η παρατηρηθείσα σχέση μεταξύ των μεταβλητών στο δείγμα, δεν είναι ένας αξιόπιστος δείκτης της σχέσης μεταξύ των αντίστοιχων μεταβλητών στον πληθυσμό, οπότε και απορρίπτουμε τη συγκεκριμένη μεταβλητή από την περαιτέρω εξέταση.

Πίνακας 12: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Correlations (Πίνακας Συσχετίσεων)		
Εξαρτημένη Μεταβλητή / Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Pearson Correlation	Sig. (1-tailed)
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,932	,000
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,881	,000
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	,945	,000

Correlations (Πίνακας Συσχετίσεων)		
Εξαρτημένη Μεταβλητή / Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Pearson Correlation	Sig. (1-tailed)
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Απελευθέρωση τιμών	-,082	,390
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	,910	,000
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Πολιτική ανταγωνισμού	,937	,000

Προχωρώντας στην ανάλυση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, για τους εναπομείναντες πέντε τομείς των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς, διαπιστώνουμε από τον παρακάτω πίνακα, ότι ο συντελεστής διακύμανσης (R Square), κυμαίνεται σε πολύ υψηλά επίπεδα, που κυμαίνονται από 77,6% μέχρι 89,3%. Αυτό σημαίνει ότι η διακύμανση της ανεξάρτητης μεταβλητής «μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις» για παράδειγμα, μπορεί να ερμηνεύσει (προβλέψει) κατά 86,8% την εξαρτημένη μεταβλητή «κατά κεφαλή ΑΕΠ». Το υπόλοιπο 13% περίπου ερμηνεύεται από τυχαίους λόγους.

Πίνακας 13: Επισκόπηση Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Model Summary					
Predictors	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin- Watson
Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,932 ^a	,868	,857	1175,5726	1,089
Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,881 ^a	,776	,757	1534,8237	1,049
Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	,945 ^a	,893	,884	1060,7615	1,297
Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	,910 ^a	,827	,813	1346,3176	1,013
Πολιτική ανταγωνισμού	,937 ^a	,879	,869	1128,2697	,852

Στον επόμενο πίνακα, παρατηρούμε την στατιστικά σημαντική επίδραση των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} γενιάς στο κατά κεφαλή ΑΕΠ και μπορούμε να εξάγουμε το προβλεπτικό μοντέλο. Η τιμή του συντελεστή εξάρτησης β είναι μεγαλύτερη του 0, συνεπώς υπάρχει θετική σχέση, δηλαδή όσο αυξάνεται η τιμή του δείκτη μετάβασης 1^{ης} γενιάς στην περιοχή των χωρών της BS-10, τόσο μεγαλώνει και το κατά κεφαλή ΑΕΠ των πολιτών της. Για παράδειγμα, με κάθε αύξηση κατά 1 βαθμό στην κλίμακα μέτρησης, του δείκτη

«μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις», το προσδοκώμενο κατά κεφαλή ΑΕΠ, αυξάνει κατά 34.458 \$ σε ΜΙΑΔ.

Πίνακας 14: Συντελεστές Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t
		B	Std. Error	Beta	
1	(Constant)	-102126,509	12922,182		-7,903
	Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	34458,116	3872,742	,932	8,898
1	(Constant)	-150835,545	25411,953		-5,936
	Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	42428,158	6587,426	,881	6,441
1	(Constant)	-33670,085	4657,929		-7,229
	Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	20465,537	2046,859	,945	9,999
1	(Constant)	-84374,198	12821,066		-6,581
	Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	23829,451	3142,281	,910	7,583
1	(Constant)	-40438,018	5718,298		-7,072
	Πολιτική ανταγωνισμού	22730,340	2437,341	,937	9,326

4.4.3 Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Κατά Κεφαλή ΑΕΠ

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα που ακολουθεί, παρατηρείται μια μεγάλης έντασης, εξαιρετικά ισχυρή θα λέγαμε, θετική συσχέτιση του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$, με το σύνολο των δεικτών 2^{ης} γενιάς. Παρατηρείται όμως υψηλή τιμή στατιστικής σημαντικότητας (p-value:>0,05) στους τέσσερις από τους έξι δείκτες (πράσινη οικονομία, μη αποκλεισμός, ανθεκτικότητα, ολοκλήρωση) και οριακά υψηλή στο δείκτη της ανταγωνιστικότητας. Εκτιμάται ότι αυτό οφείλεται στον πολύ μικρό αριθμό δειγμάτων των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς (3 έτη), επομένως δεν θα πρέπει να συνεχίσουμε στην ανάλυση παλινδρόμησης. Όμως, το μικρό αυτό δείγμα, δείχνει την ισχυρή θετική συσχέτιση του κατά κεφαλή ΑΕΠ με τους Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} γενιάς, ιδιαίτερα στον τομέα της καλής διακυβέρνησης.

Πίνακας 15: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ και των Δεικτών Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς.

Correlations (Πίνακας Συσχετίσεων)		
Εξαρτημένη Μεταβλητή / Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Pearson Correlation	Sig. (1-tailed)
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Ανταγωνιστικότητα	,986	,053
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Καλή Διακυβέρνηση	,997	,025
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Πράσινη Οικονομία	,901	,143
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Μη Αποκλεισμός	,772	,219
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Ανθεκτικότητα	,942	,109
Κατά κεφαλή ΑΕΠ/ Ολοκλήρωση	,878	,159

4.4.4 Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Όπως στην ανάλυση που προηγήθηκε για τη συσχέτιση των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς με το κατά κεφαλή ΑΕΠ, παρατηρούμε μια αντιστοιχία και με τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης. Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα που ακολουθεί, παρατηρείται μια μεγάλης έντασης, εξαιρετικά ισχυρή θα λέγαμε, θετική συσχέτιση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, με τους πέντε από τους έξι Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} γενιάς. Εξαίρεση αποτελεί ο τομέας της «απελευθέρωσης τιμών», με τον οποίο υπάρχει μια μεγάλης έντασης αρνητική συσχέτιση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ. Στην συγκεκριμένη όμως περίπτωση, επειδή η τιμή της στατιστικής σημαντικότητας είναι πολύ υψηλή ($p\text{-value}=0,356 > 0,05$), δεν μπορούμε να απορρίψουμε την μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι τα κατάλοιπα είναι τυχαία. Θεωρούμε λοιπόν ότι η παρατηρηθείσα σχέση μεταξύ των μεταβλητών στο δείγμα, δεν είναι ένας αξιόπιστος δείκτης της σχέσης μεταξύ των αντίστοιχων μεταβλητών στον πληθυσμό, οπότε και απορρίπτουμε την συγκεκριμένη μεταβλητή από την περεταίρω εξέταση.

Πίνακας 16: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Correlations (Πίνακας Συσχετίσεων)		
Εξαρτημένη Μεταβλητή / Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Pearson Correlation	Sig. (1-tailed)
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,927	,000
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,883	,000
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	,958	,000
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Απελευθέρωση τιμών	-,108	,356
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	,906	,000
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Πολιτική ανταγωνισμού	,944	,000

Προχωρώντας στην ανάλυση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, για τους εναπομείναντες πέντε τομείς των δεικτών μετάβασης 1^{ης} γενιάς, διαπιστώνουμε από τον παρακάτω πίνακα, ότι ο συντελεστής διακύμανσης (R Square), κυμαίνεται σε πολύ υψηλά επίπεδα, που κυμαίνονται από 78% μέχρι 91,8%. Αυτό σημαίνει ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές των τομέων των δεικτών 1^{ης} γενιάς, πλην της «απελευθέρωσης τιμών», μπορούν να προβλέψουν σε ένα πολύ υψηλό ποσοστό, την εξαρτημένη μεταβλητή του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης.

Πίνακας 17: Επισκόπηση Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Model Summary					
Predictors	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin- Watson
Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,927 ^a	,859	,847	,010681	1,083
Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,883 ^a	,780	,762	,013325	,941
Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	,958	,918	,912	,008123	1,191
Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	,906 ^a	,821	,806	,012029	1,002
Πολιτική ανταγωνισμού	,944 ^a	,891	,882	,009400	,907

Στον επόμενο πίνακα, παρατηρούμε την στατιστικά σημαντική επίδραση των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} γενιάς στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και μπορούμε να εξάγουμε το προβλεπτικό μοντέλο. Η τιμή του συντελεστή εξάρτησης β είναι μεγαλύτερη του 0, συνεπώς υπάρχει θετική σχέση, δηλαδή όσο αυξάνεται η τιμή του δείκτη μετάβασης 1^{ης} γενιάς στην περιοχή των χωρών της BS-10, τόσο μεγαλώνει και ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης. Για παράδειγμα, με κάθε αύξηση κατά 1 βαθμό στην κλίμακα μέτρησης, του δείκτη «μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις», ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης, αυξάνει κατά 0,301. Πρακτικά σημαίνει ότι αν η Μολδαβία για παράδειγμα, που βρίσκεται για το έτος 2019 στην 90^η θέση του δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης με βαθμολογία 0,750, μπορούσε να πετύχει βελτίωση στο δείκτη «μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις» κατά 1 μονάδα, τότε θα ανέβαινε στην πρώτη θέση του πίνακα πάνω από την Νορβηγία (0,957).

Πίνακας 18: Συντελεστές Μοντέλου Παλινδρόμησης μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 1^{ης} Γενιάς.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t
		B	Std. Error	Beta	
1	(Constant)	-,252	,117		-2,149
	Μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,301	,035	,927	8,546
1	(Constant)	-,690	,221		-3,126
	Μικρής κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις	,373	,057	,883	6,530
1	(Constant)	,337	,036		9,451
	Διακυβέρνηση και ανασχηματισμός επιχειρησιακού τομέα	,182	,016	,958	11,620
1	(Constant)	-,099	,115		-,862
	Εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα	,208	,028	,906	7,419
1	(Constant)	,280	,048		5,885
	Πολιτική ανταγωνισμού	,201	,020	,944	9,889

4.4.5 Αξιολόγηση της Επίδρασης των Δεικτών Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς των Χωρών της BS-10 στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα που ακολουθεί, παρατηρείται μια μεγάλη ένταση, εξαιρετικά ισχυρή θα λέγαμε, θετική συσχέτιση του δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, με το σύνολο των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς. Παρατηρείται όμως υψηλή τιμή στατιστικής σημαντικότητας ($p\text{-value} > 0,05$) στους πέντε από τους έξι τομείς των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς, πλην του τομέα της «καλής διακυβέρνησης». Εκτιμάται ότι αυτό οφείλεται στον πολύ μικρό αριθμό δειγμάτων των δεικτών μετάβασης 2^{ης} γενιάς (3 έτη), επομένως δεν θα πρέπει να συνεχίσουμε στην ανάλυση παλινδρόμησης. Όμως, το μικρό αυτό δείγμα, δείχνει την ισχυρή θετική συσχέτιση του κατά κεφαλή ΑΕΠ με τους Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} γενιάς, ιδιαίτερα στον τομέα της «καλής διακυβέρνησης».

Πίνακας 19: Πίνακας Συσχετίσεων μεταξύ του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης και των Δεικτών Μετάβασης 2^{ης} Γενιάς.

Correlations (Πίνακας Συσχετίσεων)		
Εξαρτημένη Μεταβλητή / Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Pearson Correlation	Sig. (1-tailed)
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Ανταγωνιστικότητα	,963	,087
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Καλή Διακυβέρνηση	1,000	,010
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Πράσινη Οικονομία	,849	,177
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Μη Αποκλεισμός	,700	,253
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης/ Ανθεκτικότητα	,972	,075
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης / Ολοκλήρωση	,822	,193

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

5.1 Γενικά

Το τέλος του κομμουνισμού στην ανατολική Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και η επακόλουθη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, φάνηκε ότι ήταν η απόλυτη δικαιολογία για τη μείωση του ρόλου του κράτους στην οικονομία. Στη ενάμιση δεκαετία που ακολούθησε, η ιδιωτικοποίηση, η απορρύθμιση και τα μέτρα που αποσκοπούσαν στην απαλλαγή των επιχειρήσεων και των τραπεζών από κρατικές παρεμβάσεις ήταν η καθημερινότητα.

Έκτοτε, ωστόσο, τρεις αντισταθμιστικές δυνάμεις πυροδότησαν εκκλήσεις για την ανάληψη ισχυρότερου ρόλου του κράτους στην οικονομική ζωή των χωρών. Πρώτον, έγινε εμφανές, ιδίως υπό το πρίσμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008-09 και της οικονομικής ύφεσης που ακολούθησε, ότι οι χρηματοπιστωτικές αγορές δεν θα παράγουν πάντα κοινωνικά βέλτιστα αποτελέσματα όταν αφεθούν στην τύχη τους. Δεύτερον, η κρίση για την κλιματική αλλαγή κατέστησε σαφές ότι απαιτείται κυβερνητική παρέμβαση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο για την πρόληψη των αποτυχιών του συντονισμού, την ενίσχυση της πράσινης καινοτομίας και την αντιμετώπιση των αποτυχιών της αγοράς. Τρίτον, η αυξανόμενη οικονομική ανισότητα και η μετατόπιση των οικονομικών κινδύνων στις περισσότερο ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, έχουν αυξήσει περαιτέρω τις εκκλήσεις για μεγαλύτερη κρατική παρέμβαση στην οικονομία.

Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση 2020 – 2021 της ΕΤΑΑ για τη μετάβαση, τα νέα στοιχεία της έρευνας, δείχνουν ότι το 45% των ανθρώπων που ζουν σε μετακομμουνιστικές οικονομίες όπου επενδύει η ΕΤΑΑ, είναι υπέρ της διεύρυνσης της κρατικής ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας. Επιπλέον, η συνεχιζόμενη κρίση Covid-19 επιτάχυνε αυτήν την τάση, αναδεικνύοντας τις αυξανόμενες προσδοκίες των πολιτών, σχετικά με την ικανότητα του κράτους να συγκρατεί τους κινδύνους για την υγεία και την οικονομία που αντιμετωπίζουν οι πολίτες του (EBRD, 2020, 8).

5.2 Προκλήσεις Στρατηγικής και Πολιτικής Ασφάλειας

Με άρθρο του το The Heritage Foundation, για τη γεωπολιτική ανάλυση της Μαύρης Θάλασσας, εκτιμά ότι από το 2008 και μετέπειτα, η ιστορία στην περιοχή επαναρυθμίστηκε

(The Heritage Foundation, 2021). Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση κλόνησε την εμπιστοσύνη στην παγκοσμιοποίηση. Παρόλο που η ίδια η περιοχή ήταν ελάχιστα ενσωματωμένη στις παγκόσμιες κεφαλαιαγορές, οι αντιδράσεις σε άλλες περιοχές την επηρέασαν βαθιά. Η Κίνα μέσω του νέου δρόμου του μεταξιού, με την ονομασία Belt and Road Initiative (BRI), αναδιαμόρφωσε την οικονομία της, μείωσε την εξάρτησή της από τις αμερικανικές αγορές και επιδίωξε να ενσωματώσει περιφερειακούς εταίρους σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των χωρών της Μαύρης Θάλασσας. Η παρουσία της Κίνας πρόσθεσε έναν νέο παράγοντα στον περιφερειακό ανταγωνισμό. Ο Ρωσο-Γεωργιανός πόλεμος επιβεβαίωσε την αξία της συλλογικής ασφάλειας, με την πίεση να ασκείται περισσότερο στις χώρες της BS-10, που δεν ήταν μέλη του NATO ή της ΕΕ, προκειμένου να επιλέξουν στρατόπεδο μεταξύ Ρωσίας και Δύσης. Ο μετασχηματισμός σε ζώνη ανταγωνισμού και σύγκρουσης εντάθηκε με την κρίση της Ουκρανίας το 2014. Η ρωσική επιθετικότητα στην Ουκρανία, με τη σειρά της, προκάλεσε απαντήσεις από τους συμμάχους των ΗΠΑ και του NATO.

Οι φιλοδοξίες της Ρωσίας να προβάλλει τη στρατιωτική της δύναμη σε σχέση με την Ευρώπη και τη γειτονιά της, φέρνει μόνιμες αλλαγές στην ευρύτερη περιοχή της, αυξάνοντας τις δυνατότητες κλιμάκωσης των συγκρούσεων. Μέσω της παράνομης προσάρτησης της Κριμαίας, η Ρωσία έχει δημιουργήσει ναυτικό προφίλ στη Μαύρη Θάλασσα προκειμένου να προμηθεύσει όπλα και καύσιμα σε απομακρυσμένες περιοχές της Μεσογείου, όπως η Συρία και η Λιβύη.

Η παθητικότητα και οι παραχωρήσεις που προσφέρουν οι Δυτικοευρωπαίοι αξιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό από τη Ρωσία για ευρύτερα γεωπολιτικά κέρδη. Αν και η Μαύρη Θάλασσα μπορεί να θεωρηθεί ως ένας περιφερειακός χώρος για συμμάχους, στην πραγματικότητα παρουσιάζεται ως ένας συγκεκριμένος σύνδεσμος από τον οποίο η Ρωσία μπορεί να αμφισβητήσει την ασφάλεια της νότιας πλευράς της Ευρώπης στη Μεσόγειο, καθώς και να διευκολύνει την πρόσβαση της Κίνας στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη.

Η οικονομία της Ρωσίας, η οποία στην πραγματικότητα πήγε αρκετά καλά μετά το 2008 λόγω των υψηλών τιμών του πετρελαίου, άρχισε να επιβραδύνεται μετά την επιβολή κυρώσεων το 2014. Τα τελευταία έτη επιστρέφει σε ισορροπημένα επίπεδα ανάπτυξης. Η ευρωπαϊκή οικονομία δεν τα πήγε καλά μετά την οικονομική κρίση. Η προσφυγική κρίση που ακολούθησε, το 2015-2016, έκανε τις ευρωπαϊκές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες χειρότερες και συνέβαλε στην επιτυχία των εθνικιστικών και μερικές φορές

αντιμεταναστευτικών κομμάτων. Αυτοί οι παράγοντες, επιδείνωσαν την αστάθεια στην περιοχή.

Η Τουρκία ήταν στο σημείο τομής όλων των προκλήσεων. Ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαπραγμάτευση της προσφυγικής κρίσης με την ΕΕ και προσπάθησε με πολυεπίπεδες δράσεις να διεκδικήσει τον ρόλο της ως περιφερειακή δύναμη στην περιοχή, ισορροπώντας μεταξύ Ρωσίας και ΗΠΑ, ενώ σήμανε ότι είναι έτοιμη να αντιμετωπίσει την κινεζική επιρροή. Ταυτόχρονα, η Κίνα προωθεί το εμπόριο και τις επενδύσεις για να επιτύχει διπλωματικό και πολιτικό μοχλό άσκησης πολιτικής στην περιοχή. Έχει γίνει εξαιρετικά ενεργή διπλωματικά και ψάχνει τρόπους για να κερδίσει πόντους υποστήριξης για προμήθειες, επενδύσεις ή επιστημονική συνεργασία.

Η πανδημία με τη σειρά της, αποκάλυψε την ευθραυστότητα των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού. Το διεθνές εμπόριο αγαθών και τουρισμού έχει επιβραδυνθεί και οι μεταφορές και η ναυτιλία έχουν μειωθεί. Οι κρουαζιέρες έχουν διακοπεί και η ναυτιλία με εμπορευματοκιβώτια, η οποία αποτελεί την πλειοψηφία της κίνησης στη Μαύρη Θάλασσα, σημείωσε μια άνευ προηγουμένου μείωση.

Η τρέχουσα μάχη για επιρροή και υπεροχή στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου είναι η πιο έντονη στη σύγχρονη μνήμη. Η Ρωσία είναι πιο ενεργή και επιθετική από ποτέ. Η Τουρκία παραμένει αποφασισμένη να είναι η περιφερειακή δύναμη της περιοχής. Το ενδιαφέρον της Κίνας για την περιοχή αυξάνεται. Οι ΗΠΑ ενθαρρύνουν τον συντονισμό μεταξύ των ανατολικοευρωπαϊκών συμμάχων του ΝΑΤΟ, δημιουργώντας μια νέα γραμμή περιορισμού που ενώνει τη Βαλτική με τη Μαύρη Θάλασσα. Εν τω μεταξύ, η ΕΕ αναζητά το ρόλο της στην περιοχή και το γεωπολιτικό της μέλλον. Ο έντονος ανταγωνισμός παρουσιάζει πρωτοφανείς ευκαιρίες για στρατηγική αναδιάταξη. Αυτό που απαιτείται είναι δομές συνεργασίας. Η Δύση έχει τα μέσα και τους τρόπους για να μετατρέψει τη Μαύρη Θάλασσα σε πυλώνα ευημερίας, σταθερότητας και ασφάλειας, παρά τις τρομερές προκλήσεις της περιοχής.

5.3 Συστάσεις Πολιτικής

Το ασταθές γεωπολιτικό περιβάλλον της περιοχής των χωρών της BS-10, όπως περιεγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα, εγείρει ανησυχίες και απαιτεί τη λήψη μέτρων εκ μέρους των Κυβερνήσεων, προκειμένου οι εν λόγω χώρες, να συνεχίσουν την πορεία τους για την ανάκαμψη των οικονομιών τους και τη λειτουργία τους πλέον με τους νόμους

και τους όρους της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν προτάσεις πολιτικού σχεδιασμού, οι οποίες αν εφαρμοστούν, εκτιμάται ότι θα συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου.

Αρχικά στοίχημα αποτελεί η επίτευξη ειρήνης και ασφάλειας στην περιοχή. Όπως όλα δείχνουν ο Εύξεινος Πόντος αποτελεί πλέον σημείο τριβής ανάμεσα σε ΗΠΑ και Ρωσία, σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ο Αμερικανός Υπουργός Άμυνας Lloyd J. Austin πρόσφατα δήλωσε ότι η ευρύτερη περιοχή είναι ευάλωτη στη ρωσική επιθετικότητα και το αποδεικνύουν οι επιθετικές ενέργειες της Ρωσίας στην ανατολική Ουκρανία, η κατάληψη αρκετών τμημάτων της Γεωργίας, η στρατιωτικοποίηση του Εύξεινου Πόντου και οι προκλητικές ενέργειες στον αέρα και τη θάλασσα. Επίσης υποστήριξε ότι οι δραστηριότητες αποσταθεροποίησης στην εν λόγω περιοχή αντικατοπτρίζουν τις ρωσικές φιλοδοξίες για ανάκτηση κυρίαρχης θέσης (National Post, 2021). Κρίσιμο σημείο αποτελεί το γεγονός, ότι το NATO και η ΕΕ δεν έχουν βρει ένα σημείο σύγκλισης όσον αφορά τη Μαύρη Θάλασσα. Ενώ η Συμμαχία παρουσιάζει ένα σαφές και βαθύ όραμα για τη Μαύρη Θάλασσα, αυτό δεν μπορεί να ειπωθεί για την ΕΕ, της οποίας το όραμα είναι σχετικά αχαρτογράφητο (The Heritage Foundation, 2021).

Ο τομέας της ενέργειας μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμος ως συνδετικό στοιχείο, για τη βελτίωση της συνεργασίας μεταξύ των χωρών της BS-10. Η περιοχή είναι στην κορυφή της ενεργειακής ατζέντας λόγω της γεωστρατηγικής θέσης της, αφού είναι ένα κομβικό σημείο και σημαντικός διάδρομος διέλευσης ενεργειακών πόρων μεταξύ της Κασπίας, της Ευρώπης, της Ασίας και της Μέσης Ανατολής

Ο ρόλος του Κράτους απαιτείται να αλλάξει, όπως υποστηρίζει η ετήσια έκθεση για τη μετάβαση της ΕΤΑΑ (EBRD, 2020, 8-9). Η κρίση του Covid-19, ανέδειξε τις αυξανόμενες προσδοκίες των πολιτών όσον αφορά την ικανότητα του κράτους να μειώσει τους κινδύνους για την υγεία και την οικονομία που αντιμετωπίζουν τα άτομα. Η κρατική ιδιοκτησία μπορεί να συμβάλει στη διασφάλιση ότι υπηρεσίες, όπως οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας ή οι ευρυζωνικές υπηρεσίες, μπορούν να είναι παγκοσμίως διαθέσιμες και προσιτές. Ωστόσο, η αδύναμη διακυβέρνηση και η κακή διαχείριση των κρατικών επιχειρήσεων, μπορούν να οδηγήσουν σε αναποτελεσματικότητα και να παρακωλύσουν την αύξηση της παραγωγικότητας, με τα στοιχεία να δείχνουν ότι οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν μόνο τις μισές πιθανότητες να καινοτομήσουν από τις αντίστοιχες ιδιωτικές. Οι κρατικές τράπεζες έχουν γίνει όλο και πιο σημαντικές σε πολλές οικονομίες, επεκτείνοντας τα

περιουσιακά τους στοιχεία σχεδόν δύο φορές ταχύτερα από τις ιδιωτικές. Από την άλλη, οι πολιτικοί συχνά παρεμβαίνουν στις αποφάσεις των κρατικών δανειστών, με αποτέλεσμα την αναποτελεσματική κατανομή της χρηματοδότησης και την αδύναμη οικονομική ανάπτυξη.

Για την εφαρμογή οποιασδήποτε πολιτικής, κρίνεται επιτακτική η ολιστική αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης του COVID-19. Σύμφωνα με την BSTDB, υποστηρίζεται ότι όσο περισσότερο συνεχίζεται η κρίση δημόσιας υγείας και η συνακόλουθη οικονομική επιβράδυνση, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιέσεις που θα προκύψουν με την πάροδο του χρόνου. Η παρατεταμένη ύφεση που προκαλείται από την πανδημία μπορεί επίσης να προκαλέσει μόνιμη ζημία στην οικονομική δραστηριότητα σε μια χώρα, μειώνοντας έτσι την ικανότητα παραγωγής πλούτου και καθιστώντας την ανάκαμψη των εσόδων ακόμη μεγαλύτερη πρόκληση. Η ανάκαμψη μετά την πανδημία θα οδηγήσει στην παύση των έκτακτων δαπανών, συμβάλλοντας αφενός στη μείωσή τους, αλλά η ανάκαμψη των εσόδων μπορεί να αποδειχθεί πιο άنيση και πιο χρονοβόρα. Καθώς αυξάνονται τα ποσοστά εμβολιασμού και αναπτύσσονται νέες θεραπείες, θα γίνει εφικτή η επανεκκίνηση των οικονομιών των χωρών, με διαφορετική όμως λειτουργία σε μια νέα πλέον «κανονικότητα». Αυτό σημαίνει την αλλαγή των απαιτήσεων των τραπεζών, των επιχειρήσεων και των οργανισμών. Από την άλλη, μπορεί επίσης να ανοίξει εντελώς νέες αγορές και τομείς δραστηριότητας, οι οποίοι πριν από δύο χρόνια δεν θα φαίνονταν αναγκαίοι ή ελκυστικοί (BSTDB, 2021, 9-10).

Το κράτος επίσης μπορεί να διαδραματίσει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην προώθηση της μετάβασης σε μια πράσινη οικονομία, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το 2020 ήταν μια από τις θερμότερες χρονιές που έχουν καταγραφεί στην ιστορία. Η απότομη μείωση των παγκόσμιων εκπομπών λόγω των μέτρων κατά της πανδημίας δεν ήταν παρά ένα βραχυπρόθεσμο διάλειμμα που είχε μηδαμινή επίδραση στην αδυσώπητη πορεία της κλιματικής αλλαγής. Οδεύουμε ολοταχώς σε αύξηση της θερμοκρασίας κατά 3 βαθμούς Κελσίου μέχρι το τέλος του αιώνα, μακριά από το στόχο της Συμφωνίας των Παρισίων που είναι να συγκρατηθεί η μέση θερμοκρασία της Γης με αύξηση το πολύ κατά 2 βαθμούς. Οι δεσμεύσεις των Κυβερνήσεων στέλνουν ένα μήνυμα προς τους επενδυτές, τους παραγωγούς και τους καταναλωτές ότι η πορεία προς την καθαρή ενέργεια έχει ξεκινήσει. Θα πρέπει ωστόσο γρήγορα να αποτυπωθούν σε συγκεκριμένες πολιτικές και χρονοδιαγράμματα εφαρμογής (ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020).

Σημαντικό στοιχείο που πρέπει να εκμεταλλευτούν οι χώρες της BS-10, είναι η

γεωπολιτική τους θέση, μεταξύ βασικών διαδρόμων μεταφορών και επικοινωνιών, καθώς και η εγγύτητά τους σε πλούσιες αγορές. Το πλεονέκτημα αυτό, θέτει τις χώρες σε ισχυρή θέση, ώστε να επωφεληθούν από οποιαδήποτε αναδιάρθρωση και μείωση των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού που προβλέπονται στη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, όπως η μετεγκατάσταση εγκαταστάσεων παραγωγής, η επιθυμία διαφοροποίησης των πηγών εφοδιασμού και μείωσης της εξάρτησης από έναν μεγάλο προμηθευτή (BSTDB, 2021, 9-10).

Τέλος συστήνεται η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών της BS-10, μέσω της συνεργασίας. Στόχοι μεταξύ των Κρατών – Μελών της BSEC πρέπει να αποτελούν η ανάπτυξη πνεύματος φιλίας και καλής γειτονίας, η ενίσχυση της εμπιστοσύνης και της συνεργασίας, η βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και η ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας κατά τρόπο που δεν παραβιάζει τις διεθνείς υποχρεώσεις αυτών (BSEC, 2021). Οι πλατφόρμες πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης, όπως η πρωτοβουλία Three Seas, ένα κοινό επενδυτικό πρόγραμμα υποδομής της Κεντρικής Ευρώπης, δείχνει έμπρακτα την ανάγκη για συνεργασία και με άλλα κράτη, όπως οι ΗΠΑ. Ένα ζήτημα αμοιβαίου ενδιαφέροντος είναι η ασφάλεια των αλυσίδων εφοδιασμού και των υποδομών ζωτικής σημασίας. Τα κοινά έργα στη βιομηχανία, την τεχνολογία, την ενέργεια, τις υποδομές, την ψηφιοποίηση, αντιπροσωπεύουν μια μεγάλη ευκαιρία για επιστροφή των επενδύσεων των αμερικανικών εταιρειών και έναν μηχανισμό για την απόκτηση θετικών πλεονασμάτων που θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε ολοκληρωμένη ασφάλεια στην περιοχή (The Heritage Foundation, 2021). Η συνέργεια της ΕΕ με τις χώρες του Ευξείνου Πόντου, η οποία αποτελεί μέρος του προγράμματος της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ), προορίζεται επίσης να αντιμετωπίσει τις σημαντικές ευκαιρίες και προκλήσεις στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, που απαιτούν συντονισμένη δράση σε περιφερειακό επίπεδο, σε τομείς όπως η ενέργεια, οι μεταφορές, το περιβάλλον, η μετανάστευση και η ασφάλεια. Στον τομέα της μετανάστευσης και της ασφάλειας, η ενισχυμένη συνεργασία στην ασφάλεια των συνόρων αυξάνει την ασφάλεια σε περιφερειακό επίπεδο και βοηθά στην καταπολέμηση του οργανωμένου διασυνοριακού εγκλήματος, όπως η εμπορία ανθρώπων και η πρόληψη της παράτυπης μετανάστευσης (European Commission, 2021).

Συμπερασματικά, τα κράτη της BS-10, διατρέχουν μια εποχή πολυποίκιλων προκλήσεων και αν δεν εφαρμοσθούν έγκαιρα πολιτικές που συμβάλλουν στην ασφάλεια της περιοχής, τη σταθερότητα και τη συνεργασία, εκτιμάται ότι η περαιτέρω βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των λαών της, θα καταστεί εξαιρετικά αβέβαιη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

6.1 Συμπεράσματα

Τα πρώτα χρόνια της μετάβασης των οικονομιών των χωρών της BS-10, μπορούν εύλογα να χαρακτηριστούν ως ταραχώδη. Η απότομη πτώση της παραγωγής, επέφερε σημαντικές μειώσεις στο ΑΕΠ, που παρά το γεγονός ότι σταδιακά σταθεροποιήθηκαν, εντούτοις συνεχίστηκαν για ορισμένες χώρες μέχρι τις αρχές του 2000. Κατά την περίοδο μετά το 2000 σημειώθηκαν σύμφωνα με τον Γαβρά (Gavras, 2010, 5), σταθερά υψηλά επίπεδα ανάπτυξης, μετασχηματίζοντας τις οικονομικές και τις κοινωνικές δομές. Τα προηγουμένως κεντρικά σχεδιασμένα συστήματα, είχαν μετατραπεί σε οικονομίες με επίκεντρο την αγορά. Η βελτίωση της οικονομίας αποτυπώνονταν στο σύνολο των μακροοικονομικών δεικτών και των δεικτών συγκριτικής αξιολόγησης. Τα ποσοστά φτώχειας, η υγεία, τα πρότυπα εκπαίδευσης καθώς και οι μέσοι μισθοί, είχαν βελτιωθεί, αν και η κατανομή του πλούτου ήταν άνιση. Ο οικονομικός προσανατολισμός της περιοχής μετατοπίστηκε προς την ΕΕ και η σταθερότητα βοήθησε στη μείωση των επιπέδων κινδύνου των χωρών, στη βελτίωση των αξιολογήσεων πιστοληπτικής ικανότητας του δημοσίου και στην ενθάρρυνση των άμεσων ξένων επενδύσεων.

Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 σταμάτησε την περίοδο της υψηλής ανάπτυξης. Το ΑΕΠ της περιοχής μειώθηκε και παρά το γεγονός της μετέπειτα ανάκαμψης, η περιοχή παρουσίασε αργούς ρυθμούς ανάπτυξης έως το 2019. Η Ελλάδα απώλεσε περισσότερο από 20% του ΑΕΠ της, ως αποτέλεσμα των σοβαρών διαθρωτικών και δημοσιονομικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Έκτοτε, διάφοροι αρνητικοί παράγοντες, όπως η κρίση στις σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας, οι κυρώσεις μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας, η αβεβαιότητα γύρω από το μέλλον της Ευρώπης, η επιδείνωση της Ρωσικής οικονομίας ως αποτέλεσμα της τεράστιας μείωσης της τιμής του πετρελαίου, η επιδείνωση της Τουρκικής οικονομίας με τη διολίσθηση της τουρκικής λίρας και η πανδημία COVID-19, επηρεάζουν αρνητικά τις αναπτυξιακές προοπτικές ολόκληρης της περιοχής της BS-10.

Η πανδημία Covid-19 ήταν το κυρίαρχο γεγονός που καθόρισε το 2020 στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Η ανθεκτικότητα της περιοχής δοκιμάστηκε με νέους τρόπους. Οι ακολουθούμενες πολιτικές των χωρών της BS-10, είχαν θετικά αποτελέσματα με την άμβλυνση του βαθμού ύφεσης, την αποφυγή του άγχους στους χρηματοπιστωτικούς τομείς

και τη στήριξη της ύφεσης για τα πιο ευάλωτα τμήματα της κοινωνίας και τους τομείς της υγείας, με την ενίσχυση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και με τους αυτόματους σταθεροποιητές τους. Ωστόσο, η ύφεση δεν αποτράπηκε, με την παγκόσμια οικονομία να βιώνει τη χειρότερη οικονομική συρρίκνωση των τελευταίων δεκαετιών, με μειώσεις που ανήλθαν στο -3,3%, αρκετά ηπιότερη όμως από την ύφεση που βίωσε η ΕΕ. Τις μεγαλύτερες υφέσεις στη σύνθεση του ΑΕΠ ανά τομέα της οικονομίας, υπέστη ο δευτερογενής τομέας της βιομηχανίας (-4,6%) και ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών (-2,5%), σε αντίθεση με τον πρωτογενή της γεωργίας, ο οποίος σημείωσε οριακή μείωση (-0,9%). Στις επενδύσεις διαπιστώθηκε ύφεση, με τη μεγαλύτερη πτώση να κυμαίνεται γύρω στο -5,4%, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε κατά -4,9%,. Αντίθετα, η δημόσια κατανάλωση αυξήθηκε κατά +3,6%, καθώς εφαρμόστηκαν από τις Κυβερνήσεις, μέτρα δημοσιονομικής τόνωσης. Εξαιτίας της παροχής ρευστότητας και των ιστορικά χαμηλών επιτοκίων, τα δημοσιονομικά ελλείμματα κυμάνθηκαν κατά μέσο όρο στο -4,8% του ΑΕΠ ενώ τα επίπεδα δημόσιου χρέους αυξήθηκαν κατά 7,4%. Ο όγκος του εμπορίου παρέμεινε σχετικά σταθερός. Ορισμένοι τομείς, όπως ο τουρισμός, οι μεταφορές ή το εμπόριο ενέργειας, βίωσαν μεγαλύτερες συρρικνώσεις από άλλους και η προοπτική ανάκαμψής τους θα εξαρτηθεί από την αντιμετώπιση της νόσου. Σε γενικές γραμμές, οι χώρες της BS-10, επέδειξαν ανθεκτικότητα απέναντι στις εξωγενείς αντιξοότητες που δημιουργήθηκαν και απέτρεψαν τις χειρότερες επιπτώσεις της πανδημίας.

Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών των χωρών της BS-10, αντικατοπτρίζεται στις συνεχώς ανοδικές τιμές των δεικτών μετάβασης 1ης γενιάς για το χρονικό διάστημα 1989-2014, με μικρή εξαίρεση την περίοδο 2009-2012, λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Οι τομείς με τη μεγαλύτερη βελτίωση ήταν το «εμπόριο και συναλλαγματικό σύστημα» και η «απελευθέρωση τιμών», ενώ αντίθετα στον τομέα της «διακυβέρνησης και ανασχηματισμού του επιχειρηματικού τομέα», εμφανίστηκαν σαφή προβλήματα. Την στατιστικά σημαντική επίδραση των δεικτών μετάβασης 1ης γενιάς στο κατά κεφαλή ΑΕΠ, απέδειξε το προβλεπτικό μοντέλο στην απλή γραμμική παλινδρόμηση, δείχνοντας την στατιστικά σημαντική, θετική συσχέτιση των συνιστωσών. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα οδηγούμαστε και από τη μελέτη της συσχέτισης των δεικτών μετάβασης 1ης γενιάς με τον δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, όπου παρατηρείται μια μεγάλης έντασης, εξαιρετικά ισχυρή θα λέγαμε, θετική συσχέτιση με τους Δείκτες Μετάβασης πλην του τομέα της «απελευθέρωσης τιμών», όπου η συσχέτιση είναι αρνητική. Διαπιστώνεται επομένως ότι η προσαρμογή των οικονομιών των χωρών της BS-10, σε οικονομία της ελεύθερης

αγοράς, είχε προφανή θετική επίπτωση στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών της. Οι χώρες με τις καλύτερες επιδόσεις για τη συγκεκριμένη περίοδο, ήταν η Βουλγαρία και η Ρουμανία, πλησιάζοντας αρκετά τα πρότυπα μιας προηγμένης οικονομίας της αγοράς. Δεν ήταν άλλωστε τυχαίο ότι οι εν λόγω χώρες, εντάχθηκαν το 2007 στην ΕΕ, καθώς πληρούσαν τα κριτήρια ένταξης. Τη χειρότερη επίδοση μέχρι το 2014, διατηρούσε το Αζερμπαϊτζάν.

Τα συμπεράσματα από την αξιολόγηση των τιμών στους Δείκτες Μετάβασης 2ης γενιάς, δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως ασφαλή, εξαιτίας του μικρού δείγματος τιμών (χρονικό διάστημα 2017-2019) και των ιδιαιτεροτήτων που έχουν προκύψει από την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19. Παρά ταύτα διαπιστώνεται μια συνεχή βελτίωση των δεικτών, με τις καλύτερες επιδόσεις να επιτυγχάνονται πάλι από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, και τη χειρότερη από το Αζερμπαϊτζάν. Η απόκλιση όμως που παρουσιάζουν οι χώρες της BS-10, ώστε οι οικονομίες τους να πλησιάσουν τα πρότυπα μιας προηγμένης οικονομίας της αγοράς, είναι σχετικά μεγάλη. Αυτό οφείλεται στις νέες συνθήκες που απαιτεί η σύγχρονη κοινωνία, σχετικά με το πώς θέλει να εμφανίζονται πλέον οι οικονομίες των χωρών, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα και την κλιματική αλλαγή.

Με θετικό πρόσημο εκτιμώνται οι επιδόσεις των χωρών της BS-10, στην αξιολόγηση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) για τα έτη από το 1990 έως το 2019, ο οποίος αποτελεί ένδειξη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Την καλύτερη κατάταξη κατέχει η Ελλάδα, η οποία βρίσκεται στην 32η θέση παγκοσμίως, ενώ τη χειρότερη η Μολδαβία στην 90η μεταξύ συνόλου 189 χωρών. Οι τιμές του μέσου όρου των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, είναι υψηλότερες από τον παγκόσμιο μέσο όρο, με τις έξι από τις 10 χώρες να ανήκουν στην κατηγορία της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης. Τη σημαντικότερη πρόοδο στον συγκεκριμένο δείκτη, έχει επιτελέσει συνολικά η Γεωργία.

Σε ό,τι αφορά το ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$ των χωρών της BS-10, αυτό υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο των αναπτυγμένων χωρών, δηλώνοντας ότι η επίτευξη της σύγκλισης στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών μεταξύ των εξεταζόμενων χωρών και των αντίστοιχων στις αναπτυγμένες (ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνα), απαιτεί ακόμα πολύ προσπάθεια. Η χώρα με το μεγαλύτερο ΑΕΠ στην περιοχή είναι η Ρωσία με 4,2 τρις \$ περίπου για το 2020, ενώ η αντίστοιχη με το μικρότερο ΑΕΠ είναι η Μολδαβία με 26,6 δις \$ περίπου. Οι δύο μεγαλύτερες πληθυσμιακά χώρες της περιοχής, η

Ρωσία και η Τουρκία, συνεισφέρουν το 79,55% του συνολικού ΑΕΠ της BS-10, καθιστώντας τις βαρόμετρο για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Αντίστοιχα συμπεράσματα εξάγονται και στο κατά κεφαλή ΑΕΠ σε Μονάδες Ισοδύναμου Αγοραστικής Δύναμης σε \$, με αυτό των χωρών της BS-10 το 2020, να αντιστοιχεί στο 43% του ΑΕΠ της ΕΖ-19, στο 46% της ΕU-27, στο 33% των ΗΠΑ και στο 61% του παγκόσμιου μέσου όρου. Αντιθέτως ξεπερνάει το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Κίνας. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι το ύψος του κατά κεφαλή ΑΕΠ που αντιστοιχεί στο μέσο πολίτη των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο των πολιτών των αναπτυγμένων χωρών. Η χώρα με το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ στην περιοχή είναι η Ρουμανία με 30.526 \$ περίπου για το 2020, ενώ η αντίστοιχη με το μικρότερο είναι η Μολδαβία με 12.811 \$ περίπου.

Τέλος, η προκλητική στάση της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, η αποφασιστικότητα της Τουρκίας να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη της περιοχής, το ενδιαφέρον της Κίνας και των ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένου του ΝΑΤΟ, η αναζήτηση ρόλου από την ΕΕ και όλα αυτά σε συνδυασμό με την χρηματοπιστωτική κρίση στην Τουρκία και τα προβλήματα της ρωσικής οικονομίας, έχουν δημιουργήσει ένα εκρηκτικό μείγμα, το οποίο παρακαλύει το ελεύθερο εμπόριο και τις επενδύσεις στην περιοχή και θέτει υπό αμφισβήτηση, την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία των χωρών.

6.2 Προτάσεις

Η υγειονομική κρίση του Covid-19 που μαστίζει τις χώρες παγκοσμίως, έχει μεταμορφώσει συθέμελα όχι μόνο την καθημερινότητα των πολιτών, αλλά και το σύνολο της οικονομικής ζωής. Η αξιολόγηση των υπό μετάβαση οικονομιών με βάση τους Δείκτες Μετάβασης 1^{ης} γενιάς, κάλυπτε επαρκώς τις ανάγκες στις μετά-σοβιετικές οικονομίες. Από το 2008 και μετέπειτα, η σημασία που αποδίδεται στη βιώσιμη ενέργεια, στον βασικό ρόλο της διακυβέρνησης και των θεσμών, που αποδείχθηκαν εύθραυστοι στην χρηματοπιστωτική κρίση και η αυξανόμενη κατανόηση της ανάγκης ώστε οι αγορές να παρέχουν ευκαιρίες για τις γυναίκες και τις μειονεκτούσες ομάδες, οδήγησαν στη θέσπιση νέων κριτηρίων αξιολόγησης, τους Δείκτες Μετάβασης 2^{ης} γενιάς (EBRD, 2021). Οι εν λόγω όμως δείκτες, ολοκληρώθηκαν πριν το ξέσπασμα της πανδημίας.

Δεν είμαστε ακόμα σε θέση να προβλέψουμε επαρκώς τις μελλοντικές επιπτώσεις της κρίσης του COVID-19. Η ΕΤΑΑ εκτιμά ότι ενδεχομένως να έχει βαθιές

μακροπρόθεσμες οικονομικές συνέπειες, σημαντικό αντίκτυπο στην παγκοσμιοποίηση και τις παγκόσμιες αξιακές αλυσίδες, καθώς και να επιφέρει επανεξέταση του κοινωνικού συμβολαίου και του ρόλου του κράτους στις μεγάλες οικονομίες. Η κρίση και τα επακόλουθά της μπορεί να δώσουν την ευκαιρία να ενισχυθούν οι προσπάθειες για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Ο τρόπος με τον οποίο εργαζόμαστε είναι πιθανό να αλλάξει επίσης, με το ευέλικτο ωράριο και την εργασία από το σπίτι να γίνονται όλο και πιο διαδεδομένα (EBRD, 2021).

Τα ερωτήματα λοιπόν που τίθεται είναι τα εξής: ποιά είναι πλέον τα κριτήρια αξιολόγησης της πορείας μετάβασης των χωρών στη σύγχρονη οικονομία της αγοράς; Κατά πόσο οι φιλελεύθερες οικονομίες λαμβάνουν υπόψη τον παράγοντα άνθρωπο; Ποια οικονομία είναι βιώσιμη – αυτή που έχει εξαιρετικές επιδόσεις στους μακροοικονομικούς δείκτες, όπως για παράδειγμα η Κίνα, ή οι οικονομίες που στοχεύουν στην πράσινη ανάπτυξη και σε ένα περιβάλλον πιο φιλικό στους πολίτες των χωρών, με χαμηλούς ρύπους και υψηλά ποσοστά υγείας; Η ΕΤΑΑ, στη νέα της έκθεση μετάβασης 2021-2022 εισάγει έναν νέο δείκτη, τον «ψηφιακό μετασχηματισμό», για να απελευθερώσει τη μετασχηματιστική δύναμη της ψηφιακής τεχνολογίας στις οικονομίες όπου επενδύει (EBRD, Growing digital divide threatens, 2021). Μήπως τελικά με τη βελτίωση της μεθόδου αξιολόγησης και την εισαγωγή νέων δεικτών, η Ελλάδα βρεθεί μελλοντικά ως χώρα πρότυπο;

Η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να απαντήσει σε όλα αυτά τα ερωτήματα, για τα οποία απαιτείται χρόνος και περαιτέρω εμβάθυνση. Ο δρόμος της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών της BS-10, είναι ανηφορικός με ιδιαίτερες δυσκολίες. Οι έντονες περιφερειακές συγκρούσεις με μόνιμο δράστη τη Ρωσία, οι προκλήσεις ασφαλείας, ο ανταγωνισμός των αγωγών για τον έλεγχο της μεταφοράς ενέργειας στην Ευρώπη και την Ασία, η κλιματική αλλαγή και η υγειονομική κρίση, είναι μερικές μόνο από τις προκλήσεις που απαιτείται να αντιμετωπίσουν οι εν λόγω χώρες, για να οδηγηθούν σε ουσιαστική ανάπτυξη. Οδηγό αποτελεί ο σεβασμός του διεθνούς δικαίου στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, συμπεριλαμβανομένων των αρχών της ανεξαρτησίας, της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας, και της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας. Επίσης παρά τις σοβαρές εντάσεις στην περιοχή, απαιτούνται προσπάθειες συνεργασίας, όπου αυτό είναι δυνατόν. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕ με την πολιτική καλής γειτονίας, μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση της συνδεσιμότητας στον Εύξεινο Πόντο και τη δημιουργία ναυτιλιακών και ακτοπολιτικών συνδέσεων, που θα συνδέουν τη Γεωργία, τη Βουλγαρία, τη

Ρουμανία και την Ουκρανία. Οι προσπάθειες αυτές θα μπορούσαν να προωθήσουν τους στόχους της ειρήνης, της συνεργασίας και της ανάπτυξης.

Τον πιο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής, διαμορφώνουν οι δύο μεγαλύτερες χώρες και οικονομίες της περιοχής, η Ρωσία και η Τουρκία. Δυστυχώς τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι εν λόγω χώρες, τόσο οικονομικά, όσο και ως αποσταθεροποιητικοί παράγοντες, δεν επιτρέπουν σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης για την ευρύτερη περιοχή συνολικά. Απαιτείται η επιστροφή των υπόψη χωρών στο δρόμο της συνεργασίας και της ανάπτυξης και ο σεβασμός του διεθνούς δικαίου.

Το σίγουρο είναι ότι η δομή της κοινωνίας αλλάζει και μαζί της θα αλλάξει και η οικονομική πολιτική των Κρατών. Οι οικονομίες των περιφερειών της ΕΤΑΑ βρίσκονται σε ένα σταυροδρόμι, με τις αποφάσεις για τις πολιτικές και τους θεσμούς που λαμβάνονται τώρα να καθορίζουν δυνητικά τους δρόμους τους για τις επόμενες δεκαετίες. Η τρέχουσα περίοδος κρίσης και ανατροπής που προκλήθηκε από την παγκόσμια πανδημία, αντιπροσωπεύει μια πολύτιμη ευκαιρία να τεθούν οι βάσεις για ένα πιο πλούσιο, δίκαιο και πιο πράσινο μέλλον. Η ικανότητα προσαρμογής των Κρατών στις σύγχρονες απαιτήσεις, θα είναι το κλειδί της οικονομικής τους άνθισης, που θα τους δώσει την ικανότητα να παρακολουθούν και να συμμετέχουν ενεργά στις εξελίξεις και να μην τρέχουν ασθμαίνοντας πίσω από αυτές.

Σύνολο Λέξεων: (23.123).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Black Sea Economic Cooperation (BSEC) (2021). *BSEC at a glance*. Διαθέσιμο στο <http://www.bsec-organization.org/bsec-at-glance> [Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2021].

Black Sea Trade and Development Bank (BSTDB) (2021). *Who we are*. Διαθέσιμο στο <https://www.bstdb.org/who-we-are> [Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2021].

Black Sea Trade and Development Bank (BSTDB). (2021) Annual report 2020: Engaging in Times of Crisis. Διαθέσιμο στο https://www.bstdb.org/BSTDB_Annual_Report_2020.pdf [Πρόσβαση 27 Αυγούστου 2021].

Coase, R. H. (1992) *The Institutional Structure of Production*. Chicago: American Economic Review, Vol. 82.

Coricelli, Guillermo A. and Calvo, Fabrizio. (1992). *Stabilizing a previously centrally planned economy: Poland 1990*. Economic Policy Vol. 7, No. 14. Oxford University Press.

Economics and Security Committee on Transition and Development (ESCTD). (2020) *The Black Sea region: economic and geopolitical tensions*. Διαθέσιμο στο <https://www.nato-pa.int/document/2020-revised-draft-report-black-sea-region-economic-and-geo-political-tensions-armonaita> [Πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2021].

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2020) Transition report 2020-21. *The state strikes back*. Διαθέσιμο στο <https://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-202021.html> [Πρόσβαση 9 Ιουλίου 2021].

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2021) *Growing digital divide threatens recovery from Covid-19*. Διαθέσιμο στο <https://www.ebrd.com/news/2021/growing-digital-divide-threatens-recovery-from-covid19-.html> [Πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2021].

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2021) Διαθέσιμο στο <https://www.ebrd.com> [Πρόσβαση 10 Ιουλίου 2021].

European Commission, (2021) *Black Sea Synergy*. Διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/black-sea-synergy_el [Πρόσβαση 8 Νοεμβρίου 2021].

European Maritime Spatial Planning (MSP) Platform (2021). *Black Sea*. Διαθέσιμο στο <https://www.msp-platform.eu/sea-basins/black-sea> [Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2021].

Gavras, Panagiotis. (2010) *The current state of economic development in the Black Sea region*. Διαθέσιμο στο https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Current_State_of_Economic_Development_in_the_Black_Sea_Region.pdf [Πρόσβαση 8 Νοεμβρίου 2021].

Gomulka, S. (1994). *Obstacles to recovery in Transition Economies: Obstacles to Enterprise Restructuring in Transition*. EBRD Working Paper, No 16.

Kornai, Janos (1994). *Highway and byways: studies on reform and post-communist transition*. Boston: The MIT Press.

National Post CY. (20 Οκτωβρίου 2021) *Επίσημα οι ΗΠΑ στοχοποιούν την Ρωσία στον Εύξεινο Πόντο-Έρχονται εξελίξεις και για τα Στενά του Βοσπόρου*. Διαθέσιμο στο <https://nationalpost.com.cy/episima-oi-ipa-stochopoioun-tin-rosia-ston-eyxeino-ponto-erchontai-exelixeis-kai-gia-ta-stena-toy-vosporoy/> [Πρόσβαση 8 Νοεμβρίου 2021].

PressAcademia. (2018) *Definition of Case Study*. Διαθέσιμο στο <https://www.pressacademia.org/definition-of-case-study/> [Πρόσβαση 27 Οκτωβρίου 2021].

Roland, Gerard. (2012). *Economies in transition: the long-run view*. New York: United Nations University.

Salvatore, Dominick. (2001) *The problems of transition, EU enlargement and globalization*. Kluwer academic publishers, Empirica 28: p.p. 137.

Staeher, Karsten. (2005) *Reforms and economic growth in transition economies: complementarity, sequencing and speed*. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/5163954_Reforms_and_Economic_Growth_in_Transition_Economies_Complementarity_Sequencing_and_Speed [Πρόσβαση 11 Οκτωβρίου 2021].

The Heritage Foundation. (6 Ιουλίου 2020) *How to make sure the Black Sea doesn't become a geopolitical black hole*. Διαθέσιμο στο <https://www.heritage.org/global-politics/commentary/how-make-sure-the-black-sea-doesnt-become-geopolitical-black-hole> [Πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2021].

The World Bank (2002). *Transition, the first ten years : analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union*. Διαθέσιμο στο <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14042> [Πρόσβαση 9 Ιουλίου 2021].

Travis, David. (2016) *Desk research: the what, why and how*. Userfocus.co.uk. Διαθέσιμο στο <https://www.userfocus.co.uk/articles/desk-research-the-what-why-and-how.html> [Πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2021].

United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *Human Development Reports (HDRs)*. Διαθέσιμο στο <http://hdr.undp.org/en/humandev> [Πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2021].

Wikipedia (13 Δεκεμβρίου 2020). *ΑΕΠ*. Διαθέσιμο στο https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%AC%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF_%CE%95%CE%B3%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%BF_%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%8A%CF%8C%CE%BD [Πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2021].

Wikipedia (16 Σεπτεμβρίου 2021). *Μαύρη Θάλασσα*. Διαθέσιμο στο https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CF%8D%CF%81%CE%B7_%CE%98%CE%AC%CE%B%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B1#%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%B5%CF%82_%CF%80%CE%BF%CF%85_%CE%B2%CF%81%CE%AD%CF%87%CE%B5%CE%B9_%CE%B7_%CE%9C%CE%B1%CF%8D%CF%81%CE%B7_%CE%98%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B1 [Πρόσβαση 7 Οκτωβρίου 2021].

Αγγελίδης, Βασίλης. (2016) *Ανάλυση Δεδομένων – Μέρος «Α»*. Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής & Διοίκησης Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Docplayer. Διαθέσιμο στο <https://docplayer.gr/31863284-Analysi-dedomenon-dr-vasilis-p-aggelidis-tmima-mihanikon-paragogis-dioikisis-dimokriteio-panepistimio-thrakis.html> [Πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2021].

Αγγελίδης, Βασίλης. (2020) *Μάθημα 5ο - Παλινδρόμηση – Μέρος «Α»*. Docplayer. Διαθέσιμο στο <https://docplayer.gr/200254762-Mathima-5-o-palindromisi-meros-a-dr-aggelidis-vasilis.html> [Πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2021].

Γκίβαλος, Μ., Γρηγοροπούλου, Β., Κοτρόγιαννος, Δ. και Μανιάτης, Γ. (1999) *Ιστορία κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων.

Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ). (31 Δεκεμβρίου 2020) *Οι Προβλέψεις του ΕΛΙΑΜΕΠ για το 2021*. Διαθέσιμο στο <https://www.eliamep.gr/publication/%ce%bf%ce%b9-%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%b2%ce%bb%ce%ad%cf%88%ce%b5%ce%b9%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85-%ce%b5%ce%bb%ce%b9%ce%b1%ce%bc%ce%b5%cf%80-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%bf-2021/> [Πρόσβαση 8 Νοεμβρίου 2021].

Καμποθέκρα, Άννα. (2021). *Σημειώσεις για το μάθημα Γενική Οικονομική Ιστορία: ΑΕΠ*. Open eClass του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Διαθέσιμο στο <https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/OIK300/%CE%91%CE%95%CE%A0.pdf> [Πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2021].

Κιουφεντζή, Όλγα. (2008) *Το κλασσικό πολλαπλό γραμμικό μοντέλο παλινδρόμησης – στατιστικά συμπεράσματα και εκτιμήσεις*. Νημερτής - ιδρυματικό αποθετήριο του Πανεπιστημίου Πατρών. Διαθέσιμο στο <https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/868> [Πρόσβαση 28 Οκτωβρίου 2021].

Μαραγκός, Ι. Σ. και Μπιτζενής, Α. Π. (2007) *Τα Οικονομικά της μετάβασης: θεραπεία ΣΟΚ ή ήπια προσαρμογή στα πέντε εναλλακτικά μοντέλα μετάβασης στην οικονομία της αγοράς*. Πειραιάς: Σταμούλης

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας - Πλατφόρμα Τηλεκπαίδευσης (2021), Οικονομετρία Διαθέσιμο στο https://eclass.teiwm.gr/modules/document/file.php/MDE_116/%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%AF%CE%B1.pptx [Πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2021].

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. (2016) *Ποιοτική έρευνα*. Διαθέσιμο στο http://lab.pe.uth.gr/psych/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Item [Πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2021].

Πανεπιστήμιο Κύπρου. Πανεπιστημιακό Κέντρο Ερευνών Πεδίου. (2021) *Είδη Ερευνών*. Διαθέσιμο στο <https://www.ucy.ac.cy/pakepe/el/research-services/research-kind> [Πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2021].

Παπαδόπουλος, Ανδρέας. (2020) *Μέθοδοι έρευνας και στατιστικής - απλή γραμμική*

συσχέτιση. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου - Τμήμα Οργάνωσης & Διαχείρισης Αθλητισμού. Διαθέσιμο στο https://eclass.uop.gr/modules/document/file.php/1433/2020-2021/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9E%CE%95%CE%99%CE%A3/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9E%CE%97_003.pdf [Πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2021].

Παπαπανάγος, Χάρρυ. (2020) *Οικονομίες μετάβασης και δείκτες αξιολόγησης της προόδου στην διαδικασία μετάβασης*. ΔΠΜΣ στις διεθνείς σχέσεις και ασφάλεια του ΠΑ.ΜΑΚ σε συνεργασία με την ΑΔΙΣΠΟ.

Πελαγίδης, Θεodorής. και Χαζάκης, Κωνσταντίνος. (2009) *Η Πολιτική Οικονομία της Μετάβασης από τον Κεντρικό Σχεδιασμό στην Οικονομία της Αγοράς*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Φίλιππας, Δ.Ν. (2019). *Τι ξεχνάμε κωνηγώντας την αύξηση του ΑΕΠ*. Euro2day. Διαθέσιμο στο <https://www.euro2day.gr/investments/persons/article/1701185/ti-xehname-kynhgontas-thn-ayxhsh-toy-aep.html> [Πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2021].